

ENFORMASYON TOPLUMUNDA KÜLTÜR

21. Yüzyıla Girerken Kültürel Dönüşümlerin Faza

Belirtileri

Vehbi FAYHAN

İnönü Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Danışman :

Prof.Dr.A.Fügen BERKAY

Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav

Yönergesi'nin

Sosyoloji Anabilim Dalı için öngördüğü

BİLİM VERİMLİLİĞİ TEZİ

olarak hazırlanmıştır.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İZMİR

Haziran, 1992

" Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne "

İş bu çalışma, jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim
dalında BİLİM UZMANLIĞI TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan _____

Adı, Soyadı ve Ünvanı

Üye _____

Adı, Soyadı ve Ünvanı

Üye _____

Adı, Soyadı ve Ünvanı

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

1. / ... / 1992

Enstitü Müdürü

Ö N S Ö Z

Sosyoloji, tarihteki en kapsamlı değişmelere neden olan sanayi devriminin yarattığı sosyal problemlerle paralel olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal olayları, sosyal ve kültürel değişimleri inceleyen sosyoloji, toplumu araştırma sürecinde bilimsel geleneğini kurarak, önemli birikimler kazanmıştır. Sosyal bilimler içinde en genel ve kuşatıcı bilim olarak sosyoloji, kendi kendisini de sorgulamaktadır. 21. yüzyıla doğru, yeni bir değişim olan Enformasyon Devrimi sürecinde oluşan, Enformasyon Toplumu yapılanmasında, sosyolojinin inceleme alanı da tıpkı Sanayi Devriminde olduğu gibi ve yeniden önem kazanmaktadır.

" Enformasyon Toplumunda Kültür 21. Yüzyıla Girerken Kültürel Dönüşümlerin Bazı Belirtileri " başlığını taşıyan bu çalışma sosyoloji araştırmalarında yeni oluşan toplumu göz önüne almayı hedeflemektedir. Enformasyon Toplumu sürecine, öncelikle A.B.D. olmak üzere Japonya ve Batı Avrupa ülkelerinin katıldığı kabul edilmektedir. Yeni yapılanan bu toplum tarzı, anılan ülkelerin 1960'lerden itibaren sosyolojik düşüncesinde, devlet ve hükümet yönetiminin de teşviki ile tartışılmaktadır. Konunun yeni olması, Türkiye'de de özellikle son 10 yıldır ele alınıp, üzerinde konuşulmaya tartışılmaya başlanması bu konuda kaynakların azlığını da beraberinde getirmektedir. Ancak, ülkemizin sosyal bilimcileri olarak, Türkiye'nin gelecekte girmeyi hedeflediği bu yeni toplum yapısının, analiz edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, konu gündeme ne kadar yeni gelmiş de olsa, enformasyon toplumunun yapısı ve kültürel dönüşümler konusunda sosyolojik bir giriş yapılmaya çalışıldı.

Bu çalışma, fütürolojiyi amaçlamadığı gibi ütöpik de değildir. Özellikle, Batı toplumlarının geçmiş tarihi-sosyolojik arka-plânı gerçekliğinde; A.B.D., Japonya ve Batı Avrupa ülkelerinde yaşanmakta olan yeni gerçeklikler ve adı geçen ülkelerin sosyologlarının çalışmaları temel alınarak hazırlanmıştır.

Yetişmemde emeği geçen ve tezin hazırlanmasında yardımlarını, fikirlerini ve birikimlerini hiçbir zaman esingemeyen hocam Prof. Dr. A. Figen PERKAY'a müteşekkirim. Yine yetişmemde emeği olan ve enformasyon toplumu konusunda ilk sistemli bilgileri aldığım, tez konunun belirlenmesinde ve oluşumunda fikirlerini, kaynaklarını, birikimini ve desteğini eksik etmeyen Yrd. Doç. Dr. Osman KONUK hocama; ayrıca yetişmemde emekleri ve desteklerinden dolayı Yrd. Doç. Dr. Mehmet YALVAÇ, Yrd. Doç. Dr. Metin ÖZEKUL, Yrd. Doç. Dr. Abdullah KORKMAZ ve Yrd. Doç. Dr. Yaşar KAYA hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Tezimi hazırlarken, Türkiye'de enformasyon toplumu konusundaki uzmanlardan biri olan, Doç. Dr. Nabi AVCI'ya yaptığı önerileri ve teşvikleri için teşekkürlerimi sunarım.

Vehbi EAYHAN

Haziran 1992-Malatya

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ.....	III.
İÇİNDEKİLER.....	V.
TABLOLAR ve ŞEKİLLER.....	VIII.
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜR ve KÜLTÜR DEĞİŞİMLERİ

1- Kültür.....	5
1.1. Kültür Kavramı.....	5
1.2. Kültür ve Dil.....	10
1.3. Kültürün Nitelikleri.....	12
1.4. Kültürel Gecikme ve Anomi.....	16
1.5. Kültür ve Medeniyet.....	18
2- Kültür Değişimleri.....	26
2.1. Kültür Değişimleri Aşamaları.....	27
2.1.1. Yenilik.....	27
2.1.2. Seçici Ayıklama.....	31
2.1.3. Toplumsal Kabullenme.....	32
2.1.4. Bütünleşme.....	32
2.2. Kültür Değişimi Tipleri.....	35
2.2.1. Serbest Kültür Değişimleri.....	35
2.2.2. Mecburi (empoze) Kültür Değişimleri.....	36
3- Çağımızda Kültür Değişimleri-Evrensel Bir Hayat Tarzı İmajı (Hayat Alanlarının Amerikanlaştırılması).....	37
3.1. Evrensel Moda İmajları.....	42

3.2. Evrensel Bir Dil Olarak İngilizce.....	44
3.3. Kültür Değişmesi ve Televizyon.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

ENFORMASYON TOPLUMUNUN TARİHİ-SOSYOLOJİK TEZELLERİ

1. Tarım �ncesi Topluluklar.....	52
2. Tarım Toplumu ve Tarım Kültürü.....	55
3. Sanayi Toplumu ve Sanayi Kültürü.....	63
3.1. Sanayi Toplumu'nun Ortaya �ıkışı.....	63
3.2. Sanayi Toplumu'nun Yapısı.....	65
3.3. Sanayi Toplumu'nun Zihniyet Tezelleri.....	82
3.4. Sanayi Toplumu ve Yabancılaşma.....	87
4. Bağlıca Enformasyon Toplumu Teorileri ve Modelleri.....	99
4.1. Daniel Bell : Değişmenin Yapısal Yönelimleri.....	101
4.2. Marc Uri Porat : Enformasyon Ekonomisi.....	110
4.3. Japonya'da Enformasyon Toplumu �alışmaları " Johoka Shakai " Yaklağımı.....	115
4.4. Yoneji Masuda : Enformasyon Demokrasisi.....	120
4.5. Alvin Toffler : ���nc� Dalga Uygarlığı.....	127
4.6. Andr� Gorz : Sosyalist-�topik Yaklağım.....	132

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENFORMASYON TOPLUMUNUN KÜLTÜREL YAPISINA AİT EēİLİMLER

1- Globalleşme.....	136
2- Bireyselleşme, Mahallileşme ve Kültürel Milliyetçilik.....	148
2.1. Bireyselleşme.....	148
2.2. Mahallileşme.....	151

2.3. Kültürel Milliyetçilik.....	155
3- Bilgisayarlaşma ve Bilgisayarın İşlevi.....	157
4- Enformasyon Toplumunda Eğitim.....	162
5- Enformasyon Toplumunda Aile.....	166
6- Çalışma Hayatının Ev Merkezli Olması.....	169
7- Yerleşim Alanları Tercihleri : Kır ve Kent Yerleşimleri.....	172
8- Siyasi Yapıdaki Muhtemel Değişiklik : Tele-Demokrasi.....	175
9- Ortak Bir Çevre Bilinci ve Çevrenin Korunması.....	177
10- Enformasyon Toplumunda Epistemoloji ve Etik.....	186
S O N U Ç.....	193
B İ B L İ Y O G R A F Y A.....	207

TABLOLAR ve ŞEKİLLER

Tablo 1 : Sanayi-Sonrası Toplum : Karşılaştırmalı Bir Şema.....	108
Tablo 2 : Faal Nüfusun Ekonomik Sektörler Açısından Dağılımı.....	113
Tablo 3 : A.B.D. ve Türkiye İstihdam Yapısı Karşılaştırması.....	114
Şekil 1 : Sanayi Toplumunun Enformasyon Toplumuna Dönüşüm Süreci...	125

G İ R İ Ő

Genel bir çerçevede ve sosyal tarih sürecinde toplumlar; tarım-öncesi, tarım toplumu ve yerleşiklik (Köy-Şehir), sanayi toplumu ve enformasyon toplumu olarak derecelendirilebilir. Şimdilik en son aşama, ileri sanayi toplumunun içine girdiği enformasyon toplumu safhasıdır. Enformasyon toplumu, sanayi-sonrası toplum ya da (Ülkemizde de) " Bilgi Toplumu " olarak adlandırılmaktadır. Ancak bilgi, her çağda ve her toplumunda vardır. Kültürün temelini bilgi oluşturur. " Bilgi Çağı " veya " Bilgi Toplumu " diye adlandırılan, yeni toplum yapısında, iletişim teknikleriyle bilginin hızlı olarak iletilmesi ve kullanılması anlayış ve olgusu temeldir. Bu bağlamda İngilizce'de (Information) bilgi, haber ve mesaj iletme anlamı olan enformasyon terimi, bu yeni toplumu daha iyi ifade etmektedir. Bunun için bu çalışmada, konuyu araştıran sanayileşmiş ülke sosyologlarının da son yıllarda üzerinde hemfikir oldukları, " Enformasyon Toplumu " teriminin kullanılması uygun bulundu.

Hentüz tam sanayileşmiş bir ülke olmayan Türkiye için ise, ikibin yılına doğru, enformasyon toplumu tartışmaları ve enformasyon teknolojileri, toplumsal gelişme için yeni bir fırsat ve imkânlar demeti ortaya koymaktadır. Bu nedenle ülkemizin sosyal bilimcileri ve sosyologlarınca yeni oluşan bu toplum yapısının tanımlanması, somut gerçekliklerinin araştırılması gerekmektedir. Araştırmaya konu olan bu yeni toplum ve kültürel oluşum temel alınarak, ülkemizin de bu yeni yapıya dahil olması tartışmaları daha sağlıklı yapılabilecektir. İletişim ve bilgi-işlem teknikleri sayesinde, bilginin hızlı akışı ve kullanılmasıyla,

sanayileşmiş ülkelerin tecrübelerinden faydalanarak, " Amerikayı yeniden keşfetmeden " en kısa sürede, rasyonel olarak bu sürece katılmamız mümkün olabilecektir.

Kültür, insanın yaptığı ve yarattığı maddî-manevî birliğin toplamı olduğuna göre, insanlığın ilk devirlerinden itibaren oluşturulan birikim üzerine yeni oluşumlar kurulmaktadır. Sosyal ve kültürel yapı, her toplumda kendi içinde anlamlı bir süreç çerçevesinde değişmektedir. Değişmenin yaşanmadığı hiçbir toplum düşünülemez. Günümüzde kitle iletişim araçlarının etkinliğiyle, toplumlar ve kültürler birbirlerini daha iyi izleyebilmektedir. Dolayısıyla, her toplumun " Kendine özgü " kültürel yapısının yanında, çağımızda " Kültürel etkileşim " le toplumlar arasında " Ortak kültürel paydalar ", " ortak hayat tarzları " oluşmaktadır.

Araştırmanın konusu, son üçyüz yılda tarım toplumundan sanayi toplumuna, sanayi toplumundan enformasyon toplumlarına doğru uzanan topyekûn sosyal değişme çizgisi içinde ve bu değişimin sistematik yapısal bağlantıları dikkate alınarak gözlemlenecektir. Amaç, bu inceleme sürecinde, içinde yaşadığımız ve somut olarak etkilerini gördüğümüz kültürel dönüşümün sosyolojik kavramlarla anlamlandırılmaya çalışılmasıdır. Konunun bilimsel düzeyde incelenmesi henüz yaygın ve yeterli olmadığı için, riskli varsayım ve yaklaşımlardan kaçınılmıştır.

Araştırmanın ana varsayımı, enformasyon toplumu biçiminde ifade edilen yapının aynı zamanda yeni bir kültürün barındırdığıdır.

Bu yeni kültür, sanayi toplumlarına karşılık gelen " sanayi kültürü." nün bir devamı olmayıp, arka-plânını bu kültürün oluşturduğu, ama ondan nitelik olarak çok farklı ve yeni bir oluşumdur. Araştırmanın yöntemi, konunun özelliği nedeniyle tasviri (teorik) araştırma modeline uygun olarak yürütülmüştür.

Araştırma, üç bölümden ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde; Kültür ve kültür değişimleri incelenmiştir. Bu bölümün ilk alt bölümünde Kültür konusu, kültür kavramı, tanımı, kültürün aktarılmasında dilin önemi, kültürün nitelikleri, kültürel gecikme ve anomi, kültür ve medeniyet işlenmektedir. İkinci alt bölümde kültür değişmesi ve aşamaları ile kültür değişmesi tipleri ele alınmaktadır. Üçüncü alt bölümde çağımızdaki kültür değişimleri; evrensel bir hayat tarzı imajı veya hayat alanlarının Amerikanlaştırılması şeklinde kavramlaştırılarak, evrensel moda imajları, evrensel bir dil olarak İngilizce, kültür değişmesi ve televizyon konuları irdelenmektedir.

Araştırmanın ikinci bölümünde, enformasyon toplumunun tarihî-sosyolojik temelleri incelenmektedir. Bu bölümde tarım öncesi toplumlar, tarım toplumu ve tarım kültürü ele alındıktan sonra, sanayi toplumu ve sanayi kültürü adını taşıyan alt-bölümde; sanayi toplumunun ortaya çıkışı, sanayi toplumunun yapısı, sanayi toplumunun zihniyet temelleri, sanayi toplumu ve yabancılaşma ele alınmaktadır. İkinci bölümün son alt-bölümünde, enformasyon toplumu teorileri ve modelleri irdelenmektedir. Bu bölümde Daniel Bell'in enformasyon toplumu modeli ele alındıktan sonra, Marc Uri Porat'ın enformasyon ekonomisi,

Japonya'da enformasyon toplumu alışmaları " Johoka Shakai " yaklaşımı, Yoneji Kasuda ve enformasyon demokrasisi, Alvin Toffler'ın unc dalga uygarlığı ile Andr Gorz'un analizleri ele alınmaktadır.

Araştırmanın unc ve son bölümünde, enformasyon toplumunun kültürel yapısına ait eğilimler incelenmektedir. Bu blnde Globalleğme; Bireyselleğme, mahallileğme ve kültürel milliyetçilik; Bilgisayarlağma ve bilgisayarın iğlevi; Enformasyon toplumunda eğitim; Enformasyon toplumunda aile; çalışma hayatının ev merkezli olması; Yerleğim alanları tercihleri; kıır ve kent yerleğimleri; Siyasi yapıdaki muhtemel değişiklik; Tele-Demokrasi; Ortak bir evre bilinci ve çevrenin korunması ile enformasyon toplumunda epistemoloji ve etik incelemeye çalışılmaktadır.

Artık tartişılma aşamasının geride bırakılıp, devlet ve hükümet politikaları gündemine gelen Enformasyon Toplumu konusundaki bu çalışma, alana sosyolojik bir giriş niteliğindedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜR VE KÜLTÜR DEĞİŞİMLERİ

1- Kültür1.1- Kültür Kavramı

Kültür, tanıma ve tasviri açısından çok karmaşık bir kavramdır. Amerikalı iki antropolog Kroeber ve Klockhon, Kültür kavramının 164 farklı tanımını derlemişlerdir.

Kültür sözcüğü, Cultura'dan geliyor. Latince'de, Colere, sürmek, ekip-biçmek: Cultura ise Türkçe'deki "ekin" karşılığında kullanılıyordu. Culture sözcüğü 17. yüzyıla kadar Fransızca'da aynı anlamda kullanıldı. İlk kez Voltaire, Culture sözcüğünü, insan zekâsının oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yükseltilmesi anlamında kullanmıştır. Sözcük buradan Almanca'ya geçmiş ve 1793 tarihli bir Alman Dili Sözlüğünde Cultur olarak yer almış. Etnolog G.Klemm, "İnsanın Genel Kültür Tarihi" adlı on ciltlik eserinde Cultur sözcüğünü uygarlık ve kültürel evrim karşılığında kullandı. Sözcük ve kavram buradan, İspanyolca, İngilizce ve Slav dillerine geçti.(1)

Kültür, günlük dilde kullanılan "Kültürlü insan"; yani okumuş, bilgili, görgülü, güzel sanatlardan anlayan, ansiklopedik olan fert anlamından ayrı bir şeydir. Aynı zamanda Kültürün biyoloji terminolojisi de, biyoloji bilmine özgü bir anlam alanı vardır. Dolayısıyla asıl ilgi alanımız bağlamında, Kültür, antropolojik ve sosyolojik

(1) GÜVENÇ, Fozkurt; İnsan ve Kültür (4. Basım), İstanbul 1984, S:96

anlamıyla " insanın yaptığı ve yarattığı maddi ve manevi tüm birikim " i ifade eder.

Kültür, eğitimle ve dil vasıtasıyla, topluma uyum sürecinde yani sosyalleşme sürecinde genç nesillere aktarılır.

E. Sapir, Kültür kelimesinin üç anlamda kullanıldığını belirtir ve Kültürün bu anlamlarına şu şekilde açıklar;

a) Birinci anlamıyla Kültür, insanın sosyal yönden miras olarak aldığı maddi ve manevi her unsuru ihtiva eder. Bu anlamda kullanılan Kültür, bizzat insanın kendisini ifade eder. Her insan grubu gayet çeşitli farklarına rağmen kendisine özgü bir Kültüre sahiptir.

b) İkinci anlamıyla Kültür, takınılmış tavırları ifade eder. Daha çok geleneğe bağlı tavırlar. Bu tavırları takınan kişinin en bariz özelliği halktan uzak durmasıdır. Halka hor bakmasıdır. Bu Kültür ideali, bir kıyafet ve bir eda (tavır) meselesidir. Bu kıyafet bir insana gayet zarif bir şekilde yakışabilir; edada ise hoş bir hava bulunabilir, fakat ne de olsa kıyafet hazır bir elbiseden ibarettir ve eda da nihayet edadır.

c) Üçüncü anlamıyla Kültür, herhangi bir cemiyetin yeryüzünde seçkin bir yere sahip olmasını sağlayan genel tavırları, hayat görüşlerini ve medeniyetin özel görünümünü ihtiva eder.

Sosyal antropolojik anlamıyla Kültürü en kapsayıcı şekilde ve herkesce kabul edilen tanımları E. B. Tylor vermiştir. E. B. Tylor'a göre Kültür, " bilgiyi, imanı, sanatı, ahlakı, örf ve âdetleri, ferdin mensup olduğu cemiyetin bir organı olması itibarıyla kazandığı alışkanlıklarını ve diğer bütün hünerlerini ihtiva eden gayet girift bir bütündür." (2)

(2) TURHAN, Mümtaz; Kültür Değişimleri, İstanbul 1987, S:34-36

Linton'a göre kültür, bir toplumun tüm hayat biçimidir. V Winston'a göre kültür, sosyal etkileşimin ürünüdür. (3)

Malinovski ise kültürü şöyle tanımlar: " Kültür, âletlerden ve tüketim mallarından, çeşitli toplumsal gruplaşmalar için yapılan anayasal belgelerden, insana özgü fikir ve becerilerden, inanç ve törelerden oluşan bütünsel bir toplamdır " (4).

Başka bir tanıma göre ise kültür, sosyal kalıtımın tümüdür. Kültür, içgüdüsel ya da genetik koşullanmaya bağlı olmayandır. Her insan grubunun kendisine özgü bir kültürü vardır... " Kültürel görelilik " ilkesine göre , herhangi bir kültürdeki insan davranışları yalnızca o kültürün temel normları ve değerler sistemi çerçevesinde anlaşılabilir ya da tartışılabilir(5).

Amerikalı sosyal antropolog Margaret Mead, Kültür kavramına, tabiatın dışında bir milletin hayatına şekil veren maddi ve manevi her şeyi dahil ediyor. Bir çocuk dünyaya geldikten sonra, aile, okul, işyeri, karşı v.s. vasıtalarla, içinde yaşadığı toplumun kültürünü alır, şahsiyetine mal eder. Çocuk, bu suretle içinde doğduğu ve yaşadığı toplumun bir organı ve temsilcisi olur. Bir millete mensup olan her fert, o milletin kültürünü, dilini, dinini, zevkini, inançlarını, örf ve adetlerini beraberinde taşır. Kültür fertleri ayan, fertlere şekil, yön ve şahsiyet veren bir varlıktır. Büyük Alman filozofu Hegel, buna "Objektif geist" = "maddeleşmiş ruh" adını vermektedir. Hegel'den sonra gelen düşünürler buna " Kültür " adını vermektedirler. (6).

(3) GÜVENÇ, Bozkurt; a.g.e., S:101-102

(4) Malinowski, Bronislaw; İnsan ve Kültür, (Çev:Fatih Gümüş), Ank. 1990, S:39.

(5) WELLS, Calvin; Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası (2.Basım) (Çev: Bozkurt GÜVENÇ), İstanbul 1984, S:44.

(6) KAPLAN, Mehmet; Kültür ve Dil, İstanbul 1986, S:30.

T.S. Eliot'a göre kültür, bir bütün olarak toplumun mahsulüdür. Bir başka ifade ile toplumu, toplum yapan şeydir. Yani "Kültür" bir toplumun herhangi bir kesirinin, herhangi bir sınıfının yarattığı bir şey değildir. (7).

Sorokin, bireylerin ve grupların kültürlerinin ideolojik, davranışsal ve maddi kültür olmak üzere üç düzeyden oluştuğunu ifade eder ve bunları şu şekilde açıklar;

a) Bireylerin ya da grupların sahip oldukları anlamların, değerlerin, kuralların toplamı, onların ideolojik kültürlerini meydana getirir.

b) Salt anlamların-değerlerin-kuralların belirlediği ve gerçekleştirildiği anlamlı eylemlerin toplamı, onların davranışsal kültürlerini meydana getirir.

c) İdeolojik kültürlerinin dışlaştığı, katılaştığı ve toplumsallaştığı maddi, biyolojik şeylerin ve enerjilerin toplamı, onların "maddi kültür" lerini meydana getirir. (8).

Başka bir tanımla kültür, bir yandan bireylerin toplumsal yollarla edindikleri ve toplumsal yollarla ilettikleri bir değer, yargı, inanç, simge ve davranış ölçütleri düzeninden, diğer yandan da, böylece ortaya çıkan geleneksel davranış kalıplarının simgesel ve maddi ürünlerinden oluşur. (9).

(7) ELIOT, T.S. ; Kültür Üzerine Düşünceler (Çev: Sevim Zantarcıoğlu) Ankara 1987, S:31.

(8) SOROKIN, Pitirim ; Bir Punalım Çağında Toplum Felsefeleri (Çev: Mete Tunçay) Ankara 1972, S:168-169.

(9) TOLAN, Barlas ; Toplum Bilimlerine Giriş-Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji Ankara 1991, S:227.

Bozkurt Güvenç, Kültürel süreçlerin tanımlarını şu şekilde vermektedir: (10).

- Kültürleme (Enculturation) : Sosyal bilimlerdeki sosyalizasyon ya da geniş anlamıyla eğitim. Doğumdan ölüme kadar, bireyin, toplumun istek ve beklentilerine uyacak şekilde etkilenmesi ve değiştirilmesi.
- Kültürel Yayılma (Diffusion) : Belli bir toplumda, dıştan içe doğru ya da içten dışa doğru, maddî ve manevî öğelerin sürekli olarak yayılması.
- Kültürleşme (Acculturation) : Kültürel yayılma süreciyle gelen maddî ve manevî öğelerle, başka kültürden birey ve grupların, belli bir kültürel etkileşime girmesi ve karşılıklı etkileşim sonunda her ikisinin de değişmesi.
- Kültürlenme (Culturation) : Belli bir toplumun alt-kültürlerinden, ya da farklı toplumlardan kopup gelen birey ve grupların, buluşması ve bir etkileşim süresi sonunda, asıl kültür ve alt-kültürlerle bulunmayan yepyeni bir bileşime varılması, ulaşılması.
- Kültür Şoku (Culture Shock) : Bir kültürden başka bir kültüre giden bireylerin, yeni kültüre uyum yapmakta karşılaştıkları güçlükler, sıkıntı ve bunalımlar, gösterdikleri tepkiler.
- Zorla-Kültürleme (Trans-Culturation) : Bir kültüre mensup birey ve grupların, başka bir kültür tarafından zorla değiştirilmesi.
- Kültürel Özümseme : Bir kültürel sistemin başka bir kültürel sistemi, giderek, kendine benzetmesi, kültürel egemenliği altına alması.

(10) GÜVENÇ, Bozkurt; a.g.e., S:131.

1.2- Kùltür ve Dil

İnsan, toplumun en küçük birimi ve modeli olan bir aile içinde doğar. Hayatı boyunca en temel iletişim aracı olacak dili, aile içinde öğrenen insan, dil aracılığıyla üyesi olduğu toplumun kültürünü öğrenir ve benimser.

Dil, insanlık kadar eskidir. İnsanlığın Mezopotamya'da, Mısır'da ve Çin'deki muhtemel kaynağından dünya tarihinin sonuna kadar uzanmaktadır... Dil ile kültür arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Dil, kültürün bir parçasıdır ve sosyal olarak nesilden nesile aktarılır. Bir kültür için, dilsiz sosyal işbirliği çok zordur, hatta imkansızdır. (11).

Dil, insanlık başarılarının temeli, insanın çevresindeki diğer insanlar ile, evrendeki her şey ile, geçmiş ve gelecek ile, kendi iç dünyası ile bağlantılar sağlayan; insanı diğer canlılardan ayıran önemli bir "varlık alanı" dır. Dil, kültür ve medeniyetin kendini ifade etme vasıtasıdır. Dil, bir milletin duyma ve düşünmesi, kavraması, dünyayı görüş biçimidir. VWeisgerber de dili, "kültürün aynası", kökü olarak niteliyor.(12).

Dil, insan neslinin bütün varlığı ile birlikte gider. İnsan dilde içinde yaşadığı zamanın duygusuna daha bağlı olduğu halde uzak geçmiş de açık ve canlı olarak duyar ve sezer. Dil bu iki duyguyu birleştiren bir şeydir. Çünkü dil daha önceki nesillerin duygularından geçmiştir ve onların solukları dilde saklıdır. (13).

(11) VVinick, Charles; "Language", Dictionary of Antropology, Nevv Jersey. 1977, S:309.

(12) ERGÜN, Mustafa; Eğitim Felsefesi Ders Notları, Malatya 1985, S:118.

(13) AKARSU, Bedia; VVilhelm Von Humboldt'da Dil-Kùltür Bağlantısı, İstanbul 1955, S:9.

Dil, kültürlerin gelişme ve intikaline, cemiyetlerin sürekliliğine ve sosyal grupların etkili bir şekilde fonksiyonda bulunma ve kontrol edilmelerine imkan verir. (14).

Fert olarak insan herşeyi yeni baştan öğrenmekle beraber, toplum olarak insanlar kültürü nesilden nesile aktarmaktadır. İnsan, toplumun ürünü olan kültürü en son ve en gelişmiş insanın kaldığı yerden devralmakta ve onun gelişmesine katkıda bulunmaktadır. (15). Bu anlamda dil, kültürün başlıca taşıyıcısıdır. Dil aracılığıyla çocuklar, nisbeten kısa bir zaman içinde, ebeveynlerinin ancak yıllar süren çabalar sonunda öğrendikleri şeyler benliklerinde yaşayabilirler (16).

Dilin, belirli bir takım şekillerle belirtilmesi " yazı " yı meydana koyar. Dil, sesle belirtilen sembollerden, yazı ise şekil halindeki sembollerden ibarettir... Gerçekten yazılı sözcükler olmadığı takdirde geçmişte toplanan bilgilerin ileri kuşaklara geçmesi bakımından tek araç, yaşlıların hafızasından ibaret kalır ve incelenecek ve kararlaştırılacak yazılı metinler olmadıkça karmaşık konular üzerinde mantıklı yargılama yapmak çok güç olur... Bir kültür, yazılı bir dile, bilime, felsefe ve yüksek derecede uzmanlaşmış işbölümüne ve karmaşık bir teknoloji ve siyasal sisteme sahip olduğunda medeniyet halini alır... Medeniyet ve tarih yazı ile başlamaktadır (17).

(14) Krech-Crutchfeld ; Cemiyet İçinde Fert, (Çev: Mümtaz Turhan) (2. cilt, 2. baskı) İstanbul 1983, S:47.

(15) ESEFPEK, Altan ; Sosyoloji, Ankara 1981, S:100.

(16) Lundberg A., Schrag C., Larsen N. ; Sosyoloji (Çev: Özer Ozankaya) Ankara 1985, S:100.

(17) DÖNMEZER, Sulhi ; Sosyoloji (7. Baskı), İstanbul 1978, S:126-127.

1.3- Kùltürün Nitelikleri

İnsanlar, varoluşlarından itibaren hayat alanlarını daha yaşanılır kılmak amacıyla doğayla mücadele etmişlerdir. Bu bağlamda yaratılan Kùltür, dil vasıtasıyla nesilden nesile aktarılarak toplumun sürekliliği sağlanmaktadır. Kùltür, herşeyden önce insanın üç ihtiyacına cevap vermelidir. Bunlar; biyolojik ihtiyaçlar, sosyal ihtiyaçlar ve psikolojik ihtiyaçlardır.

Fizyolojik, biyolojik ihtiyaçlar, insanın yaradılışının gereğidir. İnsan gıdaya, meskene, giysiye... muhtaçtır. Kùltür bu hususta yalnız imkan ve vasıta sağlamıyor, bunların şekil hakkında da ölçü ve normlar veriyor. Kùltür, beslenme ihtiyacı, gıdayı temin etmek yanında, bunların hazırlanışı ve pişirme tarzını önceden tespit ediyor. Elbisenin şekli, kıyafeti örf-adet ve moda tayin ediyor. Mesken inşası ve eş seçmede cemiyetin normu ve idealinin etkisi vardır.

Sosyal ihtiyaçların başında fertlerin arasındaki münasebetlerin düzenlenmesi gelir. Kùltür varlığını, mensuplarının işbirliğine, çeşitli meslek ve sanat sahiplerinin ahenkli bir şekilde çalışmalarına, ya doğrudan doğruya veya dolaylı birbirine yardım etmelerine borçludur. Bu çeşit münasebetleri, gerek ferdî gerek kollektif faaliyetleri sağlama ve düzenlemeye yarayan sosyal teşkilat, kurumlar, örf ve âdetler, ahlâkî ve dinî sorumluluklar, kurallar olduğu gibi bunların yaptırımları olan cezaî kanunlar v.s. mevzuat da vardır. Bu arada bütün bir kùltürün muhtevasını bir nesilden ötekine aktaran bir vasıtaya, bir cihazâ ihtiyaç vardır. Gerçekte en basitinden en karmaşığına kadar her cemiyette hattâ en ilkel kavimlerde bile rastlanan bu vasıta terbiye sistemidir. Genç nesiller, cemiyetin nizamlarına, örf ve âdetlerine bu sistem sayesinde

alıştırılmakta ve onun ideallerine, kıymetlerine, görüş ve zihniyetine göre yetiştirilmektedir. Böylece kültür nesilden nesile intikal etmekte, bir süreklilik sağlamaktadır.

Psikolojik, ruhî ihtiyaçlara gelince, bunları tatmine yarayan vasıtalar bazen bütün kültüre damgasını vuran, onun eşirlik noktasını, özünü teşkil edebilecek derecede önemli bir anlam, bir mahiyet taşımaktadır. İnsan, çevresine uyum hususunda ne derece başarılı olursa olsun ruhî ihtiyaçlara karşı kayıtsız kalamamaktadır. Hattâ bilakis maddî sahalardaki başarısı oranında ruhî ihtiyaçları önem kazanmaktadır. Ruhî ihtiyaçların başında günlük hayatın zorluklarından, realiteden kaçmak, izah edemediği olaylar karşısında duyulan acz, korku, dehşet ve hayretten kurtulmak, geleceği hakkındaki endişeleri gidermek, devamlı bir iç huzuruna kavuşmak hasreti v.b. gelmektedir. İnsan, bu ihtiyaçların sevgiyle eğlenmeye, oyalanmaya; ve kendisini ifade arzusuyla sanata; emellerine erişme, mesnet arama, sığınma maksadıyla de sihire, dine başvurmaktadır.

Bu üç türlü, yani bedenî, sosyal ve ruhî ihtiyaçların tatmininde rol oynayan her vasıtaya " kültür unsuru " ve bunların meydana getirdikleri birliklere de " kültür terkipleri-Culture Complexes " veya faaliyetler denmektedir (18).

Murdock'a göre de kültürün bazı nitelikleri şunlardır;

— Kültür öğrenilir; Bir kültürün değerleri, normları, inançları ve dili öğrenilir. Bunlar biyolojik donatımın parçası değildir ve otomatik olarak meydana çıkmazlar. Diğer taraftan kültürel varoluş, bebeklerin özel bir kültür içinde sosyalleştirilmeleriyle oluşur.

(18) TURHAN, Mümtaz; a.g.e., S:42-43.

— Kùltür aktarılır; Bir kùltürün özü, bir nesilden gelecek nesillere geçer. Kùltür temeli üzerine kurulan herbir nesil bu geçişi sağlar.

— Kùltür sosyaldir: Kurumlar, normlar ve değerler gruplar içinde gelişir. İnsanlar, grup tarafından değerlendirilen belirli araç ve yöntemleri tedricen geliştirirler. Fakat kùltürün bu unsurlarının herbiri, insanın başkalarıyla karşılıklı etkileşimine bağlıdır.

— Kùltür idealdir: Kùltürün bir bölümü olan normlar, ideal normlardır. Kùltür, bireysel normları veya aslî davranışları içermez; tersine, kùltür davranışların tasarlanmasıdır.

— Kùltür tatmin eder: İçgüdüler dışında insan varlığı hayatta kalmak için bazı mekanizmalara ihtiyaç gösterir. Kùltür, bu mekanizmadır. Açlık ve susuzluk gibi biyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ve arkadaşlık gibi sosyal ihtiyaçlar tatmin edilmelidir. Kùltür, bu ihtiyaçları sağlayabilme yollarının deposudur. Bu anlamda kùltür tatmin edicidir.

— Kùltür uyum sağlanmayı gerçekleştirir; İnsanlar fiziksel çevreler içinde yaşarlar ve bu çevreler onlar üzerinde ihtiyaçlar meydana getirir. Kùltür, eğer insanlar hayatta kalacaklarsa, değişen bir çevre içinde insanların ihtiyaçlarını karşılama yollarını sağlamalıdır. Eğer insanın ihtiyaçları karşılanmazsa, toplum kendi kendini sona erdirir.

— Kùltür bütünleştiricidir; Sumner, âdetler ve töreler üzerine yaptığı çalışmasında, bir kùltürün çeşitli bölümleri arasında "uyum zorluğu" nu vurgulamıştır. Kùltürün bütün görüşlerinin tümüyle bütünleştiği ileri sürülemez. Bununla birlikte genel olarak toplumun hayatta kalabilmesi için toplumun kùltüründe bazı bütünleşmeler vardır (19).

(19) Leslie G.R., Larson R.F., Gorman B.L.; Introductory Sociology (3 rd. edition) New York. 1980, S:123.

Malinovvski'ye göre kültürün pratik buyrukları ve buyruklara verilen kültürel cevaplar aşağıdaki biçimde tasvir edilebilir; (20)

<u>Kültürün Pratik Buyrukları</u>	<u>Kültürel Cevaplar</u>
1- Tüketim mallarının kültürel aygıtları Üretilmeli, kullanılmalı, korunmalı ve bunların yerine yenileri üretilmelidir.	1- Ekonomi.
2- İnsan davranışı, teknik, töresel, hukuksal, ya da ahlâkî kurallara bağlanmalı, eylem ve yaptırımlar düzenlenmelidir.	2- Toplumsal Denetim.
3- Her kurumu yaratan insan malzemesi ırsî geleneğe ilişkin bütün bilgilerin ışığında yenilenmeli, biçimlendirilmeli, uygulamayla yetiştirilmeli ve sağlanmalıdır.	3- Eğitim.
4- Her bir kurum içinde otorite tanımlanmalı, güçlerle donatılmalı ve ona buyruklarını zorla yerine getirme araçları sağlanmalıdır.	4- Siyasal Örgütlenme.

1.4- Kültürel Gecikme ve Anomi

Ogburn'a göre, "Kültürün birbiriyle ilişki içinde olan iki parçasından birisi, diğeri değişmeden önce değişirse, ya da ondan daha fazla değişirse ve bu nedenle kültürün iki parçası arasında önce olduğundan daha az uyum bulunmasına yol açarsa, bir kültürel gecikme var demektir".

Ogburn, bir kültürel gecikmenin doğasını değerlendirmede aşağıdaki adımları önermektedir:

- a) En azından iki değişkenin belirlenmesi;
- b) Bu değişkenlerin uyum içinde olduklarının gösterilmesi;
- c) Bir değişken değişirken diğerrinin değişmediğinin ya da birinin diğerrinden daha fazla değiştiğinin tarihlerle gösterilmesi;
- d) Bir değişkenin diğerrinden önce ya da ondan daha fazla değişmesi durumunda, önce olandan daha az doyurucu bir uyumun bulunduğunun gösterilmesi (21).

Ogburn, maddî kültürün manevî kültürden daha hızlı değiştiğine inanır. Elbette modern Amerikan hayatının etkili görünüşlerinden biri teknolojidir. Bu yüzyıl içinde hayat radyo, televizyon, otomobiller, uçaklar, roketler, transistörler, kompütürler v.s. tarafından biçim değiştirdi. Bu süreç maddî kültürde olmuştur. Yönetim, ekonomik sistem, aile hayatı, eğitim ve dinde değişmelerin daha yavaş olduğu görünür... Kültür gecikmesi sosyal problemler doğurur. Maddî ve manevî kültür arasında bazı dengeler vardır. Bu denge yeni maddi nesneler meydana çıktığı zaman alt üst olur. Meydana gelen dengesizlik, manevî kültür

(21) Appelbaum, Richard P.; Toplumsal Değişim Kuramları, Ankara (Tarihsiz) S:58-59.

yeni teknolojiye uyuncaya kadar sosyal bir problem olarak tanımlanır (22).

Ogburn'un kültürel gecikmede uyumsuzluk sonunda meydana geldiğini öne sürdüğü, sosyal problem bağlamında, Merton'un "anomi" tanımlaması ele alınabilir. Merton kişinin çevresini ikiye bölmektedir. Değerler ve normlar kültürel çevreyi, insan ilişkileri ise sosyal çevreyi meydana getirir. Sosyal çevre ile kültürel çevre arasında uyumsuzluk olduğu zaman gerilimler ortaya çıkar. Bu gerilin, sosyal çevresinin insanı kültürel normlara uygun eylemde bulunmamaya yöneltmesi demektir. Merton, "anomi" dediği sosyal çevre ile kültürel çevre arasındaki uyumsuzluk halini basit ve şiddetli olarak ikiye bölmektedir. Basit anomi, bir grup ya da toplumdaki değer çatışmalarından doğan huzursuzluk durumudur. Bu durumun sonunda, bir rahatsızlık ve gruptan kopma duygusu belirebilir. Şiddetli anomi ise, bir grup ya da toplumdaki değer sisteminin çürümesi ve çözülmesi demektir. Bunun sonunda çok daha şiddetli huzursuzluk doğar (23).

Bu bağlamda kültürel yapı, genel olarak toplum hayatının "nasıl olması gerektiği" ni ortaya koyar. Sosyal yapı ise, toplumun yapısının nasıl olması gerektiğini değil, "nasıl olduğu" nu ortaya çıkarır (24).

Merton, sosyal yapı ile kültürel yapı arasındaki uyumsuzluk ve çatışma sonunda meydana gelen anomi'nin en tipik görünümünün kentsel alanlarda ortaya çıktığını belirtir. Merton'a göre "her türlü aşırılıklar ortamı" olan kentler ve özellikle metropollerde kitle iletişimi ve onun tahrik ettiği özelemler, aradaki kopukluğun artmasında temel etken-

(22) Leslie G.R., Larson R.F., Gorman E.L.; a.g.e., S:125.

(23) KONGAR, Emre; Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, İstanbul 1985, S:163.

(24) TURAL, Sadık K.; Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler, Ankara 1988, S:5.

lerden en önemlisidir. Bu ortamda bireylerin özlem düzeyleri ile bu özlemleri gerçekleştirebilecekleri imkânlar tümüyle uyumsuz hale gelir (25).

1.5- Kültür ve Medeniyet

Arapça şehir demek olan " medine " kelimesinin, şehirleşme olgusuyla birlikte Medine'ye ad olarak verildiği bilinmektedir. Bu bağlamda medeniyet kelimesi, medenilik, şehirlilik olarak Arabistan'daki Medine şehrinde kaynaklanmaktadır... Şehirleşerek ve sanayileşerek dünyayı değiştirmek, bir maddî gelişme bilincidir. Başka bir deyişle, medeniyet, maddi dünyayı değiştirmek bilincidir (26).

Kültür ve medeniyet ayrımı temel düşüncesinden hareketle Mac-Iver, medeniyetle kültürü şu şekilde tanımlamaktadır:

" Medeniyet, insanın hayatı üzerinde etkili şartları kontrol amacıyla sarfetmiş olduğu çalışmalar neticesinde meydana getirdiği mekanizma ve teşkilâtın hepsidir. Bu itibarla medeniyet mefhumu, sosyal teşkilât sistemlerini, tekniğini, maddî aletleri ve vasıtaları içine aldığı gibi seçim sandıklarını, telefonu, ticaret odalarını, demiryollarını, kamunları, okulları, bankaları ve bankacılığı da ihtiva eder.

" Kültür ise " bu mânada kullanılan medeniyetin anti tezidir. Bu takdirde kültür, yaşayış ve düşünüş tarzımızda, günlük münasebetlerimizde, sanatta, edebiyatta, dinde, sevinç ve eğlencelerimizde tabiatımızın kendisini ifade etmesidir " (27).

(25) TOLAN, Barlas; Çağdaş Toplumun Bunalımı-Anomi ve Yabancılaşma, Ankara 1981, S:79.

(26) ERGUN, Doğan; Türk Bireyi Kuramına Giriş-Türk Kültürünün Olanakları, İstanbul 1991, S:25.

(27) TURHAN, Mümtaz; a.g.e., S:37-38.

Kültür ve medeniyet arasındaki ayrılığı ülkemizde de Ziya Gökalp tanımlamaktadır. Gökalp, kültür terimi yerine Hars terimini kullanmıştır. Gökalp, millî kültür ile medeniyet arasında her ikisinin de toplumsal hayatı içine alması nedeniyle birleşme noktası olduğunu belirttikten sonra, millî kültür ile medeniyet arasındaki ayrılıkları şu şekilde niteler; " Kültür millî olduğu halde, medeniyet milletler arasındır. Kültür, yalnız bir milletin din, ahlâk, hukuk, akıl, estetik, dil, ekonomi ve teknikle ilgili yaşayışlarının uyumlu bir bütünüdür. Medeniyet ise, aynı gelişmişlik düzeyinde bulunan birçok milletlerin toplumsal hayatlarının ortak bir bütünüdür. Meselâ Avrupa ve Amerika medeniyet çevresinde, bütün Avrupa'lı milletler arasında ortak bir Batı medeniyeti vardır. " (28).

Kültür, maddî ve manevî kültür olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Manevî kültüre sadece kültür, maddî kültüre ise medeniyet de denmektedir. Maddî kültür, teknik, araç ve gereç, makine, üretim araçları ile maddî yapılarıdır. Manevî kültür ise, bir milleti diğer milletlerden ayırtılabilmek imkânı veren örf ve âdetler, kolektif davranışlar, değer hükümleri, ahlâk anlayışı, sosyal normlar ve zihniyet değişikliğidir. Bir televizyon vericisi maddî bir kültür unsurudur. Ancak, o vericiden yayınlanan programlar manevî kültürü (millî kültürü) yansıtabilir. Bir baskı ve dizgi makinesi yine bir maddî kültür unsurudur; ancak, o baskı-dizgi makinesi tarafından basılan eser manevî kültürün ürünüdür (29).

(28) GÖKALP, Ziya; Türkçülüğün Esasları, İstanbul 1989, S:35-36.

(29) ERKAL, Mustafa E.; Sosyoloji (Toplum bilimi), İstanbul 1983, S:106.

Medeniyet maddidir, kültür manevidir. Medeniyet ister " bilim ve teknoloji " birikimi olsun isterse " maddi gelişme bilinci " olsun; bir manevi, bir ruhsal gerçek olan kültürle iç içedir, bir aradadır, uyumludur... Baska bir medeniyetten, maddi olgu, maddi kurum ya da teknoloji olarak bir ya da birkaç maddî öge aktarılırsa, aktaran toplum, o başka medeniyetle iç içe ve uyumlu olan kültürden de ergeç etkilenir (30).

Ogburn'a göre, her toplumda iki kültür vardır: Birincisi " maddî kültür " dır. Buna " teknik kültür " de denebilir. Diğeri ise, " manevî kültür " dır. Buna da " değerler kültürü " de denilmektedir. Maddî kültür begeriyetin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde bir kullanıma yaygınlığı kazanınca, millî olma özelliğini kaybedip medeniyet unsuru olurlar.

Bir kültürü medeniyet seviyesine çıkaran özellikler konusunda çok çeşitli iddialar vardır: Yazının kullanılması, yerleşik şehirli-liği bir hayat tarzı hâline getirmişlik, teşkilâtlanma, iş bölümü ve uzmanlık konularında birikim ve yaygınlık... v.b. gibi (31).

Bu bağlamda uygarlığın doğuşunu, şehirleşme ve yazının bulunup kullanılmasıyla açıklayan Gordon Childe'nin yorumu şu şekildedir: " İnsanlar, hiçbir şey üretmeden avcılık ve toplayıcılıkla geçindikleri ve Morgan'ın " vahşet dönemi " olarak adlandırdığı toplayıcılık ekonomisinden, doğa ile işbirliğine girerek bitkiler yetiştirerek ve evcil hayvanlar besleyerek, doğada hazır bulunan yiyecek maddeleri stokunu arttırarak yeni yiyecek-üretici ekonomi Morgan'ın nitelemesiyle

(30) ERGUN, Doğan; a.g.e., S:36.

(31) TURAL, Sadık K.; a.g.e., S:39.

" barbarlık dönemi " ne geçmişlerdir. ... Bir sonraki ekonomik devrim, Nil'in Dicle ve Fırat'ın ve İndüs nehrinin alüvyon vadilerinde, zamanımızdan beş bin yıl kadar önce bazı nehir kıyası köylerinin şehirlere dönüşmesiyle başladı. Toplum, çiftçileri kendi ev ihtiyaçları ötesinde bir yiyecek maddeleri fazlası üretmeye razı etti ya da zorladı ve bu artı-ürünü bir yerde toplayarak, onu, uzman zanaatçılardan, tacirlerden, rahiplerden, memurlardan ve yazıcılardan oluşan yeni şehir nüfusunu beslemekte kullandı. Uygarlığın habercisi olan ve tarih dönemi kayıtlarını başlatan yazı, bu şehir devriminin zorunlu bir yan ürünü olarak ortaya çıkmıştır (32).

" İnsan zihninin en önemli aşamalarından biri olan yazı ve matematik gibi soyutlamalar tarihte şehrin ürünüdür. Bu noktadan sonra da insanlık için çıkılan yoldan dönüş yoktur, çünkü bilgi ve deneyimler bu soyutlamalarla mutlak olarak saklanıp kuşaktan kuşağa, sadece dille ve sosyal hafızada değil, kayıtlı olarak aktarılmaktadır. Dilleri sadece basit anlaşmaları sağlayacak araç olmaktan çıkarıp " kavram " boyutunda bir gelişmeye yönelten de yine budur " (33).

(32) CHILDE, Gordon; Tarihte Neler Oldu (Çev: Mete Tunçay, Alâeddin Şenel) Ankara (Tarihsiz), S:22.

(33) BERKAY, Fügen A.; Köy-Şehir İlişkileri ve Bu İlişkilerin Ülkemizdeki Görünümü, (Basılmamış Doçentlik Tezi) İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1981, S:95.

İbni Haldun " Mukaddime " adlı eserinde toplumların gelişim aşamalarını, toplumların oluşum sürecinde şu şekilde tasvir eder: Sosyal hayat insanlar için bir zorunluluktur. Filozoflar, insanların bir arada toplanarak yaşadığı yere Medine adını verirler. Umrânın mânası da budur. Bunun izahı şöyledir; içgüdüğü insana gıdayı arastırmak yolunu göstermiştir. Tanrı, insanı gıdasını bulacak ve kazanabilecek bir kudrette yaratmıştır. Fakat tek bir kişi yalnız başına muhtaç olduğu gıdayı sağlamaktan âcizdir. Meselâ insanın günlük yaşamı için gereken buğdayın un haline, unun hamur haline, hamurun ekmek haline getirilme zorunluluğu vardır. Bunun için de ayrı ayrı işlemlere ve uzmanlaşmış bireylere ihtiyaç vardır. Gıda maddesinin üretimi, aralarında işbölümü olan toplulukları gerektirir. Yine insan, kendisini yırtıcı hayvanların saldırılarından korumak için âlet ve silahlar yapar. Sosyal hayat meydana gelerek dünya mâmur olduktan sonra birbirinin saldırılarından kendilerini korumak için insanlar, yasa koyucu (hükümet ve hâkime) muhtaçtırlar (34).

İbni Haldun'a göre, Umrân, bir kavmin yaptıklarının ve yaratıklarının bütünü, sosyal ve dinî düzen, âdetler ve inançlardır. Umrân, tarihi ve insanı bütün olarak ifade eden bir kelimedir. Tarihi gelişmenin hareket ettirici kuvveti ise; asabiyet, yani sosyal dayanışmadır. Umrân, bâdiye hayatı (göçebelik) ve haderîlik (şehir hayatı) şeklinde ortaya çıkar... En geniş anlamıyla sosyal hayat olan umrân, hem bedeviliği (göçebeliği) hem de haderîliği (şehir hayatını) içerir (35).

(34) İbni Haldun; Mukaddime Cilt 1, (Çev: Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1989, S:100-103.

(35) MERİÇ, Cemil; Umrandan Uygarlığa, İstanbul 1977, S:98.

İbni Haldun bedevî kültürlerden bahsederken bunları, ilkel kültürler olarak tarif eder. İster göçebe hayatı, ister yerleşik hayat yaşamakta olsun, sanayileşmemiş, zanaatlarını geliştirememiş ve dolayısıyla fazla üretime, iş bölünme ve farklılaşmaya maruz kalmamış cemiyetler İbni Haldun'a göre bedevî ümran tipine giren ilkel medeniyet sahipleri cemiyetleridir. Bunlarda ilim ilerleyememiş ve teknik seviye geliştirememiştir. Puna karşılık yardım severlik duygusu güçlü, yiğitlik ve kardeşlik psikolojisi kuvvetlidir. Hile ve kötülük yaygın olmadığı gibi gösteriş ve lükse düşkünlük de mevcut değildir. Şu halde, sadece halkın kendi hayatını sürdürmeye yetecek kadar az üretim yapılan ve ileri bir kültüre sahip bulunmayan şehirlerde de bazen bedevî ümran'ın sürdürüldüğü söylenebilir.

İleri medeniyet seviyesini ifade eden hazerî ümran halinde de, yerleşik hayatın başlamasıyla birlikte ilimde ve teknikte ilerleme meydana gelmiş ve bundan doğan fazla üretim, gelir farkları ve tabakalaşma, istismar, lükse düşkünlük, sefahat ve ahlâkî zayıflık gibi bazı karakteristik özellikler ortaya çıkmaktadır (36).

Kültür ve medeniyet ikilemi bağlamında, Tönnies " cemaat ve cemiyet " toplum tiplerinden hareketle şöyle der; Cemaatle, cemiyet ayrı kavramlardır. Cemaatin kültürü vardır. Bu kültür organikdir. Cemiyette ise, medeniyet yani mekanik bir oluşum söz konusudur. Kültürün içine âdetler, dinler, sanatlar girer, medeniyetin ise kanunlar ve ilimler (37).

(36) BİLGİSEVEN, Amiran KURTKAN; Sosyal İlimler Metodolojisi, İstanbul 1982, S:55-56.

(37) MERİÇ, Cemil; Kültürden İrfana, İstanbul 1986, S:28.

Tönnies'in cemaatte organik dayanışma, cemiyette ise mekanik dayanışma olduğu nitelenmesine karşılık, Durkheim'de cemaat yapısında mekanik dayanışma, cemiyet yapısında ise organik dayanışma olduğunu ileri sürmektedir.

Durkheim'in tanımladığı dayanışma tiplerinin nitelikleri şunlardır;

Mekanik dayanışma, iptidai işbölümünün hâkim bulunduğu ekonomik ve kültürel bakımdan kendi içine kapalı, homojen bir yapıda, daha çok kırsal bölgelerine özgü bir dayanışmadır. Fertler, belirli davranış şekilleri içinde, bir makinenin aynı işi yapan parçaları gibidirler.

Organik dayanışma ise, gelişmiş bölgelerde veya gelişmiş toplumlarda ortaya çıkmaktadır. Modern işbölümünün, ekonomik ve kültürel bakımdan dışa açık ilişkilerin bulunduğu bir ortamda görülmektedir. İşbölümüne giren iş sahalarından herhangi birinde meydana gelecek bir aksaklık, diğer bütün faaliyetlere de tesir etmektedir. İş sahalarının kendi içlerinde bir ölçüde bağımsız hale gelmeleri, ancak bir bütünün parçaları olmaları ile söz konusudur. (38).

Kültür ve medeniyet ikilemi tasvirleri bağlamında, genel bir ifadeyle insanın maddi ve manevi tüm birikimlerini, kültür ve medeniyet şeklinde kesin sınırlarla birbirinden ayırmak mümkün değildir. Aynı ayrı tanımlanan kültür ve medeniyet, aslında insanlığın maddi-manevi tüm mirasının bir bütünüdür. Bu iki terim içerdikleri anlamları itibarıyla, birbirini tamamlar ve birbirini kuşatır.

(38) ERKAL, Mustafa E.; İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri (2. Baskı) İstanbul 1991, S:108.

" Kùltùrle medeniyet arasında, başka bir deyişle, hayatın manevî nizamı ile maddî nizamı arasında kesin bir ayrım yapamayız. Maddî olaylarla manevî-yani psikolojik ve sosyal-olaylar karşılıklı etki halindedir. Bir ùlke, bir başka ùlkenin sadece teknolojisini veya sadece manevî kùltürünü benimsersek istese bile bunu istediği şekilde gerçekleştiremez. Birtakım teknolojik değişmeler manevî kùltürde de değişmelere yol açacak uygun bir zemin yaratır. Aynı şekilde, inanç ve tutumlarıdaki değişmeler teknolojik değişmeleri hazırlar " (39).

(39) GÜNGÖR, Erol; Kùltür Değişmesi ve Milliyetçilik, İstanbul 1989, S:17.

2- Kùltür Değişmeleri

Değişmenin olmadığı hiçbir toplum düşünülmez. Dolayısıyla kùltürlerle değişir. Değişmenin sürekliliğini, Antik Çağda düşünür Hrakleitos, Periphyseos (Tabiata Dair) adlı eserinde şu sözle açıklamıştır: " Her şey akar. Aynı ırmağa iki kez gireneysin, çünkü her girişinde üzerinden başka sular geçer. " Burada anlatılmak istenen şey, hem suyun akarak değiştiği, hem de kişinin bu zaman aralığında bir değişime uğradığıdır (40). Değişme pozitif yönde olabildiği gibi negatif yönde de olabilir.

Aristo'nun " İnsan sosyal bir varlıktır " ve Hegel'in " Tabiatta soyut insan yoktur " sözlerinin ifade ettiği toplum hayatının gerekliliği bağlamında, " Karşılıklı sosyal münasebetler ve teşkilâtlar ağı " olan " toplum " içinde insanlar, birbirleriyle sürekli ilişki ve iletişim içindedirler. Bu anlamda, " insanın yaptığı ve yarattığı maddî -manevî birikim " olan " kùltür " de, zaman içinde başka kùltürlerle iletişim kurar. Sosyal değişmeler ve kùltürlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda, toplumun farklı kùltürel unsurları özümsemesi oramında, kùltürler değişmektedir.

Kùltür değişmesini Malinovvski şu şekilde tanımlamaktadır:

" Kùltür değişmesi, bir cemiyetin mevcut düzenini, yani sosyal, maddî ve manevî medeniyetini bir tipten başka bir tipe dönüştüren bir süreçtir. Böylece kùltür değişmesi, bir cemiyetin siyasî yapısında, idari kurumlarda ve toprağa yerleşme ve iskân tarzında, iman ve kanaatlerinde, bilgi sisteminde, eğitim cihazında, kanunlarında, maddî alet ve vasıtalarında,

(40) TEZCAN, Mahmut; Sosyal ve Kùltürel Değişme, Ankara 1984, S:1.

bunların kullanılmasında, sosyal iktisadının dayandığı tüketim maddelerinin kullanımında az çok meydana gelen değişimleri ihtiva eder. Terimin en geniş anlamıyla kültür değişmesi, insan medeniyetinin sürekli bir faktördür; her yerde ve her zaman meydana gelmektedir " (41).

2.1- Kültür Değişmesi Aşamaları

Antropolog George Peter Murdock, kültür değişmesi aşamalarını şu şekilde belirlemektedir:

- 1- Yenilik
- 2- Seçici Ayıklama
- 3- Toplumsal Kabullenme
- 4- Bütünleşme

Bu aşamaların kültür değişmesindeki işlevleri, şu şekilde açıklanabilir;

2.1.1- Yenilik :

Sosyo-kültürel ya da fiziksel çevrede bir değiştirme bireylerde yeni şartlara uyum sağlayacaktır. Yenileşme bu uyumların kaynağıdır ve uzun süreli değişiklik, keşif, icat ve yayılma gibi biçimleri sözkonusudur.

a-) Değişiklikler:

Uzun süreli değişiklik, mevcut düşünce ve davranış kalıplarındaki tedrici birikimlerde küçük ya da hafif çaptaki değişiklikler, yenilikler, zamanla ortaya çıkan yeni durumlardır. Mesela bilimsel bilginin tedrici artışı, toplumsal örgütlenmedeki karmaşıklığın gelişmesi, imalat maddelerinin oluşumundaki tedrici ilerleme... eteklerin uzatılıp kısaltılması gibi. Her kültürde her zaman görülen yeniliklerdir. Bunların

(41) TURHAN, Mümtaz; a.g.e., S:49.

zaman içerisindeki etkileri fazladır.

b-) Keşif ve İcat :

Keşif, var olan bir şeyin yeniden bulunması, farkına varılmasıdır. Mesela ateş, doğal vitaminler... birer keşiftir.

İcat ise, daha önceden toplumda var olmayan bir şeyin toplumda ilk kez yaratılmasıdır. İcat veya buluş, bilginin yeni bir uygulama biçimidir. Buluşta, var olan kültür öğelerinden yeni bir sentez yapılması söz konusudur. Öğrenme mekanizmasıyla ortaya çıkar. Eski geleneklerin yeni bir sentezidir. Buluşlar sadece kültürün teknik alandaki maddi unsurlarla değil, manevi alanda da söz konusudur. Herhangi bir kültürel yenilik için gerekli unsurlar o kültürde yoksa buluş gerçekleşemez. Buluş, kültürün var olan özüne bağlıdır... Murdock'a göre uçağın bulunuşu, bir planörün kanatları, motor yakıtı ve gemi pervanesinin alınması gibi unsurların bir sentezinden oluşur. Oysa ilkel bir toplumda böyle bir buluş gerçekleşemez. Çünkü gerekli ön bilgiler yoktur. Otomobil, ok ve yay, dinsel ideolojiler birer buluştur.

c-) Deneme :

Mevcut kültür unsurları eğer işe yaramaz duruma gelmişse, bireyler yeni davranış biçimleri geliştirmeye ve bulmaya zorlanır. ... Özellikle bunalım dönemleri, ekonomik buhranlar, doğal felâketler, yeni deneme-sınamalara yol açar. Sınanıp deneneni yeni unsurlar ihtiyacı karşılıyorsa kabul edilir.

d-) Yayılma (Difüzyon) :

Yayılma, kültür unsurlarının coğrafya bakımından yer değiştirerek bir toplumdan başka bir topluma geçmesi sürecidir. Başka bir

deyişle, taklit olarak bilinen öğrenme sürecinin özel bir durumudur. (42).

Kültür unsurlarının toplumdaki yayılması sürecini dolayısıyla kültür unsurlarının evrenselliğini, Ralph Linton'dan aşağıda tımmi iktibas edilen yazısı, çok güzel tasvir etmektedir.

" Bizim halis Amerikalı vatandaşı, sabah olduğunda, ilk defa yakın Doğu'da kullanılmış, Kuzey Avrupa'da bugünkü şekline sokulmuş ve Amerika'ya oradan geçmiş bulunan yatakta uyanır. Kalkmaya davrandığında üzerinden attığı yatak örtüsü ya ilk defa Hindistan'da kullanıldığını bildiğimiz pamuktan veya yine ilk defa Çin'de kullanılmış olan ipekten veya yine ilk defa oralarıda kullanılıp sonradan bize intikal ettirilen yındendir. Üstelik bütün bu maddelerin işlenme teknikleri de yine ilk defa yakındoğu'da bulunmuştur. Ayağına geçirdiğı o terlikler doğu'daki Kızılderililerin bulucudur. Terlikleri giyip girdiğı banyo, Avrupa-Amerika karışımı bir şekle sahiptir. Banyo'da kullandığı sabun Galya'lılardan kalmazdır. Bizim halis Amerikalı bundan sonra traşı olmaya başlar. Bu da, muhtemelen, eski Sümerler'den veya Mısır'lılardan kalma insanların kendi kendilerine gündelik olarak uyguladıkları bir eziyet etme (masokizm) şeklidir dersek herhalde, pek yanlış olmaz. "

" Tekrar yatak odasına dönen bizim halis Amerikalı vatandaşın elbisesini üzerinden aldığı sandalye, Güney Avrupa'nın günlük hayatımıza soktuğu bir esyadır. Giyindiğı elbise ilk orjinal şekliyle Orta Asya göçebelerinden bize geçmedir. Giydiğı ayakkabılar ilk defa Mısır'lıların geliştirdiğı dericilik tekniğı ile yapılabilmiş, Akdenizliler ise o tekniğı bugünkü şekle getirmişlerdir. "

(42) TEZCAN, Mahmut; a.g.e., S:21-23.

" Dışarı çıkmadan önce pencereden dışarı şöyle bir bakar bizim vatandaş, penceredeki o cam, eski Mısırlıların buluşudur. Yağmur yağıyorsa ya muşamba bir yağmurluk giyer; ya da, yanına bir şemsiye alır. Funların ilki Orta Amerika Kızılderililerinin, ikincisi ise Güneydoğu Asyalıların buluşudur. Başına geçirdiği keçeden yapılmış şapka mı? O da Orta Asya steplerinden gelmedir. "

" Kahvaltıyı dışarda yapacaktır bizim halis Amerikalı vatandaş. Giderken bir gazete alır. Gazete için ödediği madeni para ilk defa Lidyalılarca kullanılmıştır. Oturduğu masaya, garsonun koyduğu porselen tabak Çin'in buluşudur. Kullanacağı bıçak ilk defa alayını Güney Hindistan'da bulunmuş çelikten yapılmıştır. Çatal Ortaçağ İtalya'sından kalmadır. Kaşık ise Romalılardan. Kahvaltısına portakalla bağlar veya karpuzla. Portakal Ortadoğu'dandır; karpuz ise Afrika'dan. İçtiği kahve ise ilk defa Habeşistanda kullanılmıştır. Kahvesi sütü ve şekerli mi? Unutmayalım. Sütü elde etmek ilk defa yakın Doğulu'ların marifeti olmuştur; şeker de Hindistan'ın. Eh sırada bir de bir parça kek vardır herhalde. Hani şu Küçük Asya'da keşfedilen buğdayı İskandinavyalıların değişik şekilde kullanmalarıyla keşfedilen bildiğimiz kek. "

" Vatandaşımızın iştahı yerindeyse eğer, Hindi-Çin'de ehlileştirilen kümes hayvanlarının birisinin yumurtasından yiyecektir belki de. Belki de, yumurta yerine Doğu Asyalıların buluşu olan ve Kuzey Avrupalıların geliştirdiği ince kıyılmış et parçalarından yemek isteyecektir. "

" Kahvaltı bitti mi? Öyleyse yak bir sigara. Hani şu Kızılderililerin, Amerika'ya gelenlere öğrettikleri tiryakilik. Ha sahi yolda gelirken aldığı gazeteyi okuyabilir şimdi. Hani canım şu Çinden, Almanya'ya kadar uzanan teknik buluşlar sonucu basılması, mümkün olan ga-

zete. Eh eğer bizim halis Amerikalı'nın az buçuk Allaha inancı varsa okuduğu karanlık dünya haberleri karşısında " hâlis bir Amerikalı " olarak yaratıldığı için Allaha şükredecektir. Elbette ki Hint-Avrupa dillerinden gelen İngilizcesiyle. " (43).

2.1.2- Seçici Ayıklama (Kültürel Seçicilik)

Bir kültüre giren yenilik, toplumsal bakımdan kabullenmeden önce eski kültür unsuru ile mücadeleye girer... Yeni kültür unsuru çok üstün olsa da toplum, yıllardır alıştığı eski kültür unsurunu bir anda bir kenara atamaz. Böylece yeni ve eski kültür unsurları bir süre yarışır, çarpışırlar. Sonuçta yeni unsur benimsenirse, önce bir grup, sonra da toplumun tümü tarafından kabul görür. Aksi durumda ortadan kaybolur. Buradaki mücadele tıpkı organik evrimde görülen " Doğal ayıklama " sürecine benzer (44).

Kültürler başka kültürlerden neyi özünleyip neyi özümlemeyecekleri konusunda oldukça seçicidirler. İki kültür temasa geldiklerinde birbirlerini etkilemeye, bir karışım oluşturmaya başlarlar. Klasik Çağ Yunan Kültürü, mesela alfabe gibi bazı öğelerini Mısır'dan, Girit'ten ve başka yerlerden alırken, gökbilimindeki bilgilerinin çoğunu ve tartışimini de Asya'dan almış, özümsemiştir. Çağdaş Japon Kültürü, Güneş İmparatorluğu düşüncesini antik yerli kaynaklardan, yazı ve felsefe sistemini Çin'den, Budizm'i Hindistan'dan, motorlu taşıt üretimi ile penicilin ve televizyonu ise Batı'dan almıştır. Bununla birlikte, yabancı kültürlerden gelen çoğu unsurların istekle benimsemesine kar-

(43) LINTON, Ralph; " Kültür Üzerine veya Halis Bir Amerikalı " Sosyoloji Yazıları (Ed:İhsan SEZAL), İst. 1991,S:

(44) TEZCAN, Mahmut; a.g.e., S:26.

gılık, yerleşik kültür sistemine ters düşen bazılarının da reddedilmesi olağandır. Eski Yunan'da, Mısır'lıların ölümleri mumyalama geleneği, kendi dinî inanışlarına ve insan vücuduna yönelik temel tutumlarına ters düştüğü için hiçbir zaman yer edilememiştir. Japonlar, Çin kültüründen pekçok şey almış olmalarına karşılık, ayakları bağlayarak kıyafet uyuşturmasını, kendi estetik anlayışlarıyla uyuşmadığı için reddetmişlerdir (45).

2.1.3- Toplumsal Kabullenme :

Kültür değişiminde üçüncü aşama toplumsal kabullenmedir. Kültüre giren herhangi bir yeniliğin kültürün bir unsuru olabilmesi için, onun toplumsal bakımdan bir anlam taşıması gerekir ki bu da o unsurun topluma yayılması demektir. İşte bu duruma toplumsal kabullenme denir... Önce küçük bir grup tarafından kabullenen yenilik, daha sonra aile, klan, köy, kent gibi daha büyük birimlere doğru yayılır. Bu süreçte değişmeyi benimseyen liderlerin rolü büyüktür. İsteyerek kabul etme söz konusudur.

2.1.4- Bütünleşme :

Kültür değişiminde son aşama da, toplumsal kabul gören yeni kültür unsurunun, toplumun diğer unsurlarıyla bütünleşmesi aşamasıdır. Yâni, yeni kültür unsurunun toplumun kültür yapısına tümüyle uyum sağlamasıdır... Murdock'a göre kültürde tam bir denge başarılamaz. Yeniliğin başka kültür unsurlarını düzenlemesi zaman ister. Böylece, zamanla diğer yenilikler kaybolur ve yeni bütünleşme süreci başlar (46).

Birbirinden farklı çeşitli kültür özellikleri, uygulama ve ilgi alanları açısından işlevsel dokular oluşturacak biçimde bütünleşme

(45) VVELIS, Calvin; a.g.e., S:48-49.

(46) TEZCAN, Mahmut; a.g.e., S:28-29.

gösterirler... Kùltürümüzün bir parçası olan televizyon ögesini ele alacak olursak, oturma odamızın bir köşesine yerleştirilip yalıtılmış bir nesne olmadığını çabucak farkederiz. Enerji girdisi için evin elektrik donatımına ve dolayısıyla da ülkenin elektrik üretim ve dağıtım şebekesine bağlanmıştır. Ekranında izlediğimiz programlar, bunların sunulmasında görev alan kişilerden ve kùltürün genel eğitim, din ve müzik gibi kurumlarından soyutlanarak düşünülemez. TV'nin devlet bildirileri, propaganda, haber yayını için kullanıldığına tanık olabiliriz. Ülkenin genel ekonomik yapısı ve çeşitli sanayileri ile ilintileri vardır. Yurt içi satışları için olduğu kadar, dışsatım amaçlarıyla da sürdürülen bir dizi inelât etkinliğinin ürünüdür. Ayrıca kendisi dışında malların tanıtım ve reklâmında son derece önemli payı vardır. Odanın köşesine yerleştirdiğimiz cihazı satın almak ya da kiralamak için belli bir ödemede bulunmak gereği olduğundan, parasal durumumuzla da bağlantısı vardır. Televizyon alıcısı kullanmak ruhsat gerektirdiği, izlediğimiz kişi ve programlar hakkında yorumlarımız ise bir hakaret davasına yol açabileceği için, evimizde televizyon alıcısı bulundurmanın yasa ve yönetmelikleri ilgilendiren yönleri de vardır. Yemek saatleri alışkanlıklarımızı, aile ve sosyal yaşantımızı, konuştuğumuz konuları etkileyebileceği gibi, hatta bu etki ruhsal ve bedensel sağlığınıza kadar uzanabilir (47).

(47) VVELLS, Calvin; a.g.e., S:58-59.

Kültür değişmesi sürecindeki bütünleşme aşamasıyla birlikte denge sağlanır. " Kültür, sosyal bütünleşmenin çimentosudur. Kültürel anlamda bütünleşmede üç süreçten bahsedilebilir:

- i-) Takdim: Yeni bir tekniğin, âdetin veya ticaret şeklinin yenilikçiler tarafından takdimidir.
- ii-) Kabul: Takdim edilen yeniliklerin bir tepki ile karşılanmaları normaldir. Ancak; yenilikler mekân ve zaman şartına uygun ise ve mevcut maddî kültürü tanımlayıcı, geliştirici ise, benimsenip kabul edilebilir. Kabul aşamasında manevî kültür ile ters düşülmesi gerekir.
- iii-) Bütünleşme: Son ve kesin aşamadır. Takdim edilen ve kabul edilen yeni kültür unsuru cemiyetin makro yapısı içinde yalnız kabul ile kalmayıp, diğer kültür unsurları ile tanılaşma ve sistemi kuvvetlendirici bir süreç içine girmektedir " (48).

(48) ERKAL, Mustafa, E. ; İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri (2. Baskı) İstanbul 1991, S:100-101.

2.2- Kùltür Değişmesi Tipleri

Kùltür değişmesi tipleri iki bölümde incelenebilir;

- a-) Serbest Kùltür değişmeleri.
- b-) Mecburi (expose) Kùltür değişmeleri veya Kùltür değıstirmeleri.

2.2.1- Serbest Kùltür Değişmeleri

Serbest Kùltür değişmesi, bir sosyal grup veya cemiyetin yabancı bir Kùltüre sahip grup veya cemiyetle temasa geldiğı zaman hiçbir dahili veya harici baskı altında bulunmaksızın farklı unsurlar veya o Kùltürün belirli bir kısmını alıp benimsemesi sonucunda bünyesinde meydana gelen değişmelere denir (49).

Kùltür değişmesi sürecindeki yenilik, yayılma ve intibak aşamalarında; öncelikle yenilikçilerin yeni Kùltür unsurunu benimsemeleri (yenilik); sonra yenilikçiler tarafından benimsenen Kùltür unsurlarının diğer fertler tarafından benimsenmesi (yayılma), daha sonra alınan yeni Kùltür unsurunun yerli Kùltür tarafından özümsemesi (intibak) oluşumu vardır.

Yeni bir Kùltür unsurunun alınmasında olduğu gibi bir toplum içinde yayılmasında da etkili olan en önemli faktörler şunlardır; fayda temini, itibar kazanma, yenilik arzusu veya eğilimi ve bir de yeni unsurun mevcut Kùltür şekillerine, sistemine uymasıdır (50).

Eski çağlardan başlayan bir süreçte tüccarlar, elçiler, sanatçılar, öğrenciler gittikleri ülkelerden o toplumun Kùltür unsurlarını getirirlerdi. Bu anlamda bu kişiler yenilikçiydiler.

Günümüzde ise kitle iletişim araçları (T.V., uydu yayını) yenilikçinin işlevini görmektedir.

(49) TURHAN, Mümtaz; a.g.e., S:51.

(50) TURHAN, Mümtaz; a.g.e., S:59.

2.2.2- Mecburî (Empoze) Kùltür Değişmeleri veya Kùltür Değiştirmeleri

Mecburi veya empoze kùltür değişmesi, aynı kùltüre sahip iki sosyal grup veya cemiyetten biri kendi kùltürünü veya belirli unsurlarını kabul etmesi için diğetine baskı yapması veya idarî nüfus ve iktidara sahip bir zümrenin, yabancı bir kùltürü veya bu kùltürün bazı unsurlarını çoğunluğun arzusu hilâfına kendi cemiyetine zorla kabul ettirmeye çalışırsa sonuçta meydana gelen değişmelere denir. (51).

Mecburi toplumsal değişmeler dolayısıyla mecburi kùltür değişmelerine yol açar. Mesela İngilizlerin sömürgelerindeki etniklikleri, Kanadalıların Kızılderililerin " Potlaç " gibi bazı geleneklerini ortadan kaldırmaları, 1917 Rus devrimi, Kızıl Çin'deki değişmeler, Atatürk devrimleri, zorlayıcı nitelikteki toplumsal değişmelerdir. Zorunlu değişmelerin hem zorla yaptırılan, hem de ılımlı olarak gerçekleşen tipleri de vardır. Atatürk devrimleri, zorunlu ilk öğretim, tarım teknisyenlerinin köylerdeki geleneksel yöntemlerin dışındaki yöntemleri uygulamaları gibi (52).

(51) TURHAN, Mümtaz; a.g.e., S:51-52.

(52) TEZCAN, Mahmut; a.g.e., S:16.

3- Çağımızda Kültür Değişimleri-Evrensel Bir Hayat Tarzı İmajı

(Hayat Alanlarının Amerikanlaştırılması)

Sosyal tarih sürecinde toplumlar sürekli etkileşim ve iletişim içinde olmuşlardır. Karşılıklı iletişim ve etkileşim, değişimin itici gücünü oluşturur. Farklılıkların olmadığı ortam statik kalmaktadır. İnsanların, dolayısıyla toplumların etkileşimi kültürlerinin de etkileşimini oluşturmaktadır. Kültürel değişim sürecinde hâkim olan kültür, iletişime girdiği diğer kültürü etkilemekte ve hâkim olan kültürün " kültür formları " ve " kültür kodları " diğer kültür tarafından -bir ihtiyacı karşılaması oranında- özümsemektedir.

Haber, bilgi ve mesajların sınır tanımadığı günümüz " enformasyon çağı " nda, iletişim araçlarını ellerinde bulunduran ve belli bir kaynaktan " bilgi bombardımanı " ileten teknolojik açıdan gelişmiş ileri sanayi ülkeleri yani enformasyon toplumları kendi kültürel kodlarını tüm dünyaya yansıtmaktadır.

Günümüzde, dev adımlarla ilerleyen bir dünya ekonomisi, evrensel telekomünikasyon ve yoğunlaşan göç hareketlerinin sonucunda Avrupa, Kuzey Amerika ve Pasifik Kuşağı arasında benzeri görülmemiş hızda bir değiş tokuş ağı örülüyor. Gelişen dünyanın şehir merkezlerinde hemen her köşede, uluslararası gençlik kültürünün belirtilerine rastlanabiliyor. Besin, müzik ve moda alışverişi öylesine yoğun ki Osaka, Madrid ve Seattle 'da yeni bir evrensel, uluslararası hayat tarzı hüküm sürüyor. Söz konusu hayat tarzının itici gücü, tüketici, Cappuccino ve Perrier içen, evini IKEA ile döşeyen, sushi yiyen, Benetton'dan giyinen, Hyundai marka arabası ile McDonald's'a doğru yol alırken Amerikan-İngiliz rock müziği dinleyen bir tüketici.

Dokuz ülkede ve 3000 tüketici üzerinde yapılan araştırmaya göre Coke, IBM, Sony, Porsche, Mc Donald's, Honda ve Nestle dünyanın en çok tanınan kırk markası arasında yer alıyor. -Araştırmayı yürüten Landor Associates'in yönetim kurulu başkanı John Dicfenbach, bunların, " dünyanın ilk gerçek dünya markaları " olduğunu söylüyor. Kırk girketten 17'si ABD'ye, 14'ü Avrupa'ya, 9'u da Japonya'ya ait (53).

Bugün artık " Amerikan malı " mesajlar, hayal dünyaları, yaşam biçimleri ve enformasyon teknikleri tüm dünya çapında dağıtılmakta ve bu yetmiyormuş gibi bu ürünler üstüne üstlük bir de tüm dünyada taklit edilmektedir (54).

Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya ülkeleri üzerindeki yoğun etkinliğinin somut görünimleri düzleminde öncelikle, Paudrillard'ın Amerikan toplumu ve kültürü analizi şu şekilde özetlenebilir;

Paudrillard, Amerika'nın Avrupa gibi köklü bir tarihi geçmişini bulmadığını sürekli bir güncellik sürecinde yaşadığını bu bağlamda, hakikat ilkesinin yavaş ve yüzyıllar süren birikiminden habersiz olduğu için sonsuz bir simülasyon ve göstergelerin sonsuz güncelliği içinde yaşadığını söyler. Paudrillard'a göre " Amerika'nın kimlik sorunu yoktur ... A.B.D. gerçekleştirilmiş bir ütopyadır... Bir çokları için Amerikan hayat biçiminin niteliği bu pragmatik ve paradoksal mizah anlayışında yatmaktadır... Çünkü Amerikanın kültürsüzlüğünün çekiciliği ve gücü daha

(53) Naisbitt J., ~~Aburidene~~ P.; Megatrends 2000, İstanbul 1990, S:108-109.

(54) McPHAIL, Thomas L.; " Yanlış Bir Başlangıç: Kitle İletişim Araçları ve Gelişme-Kalkınma (Modernleşme) Konusundaki Araştırma Gelenekleri " Enformasyon Devrimi Efsanesi (Ed: Yusuf KAPLAN) İstanbul 1991, S:185.

önceden gerçekleştirilmemiş ve başka hiçbirine benzemeyen modellerin aniden gerçekleştirilmesidir " (55).

Baudrillard, Amerikan toplumu analizine şöyle devam etmektedir; " Amerikan hayat biçimi doğal bir kurgulanmış düşsellikçe sahiptir. Çünkü bu hayat biçimi düşsellikçi aşıp geçmiştir... Amerikan gerçekliği- nin şanlı görünümünü kurumlardaki değişikliklerden çok teknik ve incele- rin özgürlüğünde, ingelerin ahlak dışı dinamizminde, mal ve hizmetin bolluğunda, güç ve gereksiz enerji bolluğunda, halk zekasından çok rek- lama yönelik zekanın çıkar açmasında aranmak gerekir. Sonuç olarak bütün bunlar özgürlük belirtileridir... Gelenekler, alışkanlıklar, vücut ve dilyetisi modanın hızı içinde özgürleşmektedir. Özgürleşen ideal gerçek- liği, iç gerçekliği ya da saydamlığı içindeki insan değildir-özgürleşen insan mekan değiştiren, hareket eden, ahlaka göre değil modaya göre cin- sellikçini, giysilerini, geleneklerini değiştiren, bakış açısına vücuttan- dan gelen sese göre değil bakış açısı modellerine bakarak değiştiren in- sandır... pratik özgürlük işte budur. ... Modayı, modelleri, ingeler oyununu, otomobile binmiş olmak için otomobile binmeyi, reklam çalın- lığını. Kısaca çalın- lılığı. Gerçeği söylemek gerekirse bu özgürleşme çal- lınlığını, bu aldırmaçlık çalın- lınlığını, bu ilgisizlik çalın- lınlığını, bu gösteriş meraklılığı ve arabaya binme çalın- lınlığını somut ve teknik bir şekilde gerçekleştiren ülke Amerika olmuştur... Ütopya gerçekleştiril- miştir, şimdi de anti-ütopya gerçekleştirilmektedir. Bu anti-ütopya çalın- lınlığın, mekansızlığın, kişinin ve dilinin belirsizliğinin, tüm de- ğerlerin nötralizasyonunun, ölümün ve kültürün anti-ütopyasıdır. Amerika

(55) BAUDRILLARD, Jean; Metinler ve Söyleşiler (Çev: Oğuz Adanar) İzmir 1988, S:14-16.

herşeyi gerçekleştirebilmektedir... Amerika düşlenebilecek herşeyden pragmatik ve mantıksal sonuçlar çıkartmaktadır " (56).

Baudrillard Amerikan kültürü analizine şöyle devam etmektedir; " A.E.D.'de Kültür Bakanlığı, Kültür Komisyonları, kültüre yardım, kültürel Tanıtım yoktur... Ne merkezleştirme, ne içlenmiş bir Kültür düşüncesi ne de teolojik ya da kutsal bir din düşüncesi yoktur. Kültürün kültürü dinin dini yoktur. Bu kültür gelenek ve hayat biçimi icad etmeye yönelik, daha çok antropolojik bir Kültürdür. İlginç olan da budur. Aynen New York müzelerinin değil, sokaklarının daha ilginç olması gibi. Dans, sinema, roman, düşsellik, mimari gibi alanlarda bile bütünüyle Amerikalı olan her şeyde vahşi bir yan var... Amerikada kültür, kara Avrupasındaki gibi kutsal ve zihinsel mekanda tüketilen ve gazetelerle, beyinlerde özel bir bölüme sahip nefis bir evrensel reçete değildir. Burada kültür mekandır, hızdır, sinemadır, teknolojidir. Burada gerçek alanlar bunlardır. ... Amerika'da sinema gerçektir. Çünkü tüm Amerika'ya ait mekân, tüm hayat biçimi sinematografiktir... Hayat sinemadır... Televizyondaki filmle- rin büyük bir çoğunluğunun esin kaynağı aynıdır; arabalar, telefon, psiko- loji, makyaj hayat biçiminin saf ve yalın resimlemesi. Reklam da zaten farklı birşey yapmamaktadır. Hayat biçimini imgeler aracılığıyla gök- le- re çıkartıp, gerçek bir entegre devre haline getirmektedir " (57).

(56) Baudrillard, Jean; a.g.e., S:29-30.

(57) Baudrillard, Jean; a.g.e., S:32-33.

Günümüz dünya ticareti, yalnızca 160 ülke arasında yoğunlaşan bir ticaret değildir. Aynı zamanda; Dev adımlarla ilerleyen, ülkelerin birbirine bağımlı olduğu evrensel bir ekonomidir. Geçmiş yıllarda, yalnızca temel maddelerin (hammaddeler; besin, çelik) günümüzde ise her şeyin, finansal araçların (hisse senedi ve tahviller, bonolar, nakit paralar), giydiğimiz, yediğimiz, dinlediğimiz ve izlediğimiz şeylerin (hayat tarzımızı oluşturan unsurların) değiş tokuşunda bir patlama yaşanıyor... Hayat tarzı imajları, dünya çevresinde ışık hızıyla dolaşarak dört bir yana yayılıyor. Moda gelip geçici olabileceğinden, hız çok önemli; bilgiyi edinmekte geç kalırsanız zamanın gerisinde kalabilirsiniz. Mesaj, coşkuyla genç insanların-kimi zaman yaşlılar hoşlanmasa da-uluslararası modanın izinden gittiği Şanghay, Prag ve Puenos Aires gibi birbirinden uzak kentlere kısa zamanda ulaşabiliyor.

Ülkeler, giyim ve mutfak konularında geleneklerine sahip çıkmasalar da yiyecek, giyecek ve eğlence konularındaki kararlar büyük bir bağlılık gerektirmiyor. İnsanlar, bu konularda her türlü yabancı etkiye açık olabiliyor; Giydiklerimizde ve yediklerimizde, karışım yapıyor, birbirimizden ödünç alıyor ve etkileniyoruz.

Amerikalılar, İtalya'dan yılda 3 milyar dolarlık kumaş, mücevherat ve ayakkabı ithal ediyor. Japonların yüzde birinden daha azının Hristiyan olmasına rağmen Noel Japonya'da da kutlanıyor. Fransa'da Amerika'ya her gün 200 çeşit peynir gönderiyor. Avrupa, A.B.D. ve Japonya'da günlük hayatın unsurları -besin, moda ve müzik- özellikle büyük şehirlerde benzer niteliklere bürünüyor (58).

(58) Naisbitt J., Aburdenas P.; a.g.e.,S:111-112.

Reklam, tüketim kapitalizminin sanat formudur. Bu sanat formu, doğal gerçekçilikten gerçeküstücü anlatım biçimlerine dek tüm diğer sanat türlerinin estetik öğelerinden, anlatım tekniklerinden yararlanmaktadır. Goldman'ın belirttiği gibi kimi reklamlar idealize edilmiş bir Amerikan tarihi tablosu çizmekte, şirket kapitalizminin değerlerini ve kurumlarını yansıtmaktadır. Sözgelimi McDonald's reklamları kimi zaman A.B.D.'nin küçük kentlerindeki aile hayatını, orta sınıf refahını tasvir eden görüntüler içermekte ve ülkeyi baştan başa kuşatan büyük McDonald's, Amerika'yı Macmuffins imajlarıyla bütünleştirmektedir (59).

3.1- Evrensel Moda İmajları

Moda evrensel bir olgu, hayat alanlarımızda vazgeçemediğimiz belki de monoton bir hayat tarzından, -belirli zaman periyodlarında benzer motifleri tekrarlanırsa da-, bir değişimi ifade etmekte, özellikle iletişim çağında, kitle iletişim araçları vasıtasıyla moda ülkeler arasında ortak formlar oluşturmaktadır.

Sofistike Milano şehrinde gençler, Giorgio Armani gibi şık tasarımcılara yüz çevirerek Amerikan filmlerinde, televizyonda ve reklamlarda sık sık görülen " Levi's 501 Jeans " ve denizci ayakkabısı gibi giyim eşyalarını seçiyor. Zengin aile çocuklarının oluşturduğu günümüz İtalyan gençlerine Paniari deniyor. Sandviç anlamına gelen panina sözcüğünden türetilen bu sözcük Amerikan idealini singeliyor.

Tokyo, Des Moines ve Sao Paulo'da on beş yaşındaki moda tutkunu gençler, genç kitleleri giydiren ve evrensel hayat tarzının giysi-

(59) KELLNER, Douglas; " Reklam ve Tüketim Kültürü " Enformasyon Devrimi Efsanesi, (Ed: Yusuf Kaplan) İstanbul 1991, S:86.

lerini biçimlendiren uluslararası perakendecilerden - Benetton'dan, Esprit'den ya da Laura Ashley'den - giyiniyor. " The United Colors of Benetton " reklamları, barışçı, mutlu bir birlikteliği simgeleyen renğârenk giysilerle birbirine bağlanmış değişik ırk ve uluslardan gelen insanların oluşturduğu bir dünya görüntüsü yaratıyor. (60).

Bütün alanların ortak paydası, Moda'dır. Moda kavramı sanayinin dışında kalan her alanda görülmektedir. Bilimsel ve felsefi moda (Yapısalcılık, Varoluşçuluk) Araba sanayiinde reklamcılıkla moda, inanç alanında moda (Hari Krishna, Budizm, Zen v.s.), hayat biçiminde moda (Hippie'lik, Yippie'lik v.s.) Moda sistemin ortak paydasıdır. Çünkü Baudrillard'a göre, kendisi eskimeyen bir kavram olan modanın temsil ettiği herşey eskimeye ve yok olmaya mahkumdur. Değişenler yalnızca biçimlerdir. Yaz modası, kış modası, bahar modası ve bu böylece sürüp gidecektir. Çünkü sistem bundan böyle değişmezliğini ilan etmiştir. Ancak bu sistemde herşey tüketime ya da yok edilmeğe mahkumdur. Doğa, nesneler, kültür vs. herşey en kısa süre içinde tüketilmek zorunluluğuyla karşı karşıyadır. İnsan bu sistemin temel fonksiyonel elemanlarından birisidir. Tüketime gerçekleştirilebilmesi için insanlar bulunması ve harcama yapmaları gerekmektedir (61).

(60) Naisbitt, J., Aburdene, P.: a.g.e., S:118-119.

(61) ADANIR, Oğuz: " Can Çekışenler ve Çırpınanlar ya da Batı ve Diğerleri... " Enformasyon Devrimi Efsanesi. (Ed: Yusuf Kaplan), İstanbul 1991, S:64.

3.2- Evrensel Bir Dil Olarak İngilizce

Her milletin kendine özgü dili vardır. Ancak, milletler ve devletler arasındaki karşılıklı etkileşim ve ilişkiler bağlamında hâkim kültürün dili, belirli tarih dönemlerinde evrensel bir dil olma durumuna gelmektedir.

Childe'a göre Orta Doğu'da İ.Ö. 14. ve 13. yüzyıllarda, Avrupa'da İ.S. 19. yüzyıldakine benzer bir gerçek devletler topluluğu vardı. Fransızca'nın İ.S. 19. yüzyılda diplomasi dili oluşu gibi, o dönemde de tüm Doğu imparatorlukları ve onlara tâbi devletler diplomatik haberleşmelerde Çivi yazısını ve Akad dilini kullanıyorlardı (62).

Çağımızda ise, evrensel bir hayat tarzının gelişimini hızlandıran en önemli faktör, İngilizce'nin yaygınlaşmasıdır. Dil, bir homojenleşme aracıdır; kültürlerarası iletişimi gerçekleştirir. İngilizce, evrensel dil olma yolunda ilerliyorsa bunun sonucu bellidir; İngilizce konuşulan ülkelerin kültürleri egemenlik sağlayacak... Günümüzde, dünyada yaklaşık 1 milyar kişi İngilizce konuşuyor. 2000 yılına gelindiğinde bu rakamın 1,5 milyarı geçmesi bekleniyor.

Bilgi çağının dili de İngilizce. Bilgisayarlar birbirleriyle İngilizce konuşuyor. Dünya çapındaki 100 milyon bilgisayarda toplanmış olan tüm bilgilerin % 80'inden fazlası İngilizce kaydedilmiştir. Dünya'nın tüm posta, teleks ve telgraf servislerinin dörtte üçünün yanı sıra uluslararası telefon konuşmalarının % 85'i de İngilizceyle yapılmaktadır. Bir zamanların bilim dili Almanca'ydı; günümüzde tüm bilimsel yayınların

(62) BERKAY, Fügen; a.g.e., S:38.

% 80'inden fazlası İngilizce yayınlanmaktadır. Dünyanın teknik ve bilimsel dergilerinin yarısından fazlası İngilizce kaleme alınmaktadır. İngilizce, aynı zamanda, tıbbın, elektronığın ve uzay teknolojisinin de dilidir.

Uluslararası gençlik kültürünün dili de İngilizce, Dünyanın dört bir yanındaki gençler, Michael Jackson'ın ve Madonna'nın şarkılarının sözlerini tam olarak anlamasalar da mırıldanabiliyorlar. " Break Dance " " rap music ", " bodybuilding ", " windsurfing " ve " computer hacking " Batı Alman gençliğinin dilinden düşmeyen sözler. (63).

(63) Naisbitt, J., Aburdene, P.: a.g.e., S:127-130.

3.3- Kùltür Değişmesi ve Televizyon

Sosyal tarih sürecinde ateşin kullanılmaya başlanması, tekerleğin bulunması, Gutenberg'in matbaayı icad etmesi veya buharlı motorun ve demiryolu ulaşımının gelişmesi insan hayatı ve düşüncesi üzerinde derin ve sürekli etkilere yol açtı. İnsanoğlunun gerçekliği algılama tarzını temelden değiştirdi. 1950'lere dayandırılabilcek olan televizyon çağının başlaması da bu türden devrimci bir dönüm noktası teşkil etmektedir (64).

Kitle iletişim araçları özellikle de televizyon, Amerikan toplumundaki ekonomik, toplumsal, bölgesel ve dini farklılıkları aşarak ortak deneyimler yaratmaktadır. Öte yandansa böylesi bir yapı, akortlar ses vermeye başladığında insanların standartlaşmış tepkilerde bulunmasına yol açan kültürel kodlar üretmekte ve bunları toplumda egemen kılmaktadır. Aynı anda farklı programlar yayınlanmasına karşın, bu programların tümü belli kodları-yani anlam üreten ve insanları eylem yapmaya iten gizli yapıları- pekiştirmektedir (65).

Önemi sürekli artan ve her geçen gün hızla büyüyen uluslararası kitle iletişim araçları alanında- -uydular, doğrudan uydu ve kablolu televizyon yayınlarının yapılmasına olanak sağlayan- yeni teknolojik aygıtların geliştirilmesi ve yaygınlaşması Amerika'nın ve diğer Batılı ülkelerin kitle iletişim araçlarının ürettikleri ürünlerin dünya pazarını " işgal " etmesine yol açmaktadır. New York, Los Angeles, Londra ve Hollywood gibi kültür endüstrisinin yoğun bir şekilde geliştiği kentler,

(64) ESSLIN, Martin; TV Beyaz Camın Arkası (Çev: Murat Çiftkaya)
İstanbul 1991, S:10.

(65) BERGER, Arthur Asa; " Bir Terör Aygıtı Olarak Televizyon " Enformasyon Devrimi Efsanesi, (Ed: Yusuf Kaplan)
İstanbul 1991, S:42.

yeryüzündeki hemen tüm ülkelerin kitle iletişim araçlarını beslemekte ve ulusal düzeyde kültürel yaratıcılığı önlemektedir (66).

Gerek " Susam Sokağı ", gerekse " Dallas " gibi farklı televizyon dizilerinde de görüldüğü gibi, Batı ülkelerinden ithal edilen tüm kitle iletişim ürünleri, Batı toplumunu ve hayat biçimini anlatmaktadır. Tüm bunlar sonuçta zihinsel değişikliklere zemin hazırlamaktadır. Sözgelimi, tüm dünyada gösterilen " spaghetti westernleri " (İtalyan usulü kovboy filmleri) ya da batılı televizyon kuruluşları tarafından yapılan televizyon dizileri, ekranda ve perdede art arda geçiveren anlık imajların ve görüntülerin ötesine taşarak, seyreden insanları bu filmlerde ve dizilerde anlatılan hayat biçimlerinin, kültürlerin, ekonomik ve siyasal mesajların tuzakına düşürmektedir. Elektronik sömürgecilik, insanların zihinlerine yönelik imajlar üretme amacını gütmektedir. Genellikle Batılı ülkeler tarafından ihraç edilen bu tür kültürel ürünlerin sonuçları, uzun vadede etkilerini gösterecek niteliktedir (67).

Televizyonun, dünyanın en yoğun nüfuslu ülkelerindeki potansiyel etkisi günden güne artıyor... Sahra'nın en büyük göçebe kabilesi Tuaref, Dallas'ın son bölümünü kaçırmamak için 1983'te, yıllık göçlerini on günlüğüne erteledi. Dünya nüfusunun % 40'ının yaşadığı Çin ve Hindistan'ın görece yoksul yörelerinde, insanlar batının geliştirdiği imajların bombardımanını uğruyor (68).

(66) SCHILLER, Herbert I.; " Dünya Ekonomik Sistemin Ulusal Egemenlikleri Aşındırması " Enformasyon Devrimi Efsanesi, (Ed: Yusuf Kaplan), İstanbul 1991, S:295.

(67) McPHAIL, Thomas L.; " Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni " Enformasyon Devrimi Efsanesi (Ed: Yusuf Kaplan) İstanbul 1991, S:151.

(68) NAISBITT J., ABURDENE P.; a.g.e., S:125.

Televizyonda formülleştirilen Amerika imajı, yalnızca ülke sınırları içinde toplumun kendisi hakkındaki imajı üzerinde değil bu sınırların ötesinde de etkili olmaktadır. Bu iletişim aracı uzun dönemde dünyanın kültürel ve siyasî geleceğinin şekillenmesinde kapsamlı etkiler gösterecektir... AİD dünyanın en büyük televizyon çıkartısına sahiptir ve üstelik maliyetlerini oldukça geniş biçimde kendi ülke piyasasında karşılayabilmektedir. Böylece, programlarını diğer ülkelere çok düşük fiyatla ihraç edebilmektedir... Dolayısıyla Amerikan popüler kültürü bu bölgelerde hakim bir etken haline gelmiş durumdadır; yalnızca popüler kültür beğenileri değil, hayat tarzlarını da şekillendirmektedir. Blue Jeans, Coca-Cola, rock müzik ve Amerikan kültürünün diğer yüzlerce olgusu yerli alışkanlıkları ve ürünleri köşeye sıkıştırılmaktadır. Bu açıdan televizyon dünya kültürü üzerinde tek türe indirgeyici bir etkiye sahiptir. Dünyanın pekçok kısmında yerli halk şarkıları, rock ve country müziğe karşı; yerli yemekler, hamburgerlere ve sosisli sandviçe karşı kaybedilesi bir savaş vermektedir. Bu durum Üçüncü Dünya ülkeleri için olduğu kadar Batının oldukça gelişmiş ülkeleri için de geçerlidir (69).

Televizyonla birlikte hayatımız köklü bir değişime uğramıştır. Televizyondan önce, siyasal terör vardı;televizyonla birlikte siyasal terör yerini rahsal ve diğer terör tiplerine terk etmiştir... Televizyon, hemen herşeye rağmen baskıcı, sindirici bir araçtır ve bugün devlet aygıtını baskı altına alabilmekte, -çağdaş toplumlarda- devletin etkinliğini azaltarak hareket alanını daraltabilmektedir (70).

(69) ESSUN, Martin; a.g.e., S:79-80.

(70) BERGER, Arthur Asa; " Bir Terör Aygıtı Olarak Televizyon " Enformasyon Devrimi Efsanesi (Ed: Yusuf Kaplan) İstanbul 1991, S:34.

Çağımızda televizyonun dolayısıyla medyaların, hayat alanları-
mızda meydana getirdikleri sosyal ve kültürel etkiler bağlamında, Baudril-
lard'ın öne sürdüğü görüşler şu şekildedir; Baudrillard, bize içinde ya-
şadığımızı ve algıladığımızı sandığımız dünyanın bir simülasyon (taklit)
dünyası olduğunu söylemektedir. Temel tezi, çağdaş dünyanın (Batı'nın)
" illüzyon " lar dönemini yaşadığıdır. Ona göre çağdaş hayatta hiçbir
şeyin " aslı " yok, herşey " simülasyon ": Özetle bir " gibi " ler dün-
yasında yaşıyoruz. Ve medya bu " aldatmaca " da başrol oynuyor: Dünya-
nın dolaysız algılamasını inkansız kılıyor, nesneleri sadece görüntüde
varolan, varlıkları hissedilmeyen bir hale getiriyor... Kitleler de med-
yaların " gösteri " ye dönüşen haberciliği yüzünden nötrale olup, ha-
berin içeriğine karşı duyarsızlığı ve tepkisizliği seçiyorlar...
Baudrillard'a göre " medyalar haberin ahlaksızlık aşamasıdır. Medyalar
olmasaydı terörizm olmazdı. Terörizm kendi başına politik bir eylem
niteliğine sahip olamaz. Terörizm medyaların rehinesidir aşmen medyala-
rın onun rehinesi olması gibi " Modernist dünyada haber oranı arttığı
ölçüde anlam oranı azalmaktadır. Kitleler onların yerine medyaların
sunduğu " gösteri " yi seyretmektedir (71).

(71) Baudrillard, Jean; Sessiz Yığınların Gölgesinde ya da Toplumsalın
Sonu, (Çev: Oğuz Adanır), İstanbul 1991, S:60-61.

Çizburger ve blucinlerin tersine, televizyonun evrenselleşmesi tehlikeli ve tartışmaya açık bir konudur, çünkü tıpkı edebiyat gibi köklü değer yargıları aktırır. Eğlence, dil ve imaj aktarıcıları aracılığıyla yüzeysel bir değiş tokuşun sınırlarını aşar ve işin içine değer yargılarına sokar. Bir kültürün inanç ve etkinliklerini yönlendiren manevi içeriğine hitap ederek, doğrudan doğruya o kültürün yapısına işler. Dil, bizi kültürün temelinde ulaştıran bağı oluşturur (72).

Televizyon hemen hemen tüm toplumlarda merkezi ve en etkin öykü anlatma aracıdır. Televizyonun hayatımıza girmesiyle birlikte sürekli bir öykü bombardımanıya karşı karşıya kalmış durumdayız. Televizyonlarımızın düşüncelerini açtığımızda kendimizi öyküler dünyasında buluyoruz. Çünkü televizyon bize, sözde " gerçekçi " yapısına karşın, düşsel bir dünya sunmaktadır (73).

Televizyon, sunduğu düşsel bir dünyaya karşılık çağımızda sosyal ve kültürel değişme de önemli ve etkin bir yere sahiptir. " Tıpkı üretim araçlarını elinde bulunduranların gücü gibi, iletişim araçlarını elinde bulunduranlar kendi kültürlerinin yayılmasını, hakim kültür hale gelmesini sağlıyorlar. Bugün bütün dünyada bir Amerikan Hayat Tarzı'ndan söz ediliyor ve bu hayat tarzını yayan en önemli güç de televizyon... Mutfak kültüründen, selamlaşmaya kadar televizyonun yaydığı kültürleşme ya da kimi sosyologların dediği gibi kültürsüzlük enformasyon çağında buna maruz kalan ülke ve toplumlar için yeni bir problem yaratıyor. Bu problem de tıpkı yetersiz mal ve hizmet üretimi gibi yetersiz enformasyona

(72) Naisbitt J., Aburdenes P.; a.g.e., S:127.

(73) KAPLAN, Yusuf; Enformasyon Devrimi Efsanesi, İstanbul 1991, S:129.

yabancı enformasyona karşı enformasyon üretmek. Tek yönlü kültürleşme karşısında toplumların ve ülkelerin tek seçenekleri yeterli miktarda enformasyon üretmek. Dünyada artık toplumlar enformasyon zenginliği ve enformasyon fakirliği olarak da sınıflandırılıyor " (74).

Bu bağlamda, enformasyon zengini olan ve enformasyonu üretip, iletişim araçlarına da sahip olması dolayısıyla istedikleri enformasyonu dağıtan gelişmiş ülkeler, bu üstünlükleriyle kendi kültür kodlarını diğer ülkelere yaymaktadırlar. Böylelikle hâkim kültürün hayat tarzları uzun bir süreçte evrensel bir hayat tarzı olma yolundadır. Bu düzlemde çağımızda teknoloji ve iletişim teknolojilerinin en gelişmişine sahip olan ve bu kaynakları kullanabilen Amerika Birleşik Devletleri en etkin olduğundan, dünya çapında hayat alanlarının Amerikanlaştırılması sürecinden bahsedilebilir.

Bu oluşumlara karşılık, ülkeler kendi millî kültürlerini koruma bağlamında, bir karşıyöneline doğru gitmektedirler. Bu da kendi kültürlerini yaşatma ve yaşama girişimleridir. Dolayısıyla evrensel hayat tarzı imajları yanında Naisbitt'in de niteliyle, kültürel milliyetçilik akımları da dünya düzleminde görülmektedir.

Son tahlilde, acaba McLuhan'ın dünyanın " evrensel bir köy " olacağı fikri mi gerçekleşecek? yoksa kültürlerin ihtiyaçları oranında seçerek özümledikleri, kendi kültürel kimliklerini kaybetmeden, ortak kültürel paydalar yaratarak yeni bir sentez ve bütünleşmeye mi gidilecek? Bunu sosyal tarih süreci gösterecek.

(74) KONUK, Osman; Kültür Değişmesi ve Televizyon-Televizyonun Etkileri Malatya Uygulanması (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya 1991, S:54-55.

İKİNCİ BÖLÜM

ENFORMASYON TOPLUMUNUN TARİHİ-SOSYOLOJİK TEZELLERİ

1- Tarım Öncesi Topluluklar

Sosyal tarih sürecinde insanlar, diğer canlılara göre fiziksel bakımdan daha az donatısız olmalarına rağmen, diğer canlılardan daha fazla fonksiyonu olan " akıllı " üstünlüğü ile, hayatta kalabilmek için gerekli şartları oluşturmışlardır.

Hayat alanlarını daha yaşanılır kılma sürecinde insanlar, yaşamak için birincil olan fizyolojik ve biyolojik ihtiyaçlarından başlayarak tüm ihtiyaçlarını tatmin etme uğraşısına girmişlerdir. Bu bağlamda, ilk dönemlerde içinde yaşadıkları mikro-çevreyi istismar etmişler, avcılık ve toplayıcılıkla geçinmişlerdir.

Antropolog Henry Morgan'ın " vahşet dönemi " (ateşin bulunması, balık tutmanın öğrenilmesi, ok ve yayın icadı) olarak adlandırılan toplayıcılık ekonomisi, arkeologların Paleolitik Çağ (Eski Taş Devri) ve jeologların Pleistosen (Buzul Devri) adını verdikleri dönemdir (75).

Avcılık-toplayıcılık devri insanı hiçbir üretim faaliyetinde bulunmamakta, sadece tabiatта yetiştirilen kaynakları toplayarak tüketmektedir. İnsanların ancak yürüyerek ulaşabileceği kadar küçük bir çevrede, çeşitli mevsimlerde çeşitli yerlerdeki hayvanları ve bitkileri ele geçirmek üzere devamlı göçebe halde yaşadıkları bu devreye mikro-çevre istismarcılığı devresi denmektedir. Bu devrin insanı küçük bir çevre üzerinde

(75) Childe, Gordon; a.g.e., S:22.

tabiata istismar etmekte ve çok defa tabiatın yeniden yaratma hızından daha hızlı bir tempo ile kaynakları tüketmektedir (76).

Mikro çevre istismarcılığı dönemini, insan toplumlarının evrimini bağ iktisadî merhaleye ayıran Gras, şu şekilde tasvir etmektedir; Gras'a göre toplumların iktisadî merhaleleri şunlardır; 1- Toplayıcılık ekonomisi, 2- Göçebelik ekonomisi, 3- Yerleşik köy ekonomisi, 4- Kasaba ekonomisi, 5- Metropolis ekonomisi. Bunlardan, ilk aşama olan toplayıcılık ekonomisinde, en eski insanlar kara ve deniz hayvanları avlamakta, yemiş ve yosun toplamaktadırlar. Bu devrin insanları, tabiatın vergisi olan şeyleri toplayan ve kullanan kimselerdi. Gras, insanların toplayıcılık ekonomisinden göçebelik ekonomisine geçtikleri aşamada hayvanları ehlileştirdiklerini, özellikle göç ettiklerinden at'ın önemli bir fonksiyonu olduğunu belirtir. Gras'a göre, toplayıcılık ekonomisinde insanlar gıdayı ilerde tüketmek amacıyla biriktirmeyi öğrenmişlerdi. Ziraatçı göçebelik safhasında ise, gıdayı tüketmek için biriktirdikten sonra, tekrar üretimde kullanmak amacıyla biriktirmeyi de öğrendiler (77).

Zimmerman'da yerleşik ziraat hayatından önceki devri iki safha ayırır: a) Mikro çevrelerin istismarına dayanan tam göçebe hayatın hâkim olduğu safha (toplama ve avlama safhası); b) Kısmen ziraate, kısmen mikro çevre istismarcılığına dayanan yarı göçebe hayatın hâkim olduğu safha.

Bu iki safha arasındaki farklar şu şekilde tespit edilebilir:

1-) Tam göçebelik safhasında iktisadî faaliyet hayvanların ehlileştirilip beslenmesi ve bitkilerin ekilip yetiştirilmesi şeklinde olmayıp sadece

(76) BİLALİSEVEN, Amiran Kurtkan; Genel Sosyoloji, İstanbul 1986, S:102.

(77) ERÖZ, Mehmet; İktisat Sosyolojisine Başlangıç, İstanbul 1982, S:332-335.

avlama ve toplama şeklinde meydana gelmektedir. Yarı göçebelilik safhasında ise, kısmen toplama ve avlama, kısmen de bitki ve hayvan yetiştirmektedirler.

2-) Tam göçebelilik safhasında teknik vasıtalar toplamayı ve avcılığı kolaylaştıracak mahiyette olup son derece basittir (sopa, sapkın gibi.)

Yarı göçebelilik safhasında ise, teknik biraz daha gelişmiş bulunmaktadır.

3-) Tam göçebe hayatın hâkim olduğu safhada insanlar gıdalarını sağladıkları mikro-çevrenin tabii kaynakları (yabani meyve, bitki, balık v.s. yiyecek maddelerini) ihtiva eden yerlerin birinden diğerine (kaynakların hasar gıda temin ettiği mevazimlerin farklı olması gereği) devamlı olarak göç halindedirler. Yarı göçebelilik safhasında ise göçler sermok-lemiş ve kısmen siraî hayat bağlanmıştır.

4-) Tam göçebelilik safhasında insanlar arasındaki manevî ve sosyal bağlar henüz sayıftır. Yarı göçebe hayatın hâkim olduğu safhada ise sosyal bağların daha kuvvetli bir hale geldiği ifade edilebilir (78).

Tarım öncesi toplumların kültürel yapısı şu şekilde tasvir edilebilir; Avcı toplayıcı düzeyindeki ilkel toplumlarla üretimi etkileyen ya da sınırlayan bir mülkiyet uygulamasına rastlanmaz. Klanın geleneksel olarak, ortaklaşa sahip olduğu, üzerinde yaşadığı bir avlanma ve toplama çevresi (yurdu), kullandığı su pınarları vardır. Klanın her üyesi, bu çevrede ne bulursa toplar, avlar ve kullanır. Kimse, onun bu hakkını engelleyemez, tümüyle sınırlandıramaz. Onun için bu tür avcı toplayıcılara, üretim ilişkileri açısından, " ilkel ortakçı " toplumlar adı verilir. Bu sistemde, mülkiyet, bireysel değil toplumsal ya da

(78) BİLGİSEVEN, A. Kurtkan; Köy Sosyolojisi, İstanbul 1938, S:13-14.

kamusaldir. Başka bir toplumun üyeleri avcı toplayıcının geleneksel topraklarına giremez; giremse savaş çıkar (79).

Tarım öncesi toplumlarla, erkekler avcılık etkinliklerinin çoğunu üstlenirken, kadınlar meyve ve totan yenici toplayacak, bitki köklerini kazıp çıkartmakla uğraşacaklardır. Bu durum, bakım isteyen küçük çocukları olduğunda, kadının erkeği kadar hızlı hareket edemeyeceği, ya da onun kadar uzaklara gidemeyeceği gerçeğinden ileri gelmektedir. Pek çok toplumda, eve daha yakın olduğu için, yemek piirme, dilme dilme gibi ev işlerini, bahçe bakımı da içinde olmak üzere, kadın yüklenir. Avcılık etkinliklerini üstlenen erkeklerin ise, genelde silah yapımı, kuyuk ve kano yapımı, ağaç kesme, ormanda alan açmak ve barınak yapmak gibi ağır işlerle uğraştıkları görülür (80).

2- Tarım Toplulukları ve Tarım Kültürü

İlk insan toplulukları için, mülre çevrenin kaynakları tükenince uygun ortamlarda sürekli yerleşme, dolayısıyla yerleşik hayata geçme zorunluluğu doğmuştur. Bu anlamda insanlar, tabiatın sadece alma yerine, birşeyler üretme ve biriktirme sürecine girmişlerdir.

Belki 8.000 yıldan uzak olmayan bir tarihte, görünüme göre ilkin Yakın Doğu'da bazı toplumlar, tabiat ile etkin bir işbirliğine girişerek, bitkiler yetiştirip ve çoğu kere evcil hayvanlar besleyerek, tabiatla hazır bulunan yiyecek maddeleri stokunu artırmaya başladılar. Yeni yiyecek üretici ekonomi, Morgan'ın Barbarlık dönemi dediği (Çömlek yap-

(79) GÜVENÇ, Bozkurt; a.g.e., S:238.

(80) VVILLS, Calvin; a.g.e., S:52.

manın öğrenilmesi, hayvanların ehlileştirilmesi, demirin eritilmesi v.b. gibi) dönemin ayırd edici özelliğidir. Bu dönem, arkeologların Neolitik Çağ (Yeni Taş Devri) dedikleri devirle temsil edilir (81).

Orta Asya'da ilk ziraatin, ucu ateşte sertleştirilmiş sopa ile ve kadın eliyle başlatılmış olduğu tahmin edilmektedir. Önceleri bu tempoda başlayan ziraat, ikinci bir aşamada sabanın bulunması, sığı-
rın ehlileştirilmesi ve öküzün sabana koşulması ile saban ziraati biçimine dönüşmüştür. Bu büyük devrimin, i.ö. 10.000-12.000 yıllarında Orta Asya'nın ikliminin yağışlı olduğu bir dönemde ortaya çıkmış olduğu düşünülmektedir. Yapılan çeşitli kazılar Batı Asya'da bu dönemin i.ö. 7000 yıl kadar öncesine geri götürülebileceğini göstermektedir.

Mısır'dan başlayarak Suriye'den, Doğu Anadolu'dan geçen ve Pakistan'da İndüs nehrine kadar devam eden kaviste (bu kavis Mûmbit Hilâl diye adlandırılmaktadır), yerleşik ziraat hayatı doğmuştur. Bu bölgede önce dünyadaki ilk ziraat köyleri doğmuş sonra da ilk şehirler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Eski Dünya'da insanla ilgili üç önemli hayat aşamasının ilki ziraat, ikincisi şehir, üçüncüsü ise Endüstri devrimi olarak ifade edilebilir.(82).

Avcılık toplayıcılık teknolojisinden, hayvancılık (çobanlık) tarımcılık teknolojisine geçiş, insanoğlunun görüp geçirdiği en büyük kültürel devrimlerden biri olmuştur. Dünyanın ısınması, buzul çağının sona ermesi, devrimin bütün dünyaya yayılmasını sağlamıştır. Besinin üretilmesi, yerleşik kültürün bir keşfi olmuş; tarımın evrimi yerleşik bir hayat biçimini gerektirmiştir. Yeni teknolojinin geliş-

(81) Childe, Gordon; a.g.e., S:22.

(82) BERKAY, Fügen; a.g.e., S:24-25.

mesiyle ortaya çıkan artı ürün, besin üretmeyen kentlerin doğmasına sebep olmuştur. Çağdaş uygarlıkla ilkelliği ayıran hemen bütün ölçüler; yazı, matematik, hukuk, madencilik, gemicilik, ticaret, para ve pazar ekonomisi, örgün eğitim, işbölümü, doğal çevreden daha fazla yararlanma, yeni enerji kaynaklarının bulunup kullanılması ve kentleşme, Tarım Devrimiyle başlamış ve belli merkezlerden bütün dünyaya yayılmıştır. Bugün de yaşayan semavi dinler, krallıklar, sultanlıklar, feodalite ve imparatorluklar, Tarım Devrimine dayanan, onun eseri olan ve onu yöneten toplum biçimleridir (83).

Toprak üzerinde nüfusun yerleşmesi, toplumsal organizasyonun en önemli yönünü vermektedir. Köy yerleşmesinin ekonomik, sosyal ve coğrafi sebepleri vardır. Ekonomik sebep, daha ziyade bir arada yaşamının sağladığı barınma ve korunma imkanının toplu yaşamada önemli etken olmasıdır. Sosyal faktörlerden dayanışma ve karşılıklı ilişkiler önem arzeder. Köy yerleşiminin coğrafi sebepleri içinde, köy merkezi kuruluşlarının dağ etekleri, vadiler, ovalar ve orman bölgesinde kurulmasının etkileri mevcuttur (84).

Tarihi bir boyutta köy, ziraat bir faaliyetin temel olduğu ilk yerleşim biçimidir ve özellikle buğdayın kültive edilmesi alayına bağlı olarak kendi varlık şartını bulur. Diğer tarım ürünlerine göre (örneğin mısır) buğday, daha erken bir dönemde yerleşikliğe geçişi sağlamıştır. Bunun doğal sonucu, günlük ihtiyacı aşan bir üretim fazlasının getireceği nüfus artışı ve ticari ilişkilerdir. Buna bağlı olarak değişen bir boyutta gerçekleşen nüfus artışları, değişmeye başlayan iktisadi faaliyet bazen

(83) GÜVENÇ, Bozkurt; a.g.e., S:196.

(84) YALVAÇ, Mehmet; Türkiye'de Örf ve Adet Değişimleri Açısından Küçük Yerleşme Birimlerinin Sosyolojik Görüntüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 1979, S:37-38.

köylerin büyümesini, çoğunlukla da köylerin artan alanlarının yakınlarında göllenmeye başlayan şenirlerin ortaya çıkmasını sağlar. Başlangıçta köyler "şehrin" varolabilmesi için gereken her türlü ilk buluşların ve insan başarı birikimlerinin temel alanı iken, şehirler farklı faaliyet ilişkileri içinde ve fonksiyonları çerçevesinde bu birikimleri açan ve onlara o güne kadar görülmeyen bazı başka yeni unsurları katan sosyal birikimlerdir. Bu bağlamda insan zihninin en önemli aşamalarından biri olan yazı ve matematik gibi soyutlamalar tarihte şehrin ürünüdür (85).

M.Ö. 6000 ile 3000 yılları arasında, insan ata ve yele gem vurnasını öğrenmiştir; sabanı, tekerlekli arabayı, yelkenli kayığı bulmuş, madenlerin fiziksel niteliklerini öğrenmiştir; güneş takvimini oluşturmaya başlamıştır. Böylece kendini şehir hayatına hazırlanmış, yazı, sayı, ölçü birimlerini geliştirmiş, kısaca bilgi ve salt bilimin aktarılması için yeni yollar gerektiren bir uygarlığın yolunu açmıştır (86).

Tarım toplumunu karakterize eden feodalite'nin oluşumu şu şekilde tasvir edilebilir: Uygarlık tarihinde Avrupa kıtası için en önemli olay İslamiyetin ani denilebilecek bir örgütlenme ile tarih sahnesine çıkarak Akdeniz'in Doğu ve Batı sahillerini hakimiyet altına almış olmasıdır. Böylece bu yöreler Doğu ve bilinen dünya ticaretinin dışına atılmış oluyordu. Avrupa ülkelerini bu dengeye bağlayan damarların kopması onun kendi içine kapanarak derin bir bünye değişikliği geçirmesinin nedenidir. Böyle bir boğulma içinde Avrupa nüfusunun beslenmesi için eldeki arazi yetmediğinden tek organize güç olan kilisenin desteği ile

(85) BERKAY, Fügen; a.g.e., S:95.

(86) Childe, Gordon; Kendini Yaratan İnsan (Çev: Filiz Ofluoğlu), İstanbul 1988, S:79.

bataklık ve ormanlar açılmaya başlandı. Bu yeni alanları ekip biçmek için de çiftçiler ve asker olmayan köylüler kesinlikle toprağa bağlanarak serfleştirildi. Böylece tabandan tavana herkes bir üstüne bağlandı. Bu hiyerarşik örgütlenme biçimi feodus (hizmet) kökünden gelen bir terimle "feodalite" diye adlandırılmaktadır. (87).

Tarım toplumlarının enerji kaynağı ya insan ve hayvan ya da güneş, rüzgar ve suydur. Isınmak, yemek pişirmek için ağaçlar kesilirdi. Bazısı denizlerdeki gel-gitle, kimisi akarsularla işleyen çarklar, yel-değirmenleri vardı. Tarlalar hayvanlar yardımıyla sürülürdü. Fransız devrimine gelinceye kadar Avrupa'nın 14 milyon at ve 24 milyon sığırın enerjisinden yararlandığı tahmin edilmektedir. Bu bakımdan tarım toplumlarının hepsinde yenilebilen enerji kaynaklarından yararlanılmaktaydı. Doğa, kesilen ağaçların, yelkenleri şişiren rüzgarın, çarkları çeviren nehir sularının yerine yenilerini getirirdi. Hayvanlar ve insanlar için bile durum aynıydı (88).

Geleneksel tarım toplumu, nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal kesimde yaşadığı kapalı toplum tipidir. Geleneksel toplum, bir anlamda cemaatçi, köye dayalı, kapalı, "biz" duygusunun geliştiği bir toplumdur (89).

Geleneksel toplumların ekonomik yapıları basittir. Üretim farklı faaliyetlerinde kullanılan iptidai teknoloji geleneksel ekonomiye onun basit karakterini vermektedir. Geleneksel ekonomide işbölümü çok basittir. Görevler cinsiyete ve yaşa göre dağılmaktadır. Kadının, erkeğin, ihtiyarın ve çocuğun yaptığı işler belirlenmiştir.

(87) BERKAY, Fügen: a.g.e., S:51.

(88) Toffler, Alvin: Üçüncü Dalga (Çev: Ali Seden), İst. 1981, S:48.

(89) ATALAY, Beşir: Sanayileşme ve Geleneksel Yapı, Ank. 1984, S:6.

Ulaşım imkanları az olduğu için, ilişki alanları çok sınırlıdır.

Geleneksel toplumların sosyal örgütlenmeleri, iki eksen üzerine dayanmaktadır: Akrabalık ve yaş grupları. Geleneksel toplumlarda akrabalık çok önemli fonksiyonları yerine getirir. Akrabalık her üyesine sosyal statüsünü verir; bir kişi, akrabalık sistemi içinde işgal ettiği yer sayesinde geleneksel toplumla bütünleşir. Geleneksel toplumlarda, toplumsal kontrol doğrudan doğruya ve hemen uygulanmaktadır. Çünkü sosyal âlem çok sınırlıdır. Bütün üyeler birbirlerini tanırırlar.

Geleneksel toplumun zihniyeti konusunda Levy-Bruhl, ilkel insanın mantık-öncesi zihniyeti karşısında batı uygarlığının mantıkî zihniyetini koymaktadır. Çok ilkel olan geleneksel toplumlarda bile, geçerli ilmî bilgilerin varlığı kabul edilmektedir. Fakat bilgiler tamamen gözlemlere dayanır, modern ilimleri oluşturan teorik temeller ve çerçevelerden yoksundurlar. Levy-Strauss, geleneksel zihniyeti incelemek için, her iş yapanla, mühendis arasında bir mukayeseye başvurur: Her iş yapmanın bilgisi gözleme, mühendisin fikirleri deneye dayanır.

Geleneksel zihniyeti karakterize eden, tabii düzene uymada başarılı olmuş ve zihni düzenin temeli gibi görünen tutuculuk, geleneği tehdit eden her yeniliğe ve değişikliğe karşı bir koruyucu görevi görmektedir (90).

Tarım toplumunda genellikle insanlar birkaç kuşağa; teyzelere, dayılara, büyükannelere, büyükbabalara yer veren büyük bir ev düzeni içinde yaşarlar ve tek bir ekonomik üretim birimi olarak birlikte çalışırlardı. Hindistan'daki " ortak aile " den, Balkanlar'daki " zadruga " lara,

(90) SAYIN, Önal: İnsan Faktörünün Sosyal ve Ekonomik Gelişmelerdeki Yeri ve Önemi, İzmir 1983, S:74-75.

Batı Avrupa'daki " yaygın aile " ye kadar durum böyleydi. Aile yer de-
ğiştiremezdi, toprağa bağlıydı (91).

Bütün toplumları iktisadi bakımdan 1- Geleneksel cemiyet,
2- Hazırlık merhalesindeki cemiyet, 3- Harekete geçme merhalesindeki ce-
miyet, 4- İktisadî olgunlaşma yolundaki cemiyet, 5- Kitle tüketimi çağı-
daki cemiyet şeklinde beş bölüme ayıran VV. VV. Rostovv'un geleneksel
toplumu tasvir eden görüşleri şu şekildedir: Geleneksel cemiyetlerde
aile ve klan bağları sosyal organizasyonda büyük bir rol oynar. Bu ce-
miyetlerin kıymet sistemleri genellikle uzun vadeli kadercilik denilebi-
lecek bir yöne göre ayarlanmıştır; yani bir kimsenin torunlarına bırakı-
labileceği imkanlar kendi dedeleri zamanındaki imkanlardan daha geniş de-
ğildir. Geleneksel toplumlarda, merkezi bir siyasi idare olmasına rağ-
men bu idare toprak sahiplerinin kontrolünde oluyordu. (92).

R. Redfield, " Küçük Topluluk " adlı çalışmasında, köy sos-
yal hayatını tasviri bağlamında, küçük topluluğu dört karakteristiği
açısından tanımlamaktadır:

- a-) ayrılık- topluluğun nerede başlayıp nerede bittiği açıktır;
- b-) küçüklük- topluluk bütünüyle görülebilmekte, büyük olduğu zaman bile,

bütünü temsil edecek bölümü gözlene imkanı vardır.

- c-) homojenlik- cinsiyet ve yaşça benzer durumdaki üyelerinin faaliyetle-
ri ve düşünce tarzları benzerlik göstermekte; işgüç ve
meslek sayılabilecek faaliyetler bir kuşaktan diğerine
aynen geçmektedir.

- d-) kendine yeterlik- üyelerinin ihtiyaçlarının ve gerekli faaliyetlerinin
hepsini ya da büyük kısmını karşılamaktadır. Küçük

(91) TOFFLER, Alvin: Üçüncü Dalga, S: 51.

(92) ROSTOVV, W. W.: İktisadi Gelişmenin Merhaleleri, (Çev: E. Gıngör)
İstanbul 1980, S:18-20

topluluk üyeliği bezikten mezara süren bir hayat biçimidir (93).

Tarım toplumlarının sosyal ve kültürel yapısı, Tönnies'in toplum tiplerinden " cemaat " toplum yapısına, Durkheim'in de " mekanik dayanışma " lı toplum yapısına tekabül etmektedir. İnsan toplumlarını " cemaat ve cemiyet " şeklinde sınıflandıran Tönnies'e göre cemaat " gerçek ve organik hayatın " ihtiyaçlarını karşılarken; cemiyet, hangi düzeyde olursa olsun, " birbirinden bağımsız olan bireylerin tam anlamıyla yan yana oluşu " olarak algılanması gereken " yapay ve mekanik tasarım " ın emrindedir. Ancak cemaatin sadece köy biçiminde olduğunu düşünmek de yanlıştır. Cemaat, kentşel bir hayat oluşturma biçimini de açıklamaktadır. (94).

Geleneksel toplumda, sosyal problemler, geleneklerle ve otomatik tutum ve davranışlarla çözümlenir. Normlar eleştirilemez ve sosyal normların doğruluğundan şüphe edilemez. Normlar üzerinde uyumsuzluk yok gibidir. Normlardan sapma haline nadiren rastlanır. Bu nedenle bu tür toplumlarda normatif bütünleşme çok yüksek derecededir ve grup bütünleşmesi çoklukla üyelerin benzerliğine dayanır (95).

(93) BOTTOMORE, T.B.: Toplumbilim (Çev: Ünsal Oskay), İstanbul 1984,S:102.

(94) BOTTOMORE, T.B., Nisbet R.: Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi,(Çev: M. Tunçay, A. Uğur), İstanbul 1990,S:170.

(95) DÖNMEZER, Sulhi: a.g.e., S:240.

3- Sanayi Toplumu ve Sanayi Kültürü

3.1- Sanayi Toplununun Ortaya Çıkışı

Sosyal tarih sürecinde insan toplumları için, hayatı daha yaşanılır kılma uğraşısında, tarım devrimi önemli bir aşama olmuş, belli bir süreç sonunda daha da biriken kültür, sanayi devrimini oluşturmuştur. İnsanlık tarihinde sanayi devrimi, insan hayatında çok köklü bir değişim ve dönüşüm yaratmıştır. Aileden başlayarak günlük hayatın bütün alanlarına kadar herşey değişime uğramıştır. Bu anlamda insanlık tarihinde 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başları önemli bir tarihi boyutu ifade etmektedir. Sanayi devrimi ile birlikte Fransız devrimi, sosyal tarihte önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sosyal hayattaki bu köklü değişikliğe bağlı olarak sosyoloji de bağımsız bir bilim olarak bu zamanda doğmuştur.

18. yüzyılın ikinci yarısında önce İngiltere'de, sonra Batı Avrupa'nın her yerinde, en sonunda da Amerika'da ekonomik hayat, birbirini izleyen makinelerle ilişkin buluşlarla değişime uğramıştır. Bunlar buhar makinesinin icadı ve dokuma alanında bir dizi olağanüstü mekanik yeniliklerdir. Giyim (şimdi de olduğu gibi), zenginler için bir gösteriş aracı, yoksullar içinse vazgeçilmez bir ihtiyaçtı. İpliğin elde eğrilmesi ve dokunması son derece zahmetli, pahalı bir işti; orta halli bir yurttaşın bir palto satın alması, günümüzde bir otomobil, hatta bir ev satın almasıyla eşdeğerde sayılabilirdi. Yeni makineler kumaş yapımını aile tipi imalattan fabrikalara aktararak üretimi ucuzlatmış ve kumaşı kitlesel tüketim maddesi haline getirmiştir (96).

(96) Galbraith, J.K.: Kuşku Çağı (Çev: R. Aşçıoğlu-N. Kimmetoğlu)
İstanbul 1989, S:14-15.

Buhar makinesinin icadı sanayileşmenin singesi olarak kabul edilir. Hans Freyer, sanayileşme hareketinin birbirini izleyen yedi dalga halinde aşama aşama meydana geldiğini belirtir. Bu sanayi dalgaları şunlardır: 1- Dokuma, 2- Demir-Çelik, 3- Ulaştırma, 4- Kimya, 5- Elektrik, 6- Benzin Motoru, 7- Nükleer Çağ.

Endüstri devrini, İngiltere'de başlamıştır. 1765-1780 yılları arasında dokuma endüstrisi teknik alandaki en önemli icatları yapmıştır. Bütün bu icatlar bilginler tarafından değil, el işçiliğinden yetişme teknisyenler, zenaatkârlar tarafından yapılmıştır. 1769-1780 yılları arasında Arkwright pamuk eğirme makinesini, Cartright mekanik dokuma tezgahını icat etmiştir. Bu makinelere 1769'da James Watt tarafından icat edilen buhar makinesi katılmıştır. O zaman bu olayı dile getirmek için " Buhar pamukla evlendi " diye şiirsel bir formül de bulunmuştu. 1800'li yıllarda demir-çelik alanında önemli icatlar yapılmıştır. Büyük makine işletme- siyle elde edilip işlenen demir, artık her sahada kullanılan organik mal- zemenin yerine geçen evrensel bir madde oldu. Ağaç direkler yerine demir direkler, keten halatlar yerine çelik teller, toprak kaplar yerine demir kaplar kullanılmaya başlandı. Demir endüstrisinin özel anlam ve önemi, bütün öteki endüstrilerin başlıca üretim aracının, yani makineyi imal etmesidir.

Ulaştırma çağı 1825 yıllarında başlar. 1830'dan itibaren ilk trenler işlemeye başlamıştır. Deniz yolları da buharlı gemilerle açılmış- tı. Ulaştırma işlerinin makineleşmesiyle yaşama düzeninde eskiden bulun- mayan bir kavram hayata girdi. Bu kavram hız kavramıdır. Endüstri sis- temi hammaddenin dünyanın her köşesinden endüstri merkezlerine taşınması,

sonra endüstrinin yığın halinde imal ettiği eşyanın dünyanın dört bir bucağına gönderilmesi prensibine dayanır. Yığın halinde ulaştırma olmadan, yığın halinde üretilmesi olamaz.

19. yüzyıl ortalarına doğru kimya endüstrisi dalgası yükselir. Bu endüstri dalgasının karakteristik yönü ilk olarak bilimin belirleyici olmasıdır. Böylece zanaatkarların icatlarının yerini bilim adamlarının icatları almıştır.

Temeli 1830-1840 arasında telefon ve telgrafın icadına dayanan elektrik endüstrisi dalgası, bütün kendisinden önceki endüstrileri kökten değiştirmiştir.

Son iki dalga benzin motoru çağı ve nükleer çağıdır. Hans Freyer, modern endüstrinin gelişmesinde tasvir ettiği bu dalgalardan başka, seri eşyanın endüstrileşmesinin de önemini belirtir. Sabun ile mürekkep, yazı ile kalem, çengelli iğne, ayakkabı ile çorap, konserve ile can eşiya, sigarayla kibrit, kekle ekmek, mukavva kutuyla mektup zarfı gibi seri eşya üretimi endüstrisi, sistemin her alana yayılması açısından çok daha etkili olmuştur (97).

3.2- Sanayi Toplumunun Yapısı

Sanayi toplumunu oluşturan birbiriyle ilişkili değişimler şu şekilde belirtilebilir:

- 1- Modern bilim ve tecrübî bilginin pazar için üretim sürecine geniş ve sistematik olarak uygulanması;
- 2- Ekonomik faaliyetin aile içi veya mahalli kullanımlardan çok, ülke çapında ve uluslararası pazarlar için üretime doğru bir ihtisaslaşmaya yönelmesi;

(97) FREYER, Hans: Endüstri Çağı, İstanbul 1954, S:14-17.

- 3- Nüfusun kırsal kesimden şehirlere göç etmesi;
- 4- Tipik üretim biriminin genişlemesi, şahsî olmaktan çıkması ve böylece aile ve aşirete daha az, ortaklık ve kamu teşebbüslerine daha fazla dayalı hale gelmesi;
- 5- İşgücünün temel mallar üretiminden mamul mallar ve hizmetler üretimine kayması;
- 6- Sermaye kaynaklarının insan çabası yerine veya onu tamamlayıcı olarak daha yaygın ve yoğun şekilde kullanılması;
- 7- Toprak dışındaki üretim araçları-yani sermaye-sahipliğinin ya da bu araçlarla olan ilişkinin belirlediği yeni sosyal ve meslekî sınıfların doğması (98).

Raymond Aron'da sanayi toplumunun niteliklerini şu şekilde belirtmektedir:

- Sanayi toplumunda işletme köklü olarak aileden ayrılmıştır.
- Sanayi toplumu orjinal işbölümü modelini getirmiştir. İşletme içindeki teknolojik işbölümü de zorunlu hale gelmiştir.
- Sanayi toplumu sermaye birikimi gerektirir. Sanayi medeniyeti sermayenin çoğalması için her işçiyi önemli bir sermaye üzerinde çalışmaya zorlar. (99).
- Sanayi işin bilimsel örgütlenmesi üzerine kurulmuştur. Üretim alışkanlığına göre, örgütlenme yerine, en çok verimi sağlayacak biçimde düzenlenmiştir.
- Sanayi üretimi işçilerin fabrikalarda ve kenar mahallelerde toplanması demektir; yeni bir toplumsal olgu olarak işçi kitlelerinin varlığı

(98) DEANE, Phyllis: İlk Sanayi İnkılâbı (Çev:Tevfik Güran), Ank. 1988,S:1
 (99) ARON, Raymond: Sanayi Toplumu (Çev:E. Gürsoy), İstanbul 1978,S:77-78.

ortaya çıkar.

- İşin bilimsel niteliği sayesinde zenginlik durmaksızın artarken, aşırı üretim bunalımları çoğalır ve bolluk içinde yoksulluk yaratır. Milyonlarca insan yoksulluk çekerken mallar satılamaz.
- İşin sınai ve bilimsel örgütlenmesine bağlı ekonomik sistem değişim özgürlüğü ve girişimci ile, tüccarın kâr anlayışı ile belirginleşir. Bazı kuramcılar bundan, zenginliğin temel şartının kâr anlayışı ve rekabet olduğu, devlet ekonomik işlere ne kadar az karışarsa üretim ve zenginliğin hızla artacağı, sonucuna varırlar. (100).

Sanayileşme süreciyle birlikte, bütün toplumlar, eskisiyle kıyaslanamayacak ölçüde sosyal hareketliliğe maruz kalmaktadırlar. İş-bölümünün artması, ferdi hak ve hürriyetlerin sağlanması, üretimin artması, statülerin doğuştan kazanılması yerine vasıf ve kabiliyet ile elde edilmesi, ulaşım imkânlarının gelişmesi...gibi, pekçok faktör bu hareketliliğin ortaya çıkmasında rol oynamaktadır. (101).

Sanayileşme, kapitalist sınıfın yanında, gittikçe büyüyen bir ücretli işçi sınıfı yaratmıştır. Ücretli işçi, feodal düzenin yıkılmasıyla, hukuk açısından özgürlüğe kavuşmuştur ; serbest iş sözleşmesi yapabilir; kanun karşısında eşit sayılır. Ancak, üretim araçları mülkiyetine sahip olan kapitaliste gittikçe daha bağlı hale gelmiştir. Ayrıca 19. yüzyıl kapitalizmi, sık sık iktisadi krizlerle sarsılmış, işsizlik, iktisadi güvensizliği de birlikte getirmiştir. Kapitalizm, daha

(100) ARON, Raymond: Sosyolojik Düşüncenin Evreleri (Çev: K. Alendar), Ankara 1986, s:85-86.

(101) ÖZKUL, Metin: Sanayileşmeyi Etkileyen Sosyal Faktörler ve Malatya Uygulaması, (Basılmamış Doktora Tezi), İst.1990, S:66.

Önceki iktisadi sistemlerin hepsinden daha devrimci olmuş, gelişmesini engelleyecek eski kurumları yıkmıştı. Bunu bir sınıfın çıkarı değil, tüm insanlık için yaptığı iddiasındaydı. Özgürlük, eşitlik, adalet, en büyük sayı için en büyük mutluluk gibi sloganlar, bir ideal çağın yaratıldığı umudunu uyandırıyordu.(102).

John Nef, araştırmacıların sanayi medeniyetinin doğuş sebeplerini ararken iktisadi şartlardaki değişmelere önem verdiklerini belirtir. Meselâ, sanayileşmeyle birlikte insan emeğinin azaltılması, üretimin çoğaltılması, maliyetin düşürülmesi, haberleşme ve ulaştırma süratindeki artış, tıptaki gelişmeler sonunda insan hayatının uzaması v.b. gibi. Bu bağlamda J. Nef, sanayileşmeye tek boyutlu bakmanın yanlış olduğunu, sanayileşmeyle insan düşüncesi, imanı, sanat ve ahlâktaki değişimler arasındaki ilişkinin varlığının önemini ifade eder (103).

Çağdaş sanayi bir bütündür; kendini oluşturan birçok unsurun birliğinden meydana gelmiş bir yapıya sahiptir. Bu yapıyı kavrayabilmek için sanayi toplumunun yapısal özelliklerini ve yapıyı oluşturan unsurların karşılıklı ilişkilerine bakmak gerekir. Sanayi toplumun yapısal özellikleri şöyle sıralanabilir;

- 1- Üretimin sosyal birimi fabrikadır. Fabrika, üretim sürecinin meydana geldiği bir işyeri ve işletmedir ve çağdaş sanayide üretim bireysel değil kolektiftir.
- 2- Ekonomik ve teknik rasyonalite: Rasyonalitenin ekonomik motifli olmasına kârlılık denmektedir. Kâr çağdaş üretimin kesin ve tek ölçüsüdür. Teknik rasyonalite ise kârla sıkı ilişkili olup verimlilik de denilir.

(102) KAZGAN, Gülten: İktisadi Düşünce, İstanbul 1989, S:344.

(103) Nef, John: Sanayileşmenin Kültür Temelleri (Çev:Erol Güngör) İstanbul 1986, S:7.

- 3- Geleneksel üretimde ev işi dışında üretim genellikle sipariş üzerine ve belirli tüketici kitlesi için yapılır. Çağdaş sanayide ise üretim büyük boyutlara ulaşmış ve ulusal ve uluslararası piyasalara yöneliktir. Seri ve kitle halinde üretim standartlaşmayı da ifade etmektedir.
- 4- Çağdaş sanayi kendine özgü bir örgütsel yapı geliştirmiştir. Geleneksel sanayide üretim birimi birey ya da küçük grupken çağdaş sanayide büyük boyutlara sahiptir. Bu nedenle üretimle doğrudan veya dolaylı ilişkileri olan örgütler ortaya çıkmıştır.
- 5- Çağdaş sanayide bir fonksiyonel farklılaşma görülür. Meselâ yönetimle üretim birbirinden ayrılmıştır. Fonksiyonel farklılaşma işletme düzeyindeki mikro bir olay olmanın yanında makro düzeyde yani örgütler arası bir farklılaşmada sözkonusudur.
- 6- Çağdaş sanayide sosyal ilişkiler Weber'in amaç rasyonelitesine dayalı rasyonel ilişkilerdir. İlişkiler formel nitelikte olup, duygusal ve kişisel ilişkiler ikinci derecede kalır.
- 7- Çağdaş sanayi gelişen teknoloji, ileri derecede işbölümü ve sosyal farklılaşma nedeniyle çoğulcu bir yapıya sahiptir (104).

Farklı sanayi toplumu modelleri, kesin çizgilerle ayrılmış bazı ideolojik özellikler gösterebilir bile, bütün sanayi toplumları belli bazı ortak değerleri aynen paylaşırlar, bunlar şu şekilde belirtilebilir:

Sanayi toplumunda bilime ve teknik bilgiye önem verilir; dolayısıyla bilim adamlarının ve teknologların prestijleri ve maddî kazançları yüksektir.

(104) GÜLER, Şevki: Çağdaş Sanayide İşçi-İşveren İlişkilerinin Sosyolojik Anlamı, Ankara 1979, S:29-41.

Eğitim, sosyal hareketliliğin bir şartı olduğundan ve bilime verilen önemden ötürü en çok istenen şeydir. Sanayi toplumu, meslekî, coğrafi ve sosyal mobilitayı teşvik eden açık bir toplumdur. Sanayileşme, esnekliği ve rekabeti şart kılar; dolayısıyla da aile, sınıf, din, ırk ve kast temellerine oturtulmuş statü kalıplarını reddeder. Sanayi toplumu, çoğulcu olup bünyesinde çeşitli dernekler, gruplar, birlikler ve büyük ölçekli işletmeleri barındırır. Dolayısıyla sanayi toplumundaki fertler çeşitli gruplara ve teşkilatlara girer ve ilişkilerde bulunurlar. Mallar ve hizmetler, sanayi toplumunda gittikçe önem kazanırlar. Yüksek gelir seviyesine sahip olanların hayat standardına özenenler "gösteriş saiki tesiri"nin etkisini şiddetle hissederler. İşgücü, kendini zor işe, süratli çalışmaya ve kendisine verilmiş işlerle, kaidelere bağlılığa adanmıştır. Sınıf ülkeler, ferdi çalışmaya sevk ederek anlık ve ideoloji anlayışını talep ederler. (105).

Endüstriyel bir toplumda hiç kimse kendi kendine yeterli değildir. Hiç kimse kendi geçimi için gerekli malları üretmez; buna karşılık herhangi bir malın çok miktarda üretimini ya da o mal için gerekli makinenin yapımını sağlayan bir süreçte görev alır. (106).

Sanayi toplumunda üretimin ağırlık merkezi tarladan fabrikaya kaydığından, artık aile bir birim olarak birlikte çalışmıyordu. İşçiyi eski bağlarından kurtarıp fabrikaya hazırlamak için, ailenin temel işlevleri kendisinden alınarak yeni ve bu konularda uzmanlaşmış kurumlara

(105) Kerr-Dunlop-Harbisson-Myers : "Sanayileşmenin Mantığı", Sosyoloji Yazıları (Der: İ. Sezal), İstanbul 1991, S: 93.

(106) Russell, Dora ve Bertrand : Endüstri Toplumunun Geleceği (Çev: M. Ölçer), İstanbul 1979, S: 32.

verildi. Çocukların eğitimi okullara bırakıldı. Yaşlıların bakımını düşkünler evi ya da yaşlılar evi üstlendi. Her şeyden önemlisi, yeni toplum hareketlilik istiyordu. Oraya buraya giderek işini yapacak işçilere ihtiyacı vardı. Kentlere göçün çekiciliğine kapılan, ekonomik bunalımın sıkıntısını çeken aileler, ana-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile biçimine dönüştü.

Sanayi toplumu kitle eğitimini getirmiştir. Özellikle eğitimde öğretilen şeyler, herşeyi zamanında yapmak ve söz dinlemektir. Fabrika hayatı, özellikle montaj düzenine göre kurulmuş olan işçinin zamanında gidip gelmesini, amirlerin ve yöneticilerin vereceği emirleri tartışmadan yerine getirmesini ve büroda ya da makinenin başında aynı şeyi tekrar tekrar bakmadan yapmasını gerektiriyordu. Bütün sanayi toplumlarında hemen hemen herkesin hayatı aşağı yukarı aynı çizgiyi izler : Hepsi çekirdek bir aile içinde dünyaya gelir ve çocukluğunu bir bölümünü orada geçirdikten sonra, topluca fabrika gibi okullara giderler, oradan da devlete ya da özel teşebbüse ait dev bir kuruluşa girerler. Bu hayat biçiminin her bölümünün anahtarı, sanayi toplumunun kurumlarının birinin elindedir. Sanayi toplumu teknolojisi ve kitle üretimi, haberleşmenin, bir kitle haberleşmesi olmasını gerektiriyordu. Nasıl fabrikalar milyonlarca evde kullanılmak üzere aynı maldan üretirlerse, kitle haberleşme araçları da milyonlarca kafaya sokulmak üzere aynı mesajı üretirler.(107).

19. yüzyıldan 1960'ların sonlarına kadar uzanan süreç, toplumların kitleleşme aşamasıdır. Bu aşamada kitle iletişim araçları da bu kitleleşmeyi izler. Giderek artan tirajlar, giderek sayısı artan dinleyici

(107) TOFFLER, Alvin: Üçüncü Dalga, İstanbul 1981, S:52-61.

ve izleyiciler aynı anda aynı mesaj karşısında bulunan insan sayısının inanılmaz boyutlara erişmesi, bu dönemi niteleyen özelliklerdir. Kitle iletişim araçlarının sınırsız bir güce sahip olduğu mitosunu doğuran en büyük etken de bu sayısal görünümüdür (108).

Kitle haberleşme araçları, büyük bir hoparlör gibi yayın yapılarak bölge, ırk, aşiret, dil farkı gibi engelleri aşarak toplumda geçerli ve yaygın olan imajların standartlaşmasını sağlarlar. Sözel gelişim göze hitap eden bazı imajlar birer "ikon" haline gelecek kadar çok yayılıyor ve kafalara yerleştiriliyordu. Böylelikle Lenin'in resmi, İsa'nın haç üzerindeki resimleri gibi milyonlarca insan tarafından bir ikon gibi benimsenmiştir. Şapkası ve bastonuyla Şarlo, Nürnberg'de nutuk atan Hitler, V işareti yapan Churchill, siyah pelerinli Roosevelt, eteği rüzgârla havalandırılmış Marilyn Monroe ve daha binlerce benzeri, evrensel imaj dosyasının standard parçaları olmuşlardır (109).

En gelişmiş biçimiyle Sanayi Toplumu teorisi, altı temel bileşenden oluşmaktadır:

- Birincisi, bu teoriye göre, dünya tarihine yön veren en önemli, en köklü değişiklik, geleneksel tarım toplumlarından makineleşmiş sanayi toplumlarına geçiştir.
- İkincisi, bu geçiş döneminde ortaya çıkan bütün gerilimlere, çelişki ve çatışmalara ve bunların yol açtığı beşeri acılara rağmen, bu geçiş ilerlemeci bir harekettir.
- Üçüncüsü, bu dönemde ortaya çıkan sınıf çatışmaları, modern toplumların

(108) ÖZKÖK, Ertuğrul: Kitlelerin Çözülüşü, Ankara 1985, S:19.

(109) TOFFLER, Alvin: Üçüncü Dalga, S:219-220.

yapısal karşıtlıklarından değil, yeni bir toplumsal düzenin doğum sancılarında kaymaklanan ve sınıfl olgunlaşmanın belirli bir evresine te-kabül eden, geçici olaylardır.

- Dördüncüsü, liberal demokrasinin yükselişi, bu oluşumun ayrılmaz bir parçasıdır.
- Beşincisi, bütün sanayileşmiş ülkeler, ortak bir toplum tipinde buluşmalarını sağlayacak aynı temel birliği paylaşmaktadırlar.
- Altıncısı, az gelişmiş (" gelişmemiş ", " gelişmekte olan " v.b.) ülkelerin çağdaşlaşması, gelenekçiliklerini aşarak sanayileşmiş ülkelerin toplumsal yapı tarzına benimsemelerine bağlıdır (110).

Teknolojik toplum olarak da nitelenen, sanayi toplumunun ekonomik yapısını makinelerden oluşan teknik ortam meydana getirmektedir. Georges Friedman doğal ortamı, teknik ortandan ayıran nitelikleri ortaya koymuştur. Doğal ortamda, insan tabiatla doğrudan doğruya ilişki halinde ve fiziki çevrenin her türlü baskısına maruz kalmaktadır. Bu doğal ortamda geleneksel toplum örgütlenmektedir. Buna karşılık teknik ortam, insan ve tabiat arasına bir seri makina, karmaşık teknik, bilgi, fabrikadan çıkmış nesneler koymaktadır. İnsan bu ortamda tabiata hâkim olup, onu kendi amaçları için kullanmaktadır. Sanayi devrimiyle, yani aletten makinaya, el işinden makinalaşmış işe, yeni maddelerin ve bugüne kadar kullanılmamış enerjilerin keşfine geçiş devresi sonucunda bu teknik ortam meydana gelmiştir.

Teknolojik iktisat, bir üretim iktisadıdır. Makinanın, elektrikliğin, nükleer enerjinin kullanılması üretimi çok artırmıştır. Devamlı

(110) AVCI, Nabi: Kitle Kültürü-Enformatik Cehalet, (2. Baskı), Ankara 1990, S:44-45.

yayılmak istenen bir ekonomidir: Yeni ürünlerin, yeni pazarların keşfini gerektirmektedir. Ekonomi bu dinamizmini, dünyanın en ücra köşelerine kadar götürdüğü ürünleri ile göstermektedir. Geleneksel toplumu nasıl kıtlık tehdit ediyorsa, modern toplumları da aşırı üretim tehdit etmektedir.

Teknolojik toplumların sosyal örgütlenmesi şu şekildedir:

Teknolojik toplum, meslekler, sosyal sınıflar, dernekler, partiler, mezhepler, sendikalar ve diğer çıkar gruplarını da bünyelerinde bulundurmaktadır. Karmaşıklık, teknolojik toplumların sosyal örgütlenmesinin hâkim niteliğidir. Rol çatışması riski, geleneksel toplumlarda olduğundan çok daha fazladır. Teknolojik toplumun insanı, bir üretici olmalıdır; yalnızca ekonomik alanda değil, entellektüel, artistik, politik ve hatta dinî alanda da bir üretici olmalıdır. Hiç durmadan yeni fikirler, değerler, felsefeler arzu edilmektedir. Teknolojik toplumlarda, kişiler göstermiş oldukları faaliyetler sonucunda sosyal statüler edinirler; yani kazanılmış statüler söz konusudur. Üretim toplumu olduğu için, sosyolojik anlamda teknolojik toplum, meslekleşmiş bir toplumdur. Büyük şehirler teknolojik toplumların sembolleridir. Derneklerin çoğalması, elitlerin çoğalmasına tekabül eder, bu da teknolojik toplumun ayırıcı bir niteliğidir.

Teknolojik toplumun zihniyeti aklileştirilmiştir. Bu aklileşme bir taraftan bilgiler ve zihnî vaziyet alışlar, diğer taraftan ahlakî düzen alanında görülür. Bilgiler, deney ve bilimsel bilgilere dayandığı için daha nesneldir. Akliliğin pratik vaziyet alışı, sanayi devriminin bilimsel ve teknik ilerlemenin mensefidir. Geleneksel zihniyetin aksine, teknolojik zihniyet değişmeye değer verir. Teknolojik

toplumda eğitim çok yaygınlaşmıştır, bunun sonucu bilgiler artmış, düşünce ufukları genişlemiş, eleştirel zihniyet hakim olmuştur. Teknolojik toplumda mitolojik ve dinî temeller üzerine kurulmuş ahlakî emirlerden esinlenmiş güdülenmeler zayıflamıştır; yerini toplumsal ahlâka bırakmıştır (111).

Sanayi toplumu tanımlarının hemen hemen tümünde yer alan temel özellikler şu şekilde sıralanabilir; küçük topluluk (cemaat) dayanışmasının sona ermesi, kentleşmenin artması, toplumsal süreçlerin denetim ve yönetiminde görülen merkezileşme, eşitlik ve demokratikleşme beklentilerinin artması, toplumsal kurumların ve süreçlerin rasyonelleşmesi, laiklik, bürokrasinin yaygınlaşması, işgücünde uzmanlaşmanın artması... v.b. gibi.

Bu sayılan özelliklerden de anlaşılabilceği gibi, sanayileşme süreci ve sanayi toplumu olgusu, artık sadece bilim ve teknolojiadaki gelişmelerden ibaret yalıtılmış bir gerçeklik olarak değil, kendi içinde anlamlı bir bütünlüğü olan kapsayıcı bir dönüşüm olarak görülmektedir. Ancak özellikle az gelişmiş ülkeler bağlamında ele alındığında, bu dönüşümün önceden belirlenmiş evrimsel bir gelişme olduğu varsayımı terk edilerek; sanayileşme sürecinin birbirinden farklı yollar izleyebileceği, farklı toplumsal ortamlarda farklı biçimler alabileceği ve bunun sonucunda, bu sayılan özelliklerin her yerde ve her zaman sanayileşmenin vazgeçilmez önkoşulları olarak görülmemesi gerektiği görüşü yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

(111) SAYIN, Önal: a.g.e., S:75-76.

Sanayileşmeyi her yerde ve her koşulda aynı rotayı izleyen ve aynı biçimde ortaya çıkan evrensel bir süreç gibi gören eski anlayış terk edilmiştir. Böylece, sadece az gelişmiş ülkeleri bekleyen sanayileşme-modernleşme sorunları değil, İngiltere'nin sanayileşmesinde devletin oynadığı rolün sınırlı bir müdahalecilikten ileri geçmediği; buna karşılık Fransa ve Almanya'nın sanayileşmesinde devletin düpedüz yönlendirici bir işlev yüklendiği; bireysel etiğe dayanan Batılı ülkeler ile, Japonya gibi-kollektivist etiğe dayanan ülkelerin sanayileşme süreçlerinin özdeş sayılamayacağı gibi sanayileşmiş ülkelerin geçmişi de farklı bir perspektiften değerlendirilmeye başlanmıştır.

Ancak, hangi tarihi, kültürel ve toplumsal koşullarda gerçekleşmiş olursa olsun, bütün sanayileşme süreçlerinin ortak paydası sayılabilecek nitelikteki değişkenler şu şekilde sıralanabilir:

- İnsan gücüne dayanan, büyük ölçekli, karmaşık makinalaşma
- Bilimin gelişmesi
- Pazara yönelik tarımın gelişmesi
- Fabrika üretimi
- İşgücünün belli merkezlerde yoğunlaşması
- Pazara yönelik üretim
- Kavramın hem Durkheim'cı hem de iktisadi anlamıyla karmaşık bir işbölümü
- Girişimci ruhun yaygınlaşması
- Meslek esasına dayalı tabakalaşma
- Sermaye birikimi (112).

(112) AVCİ, N., TAŞCI C.N. v.d.: Enformasyon Toplumu ve Eğitim Sistemlerine Etkileri, Anadolu Üniversitesi Eskişehir 1989, S:13-15.

Sanayi toplumunda eğitim " sanayi toplumu kültürü " yaratmaya yönelik olmalıdır. Bir kültür yaratılmazsa, sanayi toplumu bir robotlar toplumu olacaktır. Yaratılacak bu yeni kültür içinde insanın özü, yatkınlık, yetenek ve özellikleri merkezî bir yer almalıdır (113).

Modern devlet bir hukuk devleti olmalıdır; bu devlet sistemi içinde herkesin hakları, istekleri ve sorumlulukları olmalıdır. Modern toplum içinde her birey kendi fikirlerinin ve haklarının belli bir grup tarafından temsil edildiğine, savunulduğuna inanmalıdır. Yasalar herkesi bağlayıcı mahiyette olmalı, herkesin güvenini kazanmalıdır. Toplumsal ve politik düzenin mevruluğu demokratik yollarla anlatılmalıdır. Bireyler, içinde yaşadıkları toplumun vatandaşı olmayı her bakımdan istemelidirler. Toplumda egemen olan kültür, bilime zıt olmamalı, modern insanın karşılaştığı tüm problemlere doyurucu ve rasyonel çözüm yolları gösterebilmelidir. (114).

Toplumları, eleştiri öncesi kabile toplumları ve elistirel açık toplumlar olarak ikiye ayıran Karl Popper, " açık toplum " u şu şekilde tasvir eder: " akılcılık, mantık ve bilimsel bir yaklaşım, birbirleriyle bağdaşmayan görüşlerin ileri sürülebildiği, çatışan amaçların izlenebildiği, " açık " ve çoğulcu bir toplum, herkesin çözümler önerdiği ve önerilen çözümlerin eleştirildiği, herşeyin üstünde de hükümet politikalarının eleştirinin ışığında değiştirildiği toplum."

(113) ERGÜN, Mustafa: Eğitim Felsefesi Ders Notları, Malatya 1985, S:82.

(114) ERGÜN, Mustafa: Eğitim ve Toplum-Eğitim Sosyolojisine Giriş, Malatya 1987, S:109.

Popper'e göre, açık toplum gerçekleşecekse bunun en temel gereği, işbaşında olanların, akla yakın aralıklarla ve şiddetle başvurulması gerekmeksizin uzaklaştırılabilirmeleri ve yerlerine, başka politikaları olan kimselerin getirilebilmesidir.

Popper, açık toplum yapısında bazı paradoksal durumlar olduğunu ve bundan kaçınmak gerektiğinden hareketle bu paradoksları şu şekilde tasvir eder:

- i-) Demokrasi paradoksu: Çoğunluk özgür kurumlara inanmayan ve işbaşına gelince hemen hemen her zaman onları yıkan Faşist ya da Komünist Partisi gibi bir partiye oy verirse ne olacaktır ? Kendisini çoğunluk oyuyla hükümet seçeneğine bağlamış bir kimse, böyle bir durumda çözümsüz bir çıkmaza düşer; Faşist ya da Komünist partisinin başa geçmesini engellemek, ilkelerine aykırı hareket etmek demektir; ama onlar işbaşına geçerlerse de, demokrasiye son verecektir.
- ii-) Hoşgörü paradoksu: Bir toplum sınırsız hoşgörü olursa, yıkılması, onunla birlikte hoşgörünün de ortadan kalkması olasıdır. Öyleyse, hoşgörü bir toplum kimi koşullar altında, hoşgörünün düşmanlarını bastırmaya hazır olmalıdır.
- iii-) Özgürlük paradoksu: Şartsız ve mutlak özgürlük, özgürlüğün sonunu getirir. Çünkü bütün özgürlük sınırları kaldırılacak olursa güçlüler zayıfları (ya da âcizleri) kendilerine köle yapabilirler. Bu bağlamda, tam özgürlük özgürlüğün sonunu getirir; bunun için, tam özgürlükten yana olanlar, niyetleri her ne olursa olsun gerçekte özgürlüğün düşmanındırlar.
- iv-) Ekonomik özgürlük paradoksu: Tam ekonomik özgürlük, yoksulların varlıklılarca sınırsız sömürülmesini mümkün kılmakta ve yoksulların

hemen hemen tümüyle ekonomik özgürlükten yoksun kalması sonucunu vermektedir. Popper'e göre, özgürlüğün güvenli tutulmasını istiyorsak, sınırsız ekonomik özgürlük politikasının yerine, devletin ekonomiye planlı bir biçimde karışmasının benimsenmesi isteğinde bulunmalıyız. Özgürlüğün bedeli, her zaman uyanık olmaktır.

v-) Egemenlik Paradoksu: Yönetim, en bilge kişiye verilmiş olursa, bu kişi, bilgeliğinin derinliğinden, " ben değil, ahlakça iyi olanlar yönetmeli " diyebilir. Yönetim bu kez ahlakça iyilerin olursa, onlar da ermişliklerinden " bizim kendi istemimizi başkalarına zorlamamız yanlış; biz değil, çoğunluk yönetmeli " diyebilirler. Yönetimi eline alan çoğunluk da " bize düzen getirecek ve ne yapmamız gerektiğini söyleyecek güçlü birini istiyoruz " diyebilir. Nihai olarak " kim yönetmeli ? " sorusu değil, " kötü yönetimi nasıl en aza indirebiliriz ? " sorusu sorulmalıdır.

Popper'e göre, eleştiri öncesi toplum, yani kabilecilik döneminde, hakimiyet, hiyerarşi, merasimler, tabular ve benzeri gibi hiç değişmeyen kesinlikler vardır. Buna karşılık eleştirel toplum yani demokratik toplumlarda yeni istekler ileri sürülmeye başlanmış, öteden beri doğru diye bilinenler sorgulanmış, bireyin hem kendisi hem de başkaları için sorumluluk alması istekleri oluşmuştur. Popper, " özgürlüğü güvenlik pahasına, eşitliği öz-saygısı pahasına, eleştiren benlik bilincini de zihin huzuru pahasına satın alırız. Bunlar yüksek fiyatlardır " demektedir (115).

(115) Magee, Bryan: Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı (Çev:Mete Tunçay), İstanbul 1990, S:70-80.

Sosyal tarih sürecinde, orta sınıflar toplumunda bir denge unsuru olmuşlardır. Sanayi toplumunun da denge unsuru orta sınıftır. Tarihi süreç içinde İngiliz orta sınıfının toplumdaki etkinlikleri örnek alınarak, orta sınıfların toplum içinde oynadığı fonksiyon şu şekilde belirtilebilir:

14. asırda Lordların işçi kıtlığı yüzünden işletemedikleri, kullanılmayan araziye sahip çıkan bazı serfler ücretle tarım işçisi tutular. Feodalizmin ayağını kaydıran bu " çiftçi orta sınıfı ", böylece alt tabakayı teşkil eden serf statüsüne sahip köylülere, istediği yerde yaşamak, istediği çiftlikte çalışmak ve istediği kimseyle iş sözleşmesi yapmak imkanını vermek suretiyle onlara " sivil haklar " kazandırmış oldu.

Daha sonra " burjuva orta sınıf " sivil haklar bakımından alt tabaka mensuplarına çalışmak imkan ve hürriyetini vermekle kalmayıp parlamentoda mahalli cemaatlerin temsilinden fertlerin temsiline kadar yükselen bir tekamülü başlattı. Böylece " siyasi haklar " aşamasına geçilmesini sağladı.

Daha sonraki devrenin yani büyük sanayi devrinin orta sınıfı " beyaz yakalılar ", alt tabaka mensuplarına sivil ve siyasi haklar kadar önemli " sosyal haklar " ın kazanılmasında etkili oldular. Sosyal haklar ferde; üyesi bulunduğu toplumun asgarî hayat seviyesini sağlama gayesiyle hayatî ihtiyaçlarının sağlanmasının (bedava tedavi, aile yardımları v.b. gibi) devlet tarafından garanti edilmesidir. Sosyal haklar toplumdaki sınıflar arasında mevcut gelir farklarını (niceliksel) tamamen ortadan kaldırmaz. Ancak sosyal haklar hiç değilse sınıflar arasındaki niteliksel farkı ortadan kaldırır (116).

(116) BİLGİSEVEN, A. Kurtkan: Genel Sosyoloji, İstanbul 1986, S:175.

Sanayileşme hareketinden sonra ortaya çıkan sosyal sınıflar üçe ayrılabilir;

- i-) Toplumdaki ekonomik kaynakların bir kısmına sahip olan gelir düzeyi yüksek kişilerin, işverenlerin ve yöneticilerin meydana getirdiği üst sınıf.
- ii-) Nitelikli işçi ve serbest meslek sahiplerinin meydana getirdiği orta sınıf.
- iii-) Vasıfsız işçilerin ve köylülerin meydana getirdiği alt sınıf.

Sosyal ve kültürel birikim sonucunda oluşan sanayi toplumlarını en iyi karakterize eden, ekonomik temele dayalı açık sosyal sınıflar olmuştur. Marxist teoriye göre, sosyal sınıflar insanların üretim araçlarıyla ilişkilerine göre ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan toplumda iki sınıf vardır: İşçiler ve sermaye sahipleri. Ara sınıflar zamanla ya sermaye sahipleri ya da işçi sınıfına katılacak; bu sınıflar birbiriyle çarpışacak ve sonunda işçi sınıfı mücadeleyi kazanacaktır. Ancak bu varsayma rağmen kapitalist Batı toplumlarında yeni sosyal sınıflar ortaya çıkmış, devlet de aldığı bazı sosyal politika tedbirleriyle, bu sınıflar arasında ortaya çıkan orta sınıfı destekleyip güçlendirmiş, sınıf çatışmasını önlemiştir. Sanayileşmiş Batı toplumlarında kooperatiflerin kurulması, vergi politikalarındaki düzenlemeler, sendikalaşma ve toplu sözleşme, sağlık ve işsizlik sigortaları, çalışma yasaları, krediler, koruma tedbirleri ve yeni bir eğitim politikasıyla kapitalist sistemde sınıflar arası gerilimli ilişkiler yumuşatılmış, yasal düzenlemelerle kontrol altına alınmıştır (117).

(117) ERGÜN, Mustafa: Eğitim ve Toplum, Malatya 1987, S:193-194.

3.3- Sanayi Toplumunun Zihniyet Temelleri

Gerek Sanayi Toplumu tartışmalarında ve gerekse günümüzdeki Enformasyon Toplumu tartışmalarında anahtar rolü oynayan pek çok kavram, 18. yüzyılda: Aydınlanma Dönemi olarak adlandırılan entellektüel akım içerisinde billurlaşmıştır. Diderot, Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Holbach, Helvetius, Turgot, Condorcet, Smith, Hume, Kant, Herder ve Leising gibi düşünürlerin oluşturdukları Aydınlanma Düşüncesi bu sayılan isimlerin değişik ilgi ve yaklaşımlarından da kolayca anlaşılabilceği gibi-kendi içinde tutarlı, yekpare bir entellektüel hareketten ziyade, birbiriyle çatışan farklı görüş ve düşüncelerin oluşturdukları karmaşık bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Hatta, Aydınlanma Dönemini, geçmişin kültürel ve entellektüel mirasına kökten bir karşı çıkış olarak değerlendirenler olduğu gibi, bu dönemin, Antik Yunan, Roma ve Hristiyan düşünce geleneğinin doğal bir uzantısı ve tamamlayıcısı olduğunu savunanlar da vardır. Diğer yandan, Aydınlanma Düşüncesinin temellerini, ıktisadî hayatta görülen değişiklikler doğrultusunda, pazar ekonomisinin şekillenmeye başlamasından sonra ortaya çıkan düşünsel gelişmelere bağlayan yaklaşımlardan da sözedilebilir (118).

Aydınlanma yüzyılının ideali, bilginin ilerlemesine dayanan entellektüel bir kültürdür. Aklın aydınlattığı doğrular ile beslenecek olan bu kültür, sonsuz bir ilerlemeye adaydır. Akla karşı beslediği bu güven yüzünden Aydınlanma düşüncesi geleneklerin köleliğinden kurtulacağına, kaderini kendisi kendi eliyle düzenleyeceğine, insanın özgürlük ve mutluluğunun sürekli artacağına inanır; bu güvenle tarihin oluşturduğu

(118) AVCI, Nabi: Kitle Kültürü Enformatik Cehalet (2. Baskı)

Ankara 1990, S:48.

bütün kurumları aklın eleştirmesinden geçirir; toplumu, devleti, dinî ve eğitimi aklın ilkelerine göre yeni baştan düzenlemeye girer; nihayet, yolunu aklın gösterdiği bu durmadan gelişip ilerleyen entellektüel kültür temeli üzerinde insanlığın birleşeceğine inanır (119).

Genel olarak, Batı düşüncesinde, akla verilen önceliğin vurgulanması; sosyal ilerlemenin akıl aracılığıyla öngörülebilir, denetlenebilir ve yönlendirilebilir bir olgu olarak görülmeye başlanması Aydınlanma Dönemi'nin ayırd edici özellikleri olarak kabul edilmektedir. Nitekim, İngiltere'deki toplumsal ve siyasal düzenlemelerde olsun; Fransız İhtilali'nde ve Amerikan Bağımsızlık Beyannamesi'nde olsun, aydınlanmacı düşünürlerin görüşlerinden yararlanılmış olması; özellikle 18. yüzyıldan sonra uygulamalı bilimlerde ve dolayısıyla teknolojiye gözlenen sıçramalarla birlikte, bu genel kabule haklılık kazandıran tarihi örnekler olarak zikredilebilir.

Bununla birlikte, insan aklına verdikleri büyük öneme rağmen, aydınlanmacı düşünürlerin, aklın niteliği konusunda birbirinden çok farklı görüşler ileri sürdükleri görülmektedir. Sözgelimi, Aydınlanma'nın kurucu düşünürlerinden Locke, insan bilgisinin tümüyle tecrübeden, düşünme yetisinin ayıklayıp sınıflandırdığı duyumlardan kaynaklandığını; insan zihninin boş bir kağıt (tabula rasa) gibi, hayat boyunca yaşadığı tecrübelerden kaynaklanan dış dünyaya ilişkin verileri kaydettiğini; dolayısıyla, insanın çevresi tarafından biçimlendirildiğini; insanı değiştirmenin ve geliştirmenin yolunun da işte bu çevreyi " iyi düzenlemek " ten geçtiğini savunurken; Hume, tecrübelerimizin temelinde saf algıla-

(119) GÖKBERK, Macit: Felsefe Tarihi (6. Basım), İstanbul 1990, S:327.

rımızın yattığını; akılcı düşüncenin kalkış noktasını oluşturan nedensellik ilkesinin, aslında tıpkı diğer alışkanlıklarımız gibi düşünme tarzımızı etkileyen bir alışkanlıktan başka birşey olmadığını savunur.

Aydınlanma Dönemi'nin bu tartışmalarını, soyut birer felsefe konusu olarak düşünmek yanlıştır. Bu düşünceler, gündelik toplumsal hayatımız üzerindeki etkilerini bugün de hissettiğimiz pratik ve somut sonuçları olan yaklaşımlardır.

Aydınlanmacıların akla verdikleri öncelik ve ayrıcalık, gidererek, yalnızca bilimde ve teknolojiye değil, sanayi toplumunun bütün karmaşık süreçlerinin denetlenmesinde ve yönlendirilmesinde tek yetkili olarak aklın görülmeye başlamasına ve bu da seçkinlerin tartışmasız iktidarına yol açmıştır (120).

Aydınlanma düşüncesinin Sanayi Toplumu ile ilgili tartışmalar üzerindeki bir diğer etkisi de ilerleme konusunda görülmektedir. Aydınlanmacılar, ilerleme konusunda, birbiriyle çatışan iki yaklaşım ileri sürmüşlerdir. Bunlardan birincisi, eski toplumsal geleneklerden köklü bir kopuşu; ikincisi de evrimci bir süreci simgelemektedir. Kopuş modelini savunan aydınlanmacıların Newton'dan esinlenen mekanik dünya görüşüne yaslanmalarına karşılık; evrimci süreç modelini savunan aydınlanmacıların organik dünya görüşünden hareket ettikleri görülmektedir.

Bu iki farklı yaklaşım daha sonra, Sanayi Toplumu tartışmalarında da sürmüş; Saint-Simon, Comte ve Spencer, genel olarak insanlığın gelişimini, özel olarak da yeni yeni şekillenen sanayi toplumunun gelişimini bu evrim sürecinin doğal bir uzantısı olarak yorumlamışlardır. Daha

(120) AVCI, Nabi: a.g.e., S:49-50.

da önemlisi, bu düşünürler ve izleyicileri, ilerleme düşüncesini, münhasıran bilimsel bilginin artmasına bağlamışlar; bu alandaki gelişmelerin, bütün toplumsal sorunların çözümünü sağlayacağını savunmuşlardır. Hatta onlara göre, bilimsel alanda sağlanan başarılar, insan aklının nihai zaferini simgelemekte; bu başarılar sayesinde insanlık eski geleneksel toplumların hiçbirinde görülmeyen yeni bir döneme girmektedir.

Kendi yaşadıkları dönemi " anarşik bir geçiş dönemi " olarak adlandıran bu düşünürler, modern toplumların tarihin gördüğü en köklü dönüşümü yaşadıklarını; bu dönüşümün de askeri-teolojik bir geçmişten bilimsel-endüstriyel bir geleceğe geçişi simgelediğine inanmaktadırlar. Bu düşünürler aydınlanmacıların toplumsal tasarıları da dahil olmak üzere bütün eski düşünüş biçimleri, yeni toplumsal düzenin kurulmasında birer ayakbağından başka birşey değildir. Hatta, kendi yaşadıkları dönemin toplumsal çalkantılarından ve kargaşasından büyük ölçüde aydınlanmacıları sorumlu tutan Saint-Simon ve Auguste Comte, ilerlemenin, ancak toplumsal düzenin gerektirdiği bazı şartlara uymak kaydıyla mümkün olabileceği kanı-sındadırlar. Bu toplumsal düzen kaygısı, sözkonusu düşünürleri, toplumsal evrimin " yasa " larını bulmaya ve bu " yasa " lara uygun düşen programlar geliştirmeye yöneltmişlerdir. (121).

Bu bağlamda Saint-Simon ve Auguste Comte, bilimsel olarak bilgilendirilmiş bir kamudan ve her bireyin üretim sürecinde, " kendisine en uygun düşen yere " yerleştirilmesinden söz ederlerken; Spencer, gerçekten etkin bir üretimin ancak müdahalesizlik ilkesiyle mümkün olduğunu;

(121) AVCI, Nabi: a.g.e., S:51-52.

bireysel dürtülerin, herhangi bir dış müdahaleye gerek kalmaksızın, kendiliğinden en uygun dağılıma gerçekleştireceğini savunmaktadır. Kuşkusuz bu belirsizlikler, sadece endüstriyel üretin plânlanmasında değil, bu plânlamanın ayrılmaz bir parçası olarak görülen işgücünün planlanmasında ve dolayısıyla eğitim sisteminin tasarlanmasında da kendini hissettirmektedir.

Daha sonraları Durkheim ve Weber'in bu sorunlara çok daha değişik bir teorik çerçevede eğildikleri görülmektedir. Bu iki düşünürün göre sanayi, Saint-Simon ve Comte'un ileri sürdükleri gibi modern toplumların ayırdedici özelliklerini belirleyen temel etken değildir.

Durkheim'a göre, eğer modern toplumların ortaya çıkışını, gelişmesini açıklayacak bir anahtar arıyorsak, bu sanayi değil, " işbölümü " kavramını, iktisatçıların kullandıkları işbölümü kavramıyla karıştırmamak gerekir. Durkheim, işbölümü kavramını, sosyal yapının bütününi kapsayacak bir genişlikte kullanmaktadır. Ona göre, " mesleklerin farklılaşması ve sınıflı faaliyetlerin farklılaşarak çoğalması ", ancak mekanik dayanışmanın çözülmesinden kaynaklanan " toplumsal farklılaşmanın birer ifadesi " dir. Dolayısıyla sanayi, birinci dereceden belirleyiciliği olan bir neden değil, bir sonuçtur. Sanayinin ortaya çıkardığı söylenen yararlar ise, yalnızca yine kendisinden kaynaklanan bazı kayıpların telafisinden başka birşey değildir.

Max Weber'e göre de sanayinin gelişmesi, daha geniş kapsamlı bir sürecin yalnızca bir parçasını oluşturmaktadır. Bu süreci kuşatıcı bir biçimde ifade edebilecek anahtar kavram ise, Weber'e göre, " rasyonalizasyon "dur. Ancak Weber, toplumsal hayatın rasyonalizasyonundan söz ederken, sadece sanayi alanındaki rasyonalizasyonu değil; toplumsal

hayatın bütün alanlarındaki (hukuktaki, bürokratik yönetimdeki) rasyonalizasyonu kasdetmektedir. Üstelik, bu anahtar kavram, toplumsal hayatın bütün alanlarında kendisini aynı şiddette hissettirmiyor da olabilir. Bir başka deyişle, farklı toplumsal alanlar, farklı rasyonalizasyon basamaklarında olabilir (122).

3.4- Sanayi Toplumu ve Yabancılaşma

Sanayileşmenin hiç de küçümsenmeyecek toplumsal bir bedeli vardır. Bu bedel sadece sömürgelerde yaşayan insanlar tarafından değil, bizzat metropol ülkelerde yaşayan geniş yığınlar tarafından da behemahal öğrenmekte olduğu gerçeği, ister toplumsal eşitsizlik, ister " anomi ", isterse " yabancılaşma " kavramlarıyla ifade edilsin, artık herkes tarafından açıkça görülmeye başlanmıştır (123).

18. ve 19. yüzyıl düşünürleri, yaşadıkları çağın kati, boş, amaçsız ve ruhsuz bir çağ olmasından yakınıyorlardı. Spinoza, Goethe, Schiller, Fichte, Feuerbach, Hegel, Marx ile Kierkegaard'dan bu yana varoluşçular hep aynı temayı vurgulamışlardır. Yabancılaşma kavramını ilk olarak belirgenleştiren Hegel'dir. Hegel'e göre insanlık tarihi, aynı zamanda insanoğlunun yabancılaşmasının tarihidir (124).

Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan hızlı teknolojik değişme, toplumsal kurumlarda, örgütlenme biçimlerinde, kültürel yapıda ve bunlara bağlı olarak diğer sistemlerinde de temel dönüşümlere yol açmıştır. Ancak bu dönüşümlere koşut olarak insanın doğa, diğer insanlar ve toplumla

(122) AVCI, Nabi: a.g.e., S:53-54.

(123) AVCI, N., TAŞCI C.N. v.d.: Enformasyon Toplumu ve Eğitim Sistemlerine Etkileri, Eskişehir 1989, S:16.

(124) TOLAN, Barlas: Çağdaş Toplumun Bunalımı-Anomi ve Yabancılaşma, (2. Baskı), Ankara 1981, S:144-145.

ilişkilerinde gözlenen bunalım ve hatta mutsuzluk hali giderek öne geçen-
makta, maddi refahın tek başına yeterli olamayacağı düşüncesi yaygınlaş-
maktadır. Bu çağdaş bunalım, siyasal rejimleri, gelişmişlik düzeyleri ve
aralarındaki kültürel farklılıklar ne olursa olsun, değişik görünüşler
altında, her toplumda varlığını sürdürmektedir.

Durkheim'a göre bunalımın temelinde, " anoni " (kuralsızlık)
olarak nitelendirdiği, değer sistemlerinin ve toplumsal normların, insan-
ların davranış ve isteklerini yönlendirici ve belirleyici özelliğini yi-
tirmesi yatmaktadır. Marx'a göre ise, bunalım, meta toplumunun kapitalist
sistem içerisinde hızla evrimleşmesiyle değişim değerinin kullanım değe-
ri üzerinde giderek büyüyen bir egemenlik kurması ve bunun sonucunda,
insanın ürününe, emeğine, topluma ve kendi varlığına yabancılaşması, bun-
ları kontrol etme gücünü yitirmesidir (125).

Marx'a göre, yabancılaşmanın gerekli ve yeterli şartları şun-
lardır: Üretim araçlarının özel mülkiyeti, işbölümü ve işin bir metaya
dönüşmesidir (126). Bu bağlamda Marx, insanlık tarihinde her zaman var-
olmuş olan emeğin yabancılaşması olayının kapitalist toplumda en uç nok-
tasına ulaşmış olduğu vurgulanmaktadır. Bu yargının dayandığı temel,
işçinin üretimin örgütlenmesi, plânlanması ve kontrolünde hiçbir etkisi
olmaması ve bir makina niteliğinde değerlendirilmesi ve istihdam edilmesi
nedeniyle sermayeye bağımlı bir " şey " e dönüştürülmüş olması düşüncesi-
dir. Marx'a göre, yabancılaşmış emeğin özel mülkiyetten v.b. kölelikten
kurtulması, işçilerin kurtulması gibi politik bir biçimde ifadesini

(125) TOLAN, Barlas: Toplum Bilimlerine Giriş-Sosyolojisi ve Sosyal
Psikoloji, (3. Baskı), Ankara 1991, S:281-282.

(126) KIZILTAŖ, Güven Savaş: Çağımızda Yabancılaşma Sorunu,
İstanbul 1986, S:45.

bulmaktadır; bunun böyle olması; yalnız onların kurtuluşunun önemli olduğundan değil, işçilerin kurtuluşunun evrensel insanlığın kurtuluşunu içermesinden ileri gelmektedir. İşçilerin kurtuluşu insanlığın kurtuluşunu içerir; çünkü işçinin üretimle ilişkisinde insanın köleliğinin bütünü vardır ve köleliğin her ilişkisi bu ilişkinin sadece biraz değişik bir şekli ve sonucudur (127).

Marks'ın toplumdaki yabancılaşan sınıfın işçi sınıfı olduğunu ve işçilerin bundan kurtulması gerektiği iddiasına karşılık, ileri sanayi toplumunu irdeleyen Marcuse, toplumun tek boyutlulaşma süreci olarak nitelendirdiği yabancılaşmayı, toplumun tüm temel sınıfları için geçerli saymaktadır. Yapılan işin ve üretim araçlarının değişimi işçilerin tutumlarını ve bilinçlerini de değiştirir. Kapitalist toplumda işçi sınıfı düzenle bütünleşmektedir. Yeni teknolojik evrende işçi sınıfının düzene karşı olumsuz yaklaşımı giderek ortadan kalkmaktadır. Başka bir deyişle, işçi sınıfı artık yerleşik düzenin " canlı bir karşıtı " değildir.

Sanayi toplumu kültürünün işlevi Marcuse'a göre, insan düşüncesinin tek boyutlu hale gelişidir. Sanayi toplumunun kültürünün en büyük işlevi, eleştiriyi inkârsız kılmasıdır (128). Bu anlamda sanayi toplumunun yarattığı sanayi ideolojisi, sanayileşme zihniyeti ve ideolojisinin, tek ve tartışılmaz olduğu iddiasındadır. Dolayısıyla tutucu ve tek boyutlu bir ideoloji mahiyetindedir.

Marcuse'a göre " ileri sanayi toplumunun en rahatsız edici

(127) TOLAN, Barlas: Çağdaş Toplumun Bunalımı, Ankara 1981, S:147-148.

(128) ÖZKÖK, Ertuğrul: " Marcuse Üzerine " Yazı Dergisi, sayı 6-7, Ankara 1979, S:109.

yanlarından biri de; akıldışılığın akılsal karakteridir... savurganlığı ihtiyaca ve yoketmeyi varetmeye çevirme yeteneği, bu uygarlığın nesne dünyayı insanın zihin ve bedeninin bir uzantısına dönüştürdüğü düzey yabancılaşma kavramının kendisini sorgulanabilir kılmaktadır. İnsanlar kendilerini satın aldıkları metalarla tanımaktadırlar; ruhlarını otomobillerinde, müzik setlerinde, dublex evlerinde, mutfak donatılarında bulmaktadırlar. Bireyi topluma bağlayan düzeneğin kendisi değişmiş ve toplumsal denetim, üretmiş olduğu yeni ihtiyaçlarda demirlenmiştir " (129).

" Kapitalist " değerler, bireycilik, özgür emek, özgür girişim, paranın ve zenginliğin yüceltilmesi gibi noktalara dayanır. Bu bağlamda zamana verilen önem, verimlilik kavramının öne çıkması, bireyin her alanda özgürleşmesi, fakat bir anlamda makinaların tutsağı haline gelmesi, " endüstriyel " değerler sisteminin temel yönelişleri olarak görülebilir. Dolayısıyla " tüketim toplumu " değerleri de bu çerçevede içinde, " daha zengin bir hayat " ve böyle bir hayat için " daha çok tüketim " in temel kavram olarak belirlediği bir sistem niteliği ile ortaya çıkar (130).

Mannheim'a göre, modern sanayi toplumu büyük şehir merkezlerinde geniş insan kitlelerini çeşitli hayatî faaliyet alanlarında toplamaktadır. Bu büyük şehirler insanları telkinlere, patlamalara ve kendi içlerine kapanmaya müsait hale getirir, böylece sanayileşmiş kitle toplumu sadece cemiyette değil, kişinin özel hayatında da çelişik durumlar ortaya çıkarır (131).

(129) Marcuse, Herbert: Tek-Boyutlu İnsan (Çev:A. Yardımlı), İstanbul 1990, S:8.

(130) KONGAR, Emre: " Türkiye'de Değer Yozlaşması ve Tüketim Toplumu " Milliyet Sanat Dergisi, sayı:268, 15 Temmuz 1991, S:5

(131) ELBRUZ, Leyla: Karl Mannheim ve Plânlı Değişme, Ankara 1982, S:109.

Bu bağlamda şehirleşme, sosyal münasebetlerdeki değişimler, ailedeki değişimler, çevre kirliliği ve gürültü, boğanma oranlarındaki artışlar ve gecekondulaşma gibi problemleriyle sapma davranışı artırıcı unsurları bünyesinde taşımaktadır (132).

C. VV. Mills, hizmetler sektöründe çalışan beyaz yakalıların yabancılaştırma şartları üzerinde durmaktadır. Mills, bu yabancılaştırma sürecini şöyle tasvir etmektedir: Çağımız bunalımının nedenleri temel bir olguda yatmaktadır: Politikada ve ekonomide, aile hayatında ve dinsel hayatta ve hayatımızın tüm alan ve bölümlerinde, 18. ve 19. yüzyılların sarsılmaz gerçekleri ya yıkılmış ya da çözülmüş bulunmaktadır, buna karşılık yeni toplumsal değerler görülmektedir. Böylece ne kabul etme, ne de reddetme imkânına sahibiz; ne isyan ne de ümit etmek için bir sevk ve heyecanımız kalmadı. Hayatımız yön gösterici bir çizgiden yoksun bulunuyor. Beyaz yakalılar da bu bunalım daha da büyük; zira belirli bir inanç sisteminin yokluğu onları bireysel düzeyde silâhsız bırakmış ve kolektif düzeyde güçsüz kalmış bulunuyor. Vahşi bir çağın oldukça yeni bir ürünü olan beyaz yakalı, kendisini doğuran ve kendisine karşı gittikçe daha fazla yabancılaştırmak için çaba sarfeden kitle uygarlığını saymazsak, kendine özgü bir kültüre de sahip değildir. Kendisini güvenlik içerisinde hissetmek için bağlar aramakta, ancak hiçbir topluluk hiçbir örgüt onun bu ihtiyaçlarına cevap verebilmek için oluşturduğu izlenimini vermemektedir. Bu yalnızlığı onu, basın, sinema, radyo ve televizyon gibi ucuz halk kültürünün yapay ürünleri için, bulunmaz bir

(132) KORKMAZ, Abdullah: Şehirleşme ve Suç-Malatya Araştırması 1981-1985 (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1988, S:195.

müşteri haline getirmektedir. Beyaz yakalı, yaratmadığı bir dünyada yaşamaktadır. Mills, Amerikan toplumundaki güç ilişkilerini ve siyasal yapıyı incelediği " iktidar seçkinleri " adlı eserinde de yabancılaşıma değinir. Kitle toplumu olarak nitelediği Amerikan toplumunda görünürde demokratik bir nitelik taşıyan mekanizmanın, sosyolojik anlamda hiç bir geçerliliği ve işlerliliği olmadığını iddia eder. Bugünkü şartlarda özerk, etkin ve söz sahibi gibi görünen kitle örgütlerinin, meslek kuruluşlarının, derneklerin ve diğer kamu kuruluşlarının toplumsal karar almada ve uygulamada söz sahibi olmadığını vurgular; çünkü Amerika'da bir kamu toplumunun varlığından söz etmek artık mümkün değildir. Bunun yerini siyasal ve toplumsal açıdan yabancılaştıran bireylerin oluşturduğu kitle toplumu almıştır (133).

Mills'e göre, kitle toplumunun özellikleri şunlardır:

- 1-) Başkalarının fikir, düşünce ve kanaatlerini dinleyenler pek çok, buna karşılık kendi fikir, düşünce ve kanaatlerini ifade edebilenler pek azdır; tamamen toplama bireyler yığının durumuna indirgenen kamu, kitle haberleşme araçlarıncı etkilenip biçimlendirilmektedir.
- 2-) Kitle haberleşmesinin örgütlenme biçimi, bireylerin anında ve etkinlikle cevapta bulunmalarına imkân bırakmamaktadır.
- 3-) Kamu oyunun, bir kez alıktuktan sonra kendini gerçekleştirmesi için kamuca girişilmesi gereken eylemler, bu eylem kanallarını örgütleyen ve kontrolü altında tutan resmi makamlarca ya da iktidar çevrelerince denetlenmektedir.
- 4-) İktidar kurumları karşısında kitleleşmiş kamunun bağımsızlığı kal-

(133) TOLAN, Barlas: Çağdaş Toplumun Bunalımı, Ankara 1981, S:162-163.

namakta, iktidar kurumlarının ve resmî mekanların görevlisi olan kimseler kitleler üzerinde açık ya da örtülü yollardan nüfuzda bulunmakta, kişilerin karşılıklı ve özgür tartışma kamu oyu yaratabilme özgürlükleri daha oluşmadan önlemek istendiği ve önendiği görülmektedir. (134).

Kitle toplumunda özellikle kitle haberleşme araçlarının merkezileşmesini, bunun yanı sıra insan hayatındaki belirleyici ve etkileyici rolünün artmasını temel etkenlerin en önemlisi olarak değerlendiren Mills, insanlar arasındaki birincil etkileşimin yok olmasından yakınıyor. Mills'e göre teknoloji ve bunun gerektirdiği örgütlenme biçimleri, kapitalist toplumda insanların kendilerini geliştirebilmelerine, bu amaçla düşünce üretip bunları gerçekleştirebilmelerine imkân tanımamaktadır (135).

Erich Fromm'a göre de, çağdaş toplumdaki durumyla yabancılaşma hemen hemen her yeri kaplamıştır; insanın işiyle, tükettiği şeylerle, devletle, başkalarıyla ve kendisiyle olan ilişkilerini belirler. İnsan ilk kez, bütünüyle insan elinden çıkmış nesnelerden oluşan bir dünyaya yaratmıştır; yarattığı teknik çarkı yönetsin diye karmaşık bir toplumsal çark kurmuştur. Ne var ki kendi eliyle yarattığı bütün bu şeyler onun üstüne çıkmıştır; ondan yüksektedirler. Kendisini bir yaratıcı, bir merkez olarak değil de elleriyle yarattığı bir Golem'in (robot, otomat) kölesi olarak algılar. Başboş bıraktığı güçler ne ölçüde güçlü ve büyükse insan olarak kendisini o ölçüde güçsüz duyar. Yarattığı şeylerde kendi güçlerinin, nesneleşmiş, kendisinden kopmuş biçimiyle yüz yüze gelir. Yarattıkları ona sahip olmuştur; o artık kendi kendisinin sahibi değildir.

(134) Mills, Wright C.: İktidar Seçkinleri (Çev: Ünsal Oskay), Ankara 1974, S:425.

(135) TOLAN, Barlas: Çağdaş Toplumun Bunalımı, S:164.

Mülk edinmek için mülk edinmek 19. yüzyılda daha yaygındı; günümüzde insanlar doymu, elde tutulan nesnelerden çok, kullanılan nesnelere sahip olmakta buluyorlar. Ne var ki bu, kullanılan nesnelerden alınan zevkte, üstünlüğün getirdiği doymun çok baskın olduğunu gözlerden silmez. Araba, buzdolabı, televizyon gerçek işlevleri dışında gösteriş için de kullanılır. Sahiplerinin toplum içindeki üstün yerlerini belirler. Denaşımız, bedenimiz aslında kendilerini ilgilendiren yeme içmenin dışında bırakılmıştır. Markalardır içtiğiniz. Bir şişe Coca Cola içerken, Coca-Cola reklâmındaki söylemiyle "Hayatın gerçek tadı" nı içeriz; Amerikalıların o büyük tiryakiliğini içeriz; bu seçmede denaşımızın yeri en sonda gelir. Nesnelerle herhangi bir somut ilişki kurmadan, ürettiğiniz gibi tüketiriz onları; nesnelerden oluşan bir dünyada yaşarız; onlarla tek ilişkimiz de onları nasıl kullanacağımızı, nasıl tüketeceğimizi bilmektir (136).

Umberto Eco'da Ortaçağ ile çağımız arasında bir koşutluk kurarak, toplumun bunalımını şu şekilde tasvir eder; Ortaçağ hazlı nüfus dönüşünü, şehirlerin terk edilmesini, köylerde yaşanan kıtlığa, iletişim güçlüklerini, Roma yolları ve posta istasyonlarının çöküşünü, merkezi denetim bunalımını birbirleriyle yakından bağlantılı olaylar olarak görürken, günümüzde tam tersi bir süreç yaşanmaktadır: Aşırı ölçüde artan iletişim ve ulaşım imkânlarından yararlanarak birbirleriyle bağlantı kurarak aşırı kalabalık nüfus, şehirleri tahrip ve terk etme yoluyla değil, had safhadaki etkinlikleri yoluyla yaşanmaz hale getiriyor. Bir zamanların yıkıma uğramış dev yapılarını kemiren sarmaşığın yerini bugün yeni

(136) FROMM, Erich: Sağlıklı Toplum (Çev: Y. Salman, Z. Tanrıseven) (2. Basım), İstanbul 1990, S:133-148.

kurduğumuz binaları boğan, çirkinleştiren hava kirliliği ve çöp yığınları alıyor; şehirleri, buralara göç edenler dolduruyor, şehirlerin yerli halkı ise şehri yalnızca çalışmak amacıyla kullanıp, şehir dışı bölgelere kaçıyor. Manhattan giderek yalnızca zencilerin, Torino ise Güneyli İtalyanların yaşadığı şehirlere dönüşüyor, şehri çevreleyen tepeler ve düzlük alanlarda da soylu şatoları boy gösteriyor, bu şatoların sakinleri yeni konşuluk göreneklerinin, karşılıklı güvensizliğin belirlediği bir ilişkiyi yaşıyor ve ancak önemli törenlerde bir araya geliyorlar (137).

Günümüz endüstri toplumu, hayatı eşyalar çerçevesinde düzenlenmekte. Pazar yoğunluklu toplumlarımızın maddi ilerleneyi, üretilen eşyaların miktar ve çeşitliliğindeki artışla ölçmektedir. Ve biz, hareket noktamızı bu sektörden alarak, toplumsal ilerleneyi bu eşyalara ulaşabilmektesisi dağılımla ölçmekteyiz (138).. Bu çerçevede bir " gösteri dünyası " nda yaşamakta olduğumuz söylenebilir. Kullandığımız eşyaların markaları, statü sembolümüz olmaktadır. Bu hayat tarzının oluşmasını, kitle iletişim araçları ve reklamlar daha da körüklemektedir. Veblen'in ifadesiyle " Gösteriş için Tüketin " hayat alanlarımızı sarmaktadır.

" Kapitalizmin Kültürel Çelişkileri " adlı incelemesinde Daniel Bell, Amerika'da 1950'lerde başlayan " Pop Hedonizm " olarak nitelendirdiği, bir hedonistik kültürün meydana geldiğini öne sürer. Hedonistik çağın kendine özgü popüler kültürel tarzları vardır. Dünyada hergün, günlük eşyalar, karikatürler ve ilanlarla kitle iletişim araçları ve filmlerin sunduğu imajlar, Coca-Cola ve hamburger gibi yiyecekler,

(137) ECO, Umberto: Günlük Yaşamdan Sanata, (Çev: Kemal Atakay), İstanbul 1991, S:20-21.

(138) Illich, Ivan: Tüketin Köleliği (Çev: Mesut Karasahan), İstanbul 1990, S:26.

giyim-luşam v.b. gibi şeylerle pop sanatının ikonografisi yayılır. Suzi Gablik, pop sanatının, kurulu hiyerarşiye; teknoloji, kitsch (Düşük değerde ve kitlesel olarak sanat ürünü), mizah v.b. gibi alanlar aracılığıyla karşı konulan, bir oyun biçimi olduğunu ifade eder. Hedonistik çağ, singeler, mesajlar, sloganların karşılıklı alış verişleriyle yayılır. Marshal McLuhan, bu kültürel etkileşimde kitle iletişim araçlarının fonksiyonlarını tasvir etmiştir.

Daniel Bell, 1950'lerdeki hedonizme karşılık 1960'larda Amerikan hayatının geleneksel değerlerine ve burjuvaziye karşı yeni bir kültürel tansın oluşturduğunu belirtir. Bell, " karşı-kültür " olarak nitelenebilen bu kültürün bireyleri, uyuşturucu kullananı, çıplaklık, başıboşluk, rock v.b. gibi uç davranışlara yönelttiğini ifade eder.

Daniel Bell, Amerikan toplumundaki kültürel dönüştürmelerin tasvirine şu şekilde devam eder: Sosyal devrimler, modern toplumları 1920'li yıllardan beri değiştirmektedir. Kitle üretimi ve yüksek tüketicinin artışı orta sınıfların hayatlarında değişime yol açmıştır. Orta sınıflar için, bir hayat tarzı ve sosyal gerçeklik olarak Protestan ahlâkının etkileri azalarak, yerini maddî çıkarılara dayalı hedonizme bırakmıştır. Ve Protestan ahlâkı yerini, psikolojik eudamonizm almıştır. Ancak hedonizmin yaygınlaşması toplumsal tepkileri başlatmış ve bu değişikliğin nedeninin dinsel kural ve değerlerin benimsenmemesinden ileri geldiğine ilişkin yaygın kanılar gözlemlenmiştir. Sonuçta, toplumda çatışmalar çeşitli biçimlerde belirmeye başlamıştır.

Bu görülenler, insan toplumunda olağanüstü tarihsel değişimlerdir. Binlerce yıl ekonominin temel amacı insan ihtiyaçlarını karşılamak idi. Değişik üst sınıflar için ise ekonomi, sözkonusu sınıfın görkemli

hayatları ve yüksek statü işlevini görüyordu. Ancak şimdi ise ekonomi, büyük ölçüde toplumsal kültürün varlığı ve kültürün yaşaması için istenilen bir kurumdur. Bir hayat tarzı olarak, kültürün en yüksek asrı gelmektedir (139).

Günümüzde sosyolojik ve psikolojik literatürün geniş bir bölümü, ilişkilerin parçalanmaları sonucu doğan yabancılaşmaya ayrılmıştır. Varoluşçulukta ve öğrenci ayaklanmalarının temolinde, bu parçalanmalar yatmaktadır. İnsanlarımızla yeterli ilişkileri kuramadığımız söylenmektedir. Milyonlarca genç insan " köklü ilişkiler " kurmanın yollarını aramaktadır (140).

Son tahlilde, çağdaş gelişmiş toplumlardaki yabancılaşma, şu şekilde tasvir edilebilir: Günümüzde her toplum öğrenmesi gereken insanî beşerle balmaksızın, maddî ihtiyaçlarını ön plâna çıkarmış ve bu amaçla mülkün olan en fazla maddî zenginliği gerçekleştirmeyi amaç edinmiştir. Ancak bu maddî varlığın, insan ilişkileri ve insanların ruhsal yapısı üzerinde olumsuz etkileri görülmektedir. Sigluluk, alkolizm, ruh hastalıkları, uyuşturucu madde kullanımı, çeşitli psikolojik ve sosyo-psikolojik rahatsızlıkların yanı sıra, sınıfsal farklılaşma ve refahtan pay alma alanlarındaki toplumsal rahatsızlıkların da en yoğun olduğu toplumlar, ileri sanayi toplumlarıdır. Artan tüketimin amacı, insanların insanî özünü geliştirmeye yönelik olmaktan çok, onları düşünmekten, yaratmaktan alıkoyan ve yabancılaştıran bir kısır döngü haline gelir. Prodüktivizm

(139) Bell, Daniel: The Cultural Contradictions of Capitalism, New York 1976, S:72-75.

(140) TOFFLER, Alvin: Gelecek Korkusu-Şok (Çev: S. Sargut), İstanbul 1981, S:90.

ve rasyonelizm ideolojisi, pazar şartları içerisinde en fazla üretmeyi amaçlayan bir toplumsal örgütlenme biçimi geliştirirken, bu örgütlenme içerisinde insanlar, yalnızca makinelerin bir parçası ya da doğrudan bir üretim, ama çoğunlukla tüketim aracı niteliğine dönüşürler. Böyle bir toplumda herşey tüketim boyutunda anlam kazanır. Zaman, mekân, eğlence ve hatta cinsellik bile metalaşıp tüketilirken, bunların insanî içeriklerinden soyutlanarak pazarda satılan nesnelere ve anlamını yitirmiş etkinliklere dönüştüğü görülür. Bu anlamda ileri kapitalist toplumun bireyi, her türlü yaratıcılıktan uzak, tüm toplumsal değerlere yabancılaşmış ve tek kuralın daha fazla tüketmek olduğu bu ortamda temel hedef olarak tek-düzeliği içselleştirmek ve benimsemek durumunda kalmaktadır... Yokolan birincil ilişkiler, yani aile, akrabalık, komşuluk ilişkileri, başka biçimde oluşturulan dernekler, klüpler, hipilik gibi kurumlarla dengelenmeye çalışılırken, ikili bir yabancılaşmaya düşülmektedir (141).

Gerek gelişmiş gerekse azgelişmiş ülkelerde, fert hayatının maddî nizâmı ile manevî nizâmı arasındaki dengesizliğin yarattığı bunalmının tezahürleri olan anoni ve yabancılaşma, cemaatleşme ve sapma davranışların önlenmesi için alınacak tedbirler, aynı noktada düşünülmektedir: Ferdi, cemiyet içinde mânâlı bir yere oturtacak ve çevreyi mânâlandırabilecek manevî değerlerle donatmak (142).

(141) TOLAN, Barlas: Toplum Bilimlerine Giriş, S:296-298.

(142) KAYA, Yaşar: Sosyal Değişmenin Yeni Bazı Boyutları (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1985, S:139.

4- Baslıca Enformasyon Toplumu Teorileri ve Modelleri

Sosyal tarih sürecinde, toplumların gelişim aşamalarında tarım devrini ve tarım toplumu, sanayi devrini ve sanayi toplumundan sonra 21. yüzyıla girerken, bu toplumların tarihi temelinde biçimlenen ve naya-lanan yeni bir dönüştürme ve toplum yapılandırması görülmektedir. Sanayi top-lumu buhar makinasının icadıyla singelenmektedir. Yoğun tartışmalara konu olan yeni toplumsal evre ise, transistörün icadıyla singelenen iletişim devrimi döneminde, bilgisayarın icadı ve işleviyle somutlaşan " enformas-yon toplumu " dur.

Bu yeni oluşan toplum, tarihi süreçte çeşitli yazarlarca şu şekilde adlandırılmıştır: Kenneth Boulding, 1964'te " Medenileşme Sonra-sı Toplum "; Herman Kahn, 1967'de " Post-Ekonomi Toplumu "; Amitai Etzioni, 1968'de " Aktif Toplum " ve " Post-Modern Toplum "; George Lichtheim, 1969'da " Burjuvazi-Sonrası Toplum "; Zbigniew Brzezinski, 1970'de " Tek-notronik Toplum "; Paul Halmas, 1970'de " Kişisel Hizmet Toplumu "; Mur-ray Boochin, 1971'de " Kitlık-Sonrası Toplum "; Peter Drucker, 1971'de " İstikrarsızlık Çağı Toplumu " ve " Bilgi Toplumu "; Daniel Bell, 1973'de " Sanayi Ötesi Toplum " ve 1980'li yılların sonuna doğru iyice benimsenen " Enformasyon Toplumu " (143).

Türkçe'de bu kavram, " Bilgi Toplumu " veya " Bilişim Toplumu " olarak da kullanılmaktadır. Ancak bilgi, çağımıza özgü değildir ve insan-lık tarihi bir bakıma da bilginin tarihidir. Antikite'de felsefe, Roma'da hukuk, Ortaçağ Avrupa'sında din, sanayi toplumlarında teknik, günümüzde de

(143) SEZAL, İhsan: " Enformasyon Toplumu ve Demokrasi " Sosyoloji Konuşmaları (Derleyen: Sadettin Elibol), Ankara 1991, S:30-31.

bilimsel ve teknolojik bilgi hakim bilgi türü olarak görülmektedir. Dolayısıyla " Bilgi Çağı " veya " Bilgi Toplumu " terimlerindeki " bilgi " kelimesiyle vurgulanmak istenen, bilginin günümüzde hızlı bir biçimde çoğalması ve yayılmasıdır. Bu bağlamda bilginin bu Ezelliğini " enformasyon " kelimesi daha iyi tasvir etmektedir. Nitekim İngilizce orijinalinde " Enformasyon (Information): bilgi, haber, mesaj iletme " anlamını içermektedir. Günümüzde alabildiğine gelişmekte olan " iletişim " teknikleri sayesinde, her tür bilgi süratle çok geniş insan kitlelerine ulaştırılabilmekte, böylelikle bir ananda da dünya küçülmektedir. Küçülen dünya, daha bütünleşmiş hâle gelmekte (globalleşme), dünya insanların ortak değerler etrafında birbirlerine yaklaşması süreci hızlanmaktadır (144).

Enformasyon, günümüzde gerçek bir ihtiyaçtan ziyade, kültürel kimlikle yakından ilgili bir olgu haline gelmiştir. Bir OECD raporunda da belirtildiği üzere, " bu yüzyılın son çeyreğinde, her çeyit enformasyonun üretimi, aktarılması ve işlenmesi iktisadî faaliyetlerin ve toplumsal hayatın can damarını teşkil edecektir. İleri endüstrileşmiş ülkelerin üretim yapıları, bu dönemde, bilgi işleme ve telekomünikasyonla bağlantılı olarak elektronik kompleksinin çevresinde yeniden düzenlenecektir (145).

İletişim ve enformasyonun insan ve toplum hayatındaki etkin boyutunu, İsveç parlamentosunun bir kadın üyesi şu şekilde tasvir etmektedir

(144) ERDOĞAN, Mustafa: " Bilgi Çağ'ında Yaşamak " Milli Kültür, sayı 76, Eylül 1990, S:81.

(145) AVCI, Nebi: Kitle Kültürü-Enformatik Cehalet, İstanbul 1990, S:91.

tedir: " Eğer Karl Marx bugün yaşıyorsa Das Kapital'i (sermaye) değil, Die Information'u (Enformasyon) yazardı " (146).

Bu çerçevede yeni oluşan toplum yapılanması, yani enformasyon toplumu hakkındaki başlıca teori ve modeller incelenirse " enformasyon toplumu " daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

4.1- Daniel Bell: Değişimin Yapısal Yönelimleri

A.B.D.'li sosyolog Daniel Bell, toplumların gelişim sürecini üç aşamada inceler: Sanayi-öncesi, sanayi ve sanayi-ötesi yani enformasyon toplumu. Bu anlamda enformasyon toplumunu A.B.D.'ni örnek alarak ilk inceleyen yazarlardan biri olan Daniel Bell, bu toplumda bilimsel ve teknik bilginin sosyal tabakalaşmada en belirleyici bir faktör olacağını, yüksek öğrenimlilerden oluşan yeni bir sınıfın topluma egemen olacağını ilk savunan düşünürlerdendir. Daniel Bell'e göre, sanayi toplumunun temelinde nasıl (fizikî) mal üretimi ve bu faaliyetin teşkilatlandırılması yatıyorsa, sanayi-sonrası toplumun (enformasyon toplumu) temelinde de bilgi üretimi ve bu faaliyetlerin teşkilatlandırılması yatmaktadır. Yeni toplumda sınıf yapısı " teorik bilgi " sahipliğine, siyasal iktidar da bilginin denetimine bağlı hâle gelmektedir (147).

Bu genel çerçevede Daniel Bell, Batılı ülkelerin özellikle de A.B.D.'nin sanayi toplumundan sanayi-sonrası topluma yani enformasyon toplumuna dönüştüğü fikrinden hareketle, iddialarını şu gözlemlere dayandırmaktadır:

(146) Floman, Eivvard: " İletişim Devrimi Üzerine " (Derleyen: Nabi Avcı) İlim ve Sanat, Sayı 1, (İletişim Özel Sayısı), Mayıs 1985, S:6.

(147) DURA, Cihan: Bilgi Toplumu, Ankara 1990, S:40.

- 1- A.B.D., ağırlıklı olarak mal değil hizmet üreten bir ekonomik yapıya geçmiştir. Bu bağlamda D. Bell, A.B.D.'deki istihdam yapısında 1970'de faal nüfusun % 65'inin hizmet sektöründe, % 30'unun sanayide, % 5 kadarının da tarım sektöründe çalışmakta olduğunu belirtmektedir. Bell, hizmet sektöründeki değişim sürecini şu şekilde açıklar: Sanayi-öncesi toplumda ev-içi hizmetlileri büyük çoğunluğu oluştururken; sanayi toplumunda ise hizmetler mal üretiminin yardımcısı olmaktan öteye bir özellik içermemektedir. Tarımcılık, bankacılık, posta v.b. hep üretime destek vermek için vardırlar. Oysa, sanayi-sonrası toplumda hizmetlerdeki amaç başkalaşmaktadır. Artık ağır basan hizmet tipleri, Bell'in kendi terminolojisine göre, begerî ve meslekî hizmetlerdir. Begerî hizmetlerde eğitim ve sağlık gibi toplumsal yönler ağır basar. Meslekî hizmeti ise, sistem analizi ve tasarım, bilgi işleni ve programlanması gibi alanlardaki hizmetlerdir.
- 2- Bell'in enformasyon toplumuna geçişte belirttiği ikinci gelişmeye göre, teknolojik buluşlar kuramsal bilginin kodifikasyonu sayesinde çok büyük ivme kazanmıştır. Bell'e göre, elbette her toplumun işleyişi bilgi üstüne temellenmiştir; ama, sanayi-sonrası toplumun ayırdedici özelliği bilginin karakterindeki değişindir, kuramsal bilgi merkezî duruma gelmiştir. Bilginin karakterindeki temel değişim, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mühendislikle girmiş bulunduğu kaynaşma ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bu kaynaşma, bilginin toplumdaki konumunu değiştirmiştir. Bell, 19. yüzyıldaki buluşların yöntemi olan "deneme-yanılma ampirizmi" yerini teoriye, teorik bilginin kodifikasyonuna bırakmıştır. Artık teknolojik buluşlarla teori arasındaki "bağlantı

alanı " son derece genişlenmiştir.

3- Bell'in enformasyon toplumunun özelliklerinden biri olarak belirlediği üçüncü gelişme " enformasyon teknolojisi "nin ortaya çıkmasıdır. Bell'e göre teknoloji, bilimsel bilginin, işlerin tekrarlanabilir biçiminde yapılması yollarını oluşturmak üzere kullanıma sokulmasıdır. Bu anlamda, bir hastahanein ya da bir uluslararası ticaret sisteminin örgütlenmesi bir toplumsal teknolojidir; bir otomobil ya da sayısal olarak denetlenen bir araç makina teknolojisidir. Bir entellektüel teknoloji ise sezgisel yargıların yerine algoritmaların (yani sorun çözüme kural-larının) ikâne edilmesidir. Bu bağlamda entellektüel teknolojiyi, de- vasa boyutlardaki ekonomik ve toplumsal mekanizmanın işleyebilmesi için gerekli olan anahtarları sağlayan, sistem analizi ve karar alma kuramı yaklaşımları temsil eder. Entellektüel teknoloji, örgütlerin ve şirket- lerin yönetiminde giderek başat duruma geçtiğinden, sanayi toplumunda makina ne ise, sanayi-ötesi toplumda entellektüel teknoloji de o konumu almıştır (148).

4- Bell'in tespit ettiği enformasyon toplumu özelliklerinden bir diğerine göre, sanayi-sonrası toplumda teknolojik keşif ve teknoloji hakimiyeti geleceği belirler. Sanayi-sonrası toplum " ne olacaksa olsun " anlayı- şından ziyade teknolojik gelişmeyle geleceği plânlayabilir ve denetle- yebilir.

5- Sanayi-öncesi toplumlar ana kaynak toprak, sanayi toplumlarında maki- na, sanayi-sonrası toplumlarda ise bilgidir.

(148) UĞUR, Aydın: İletişim Alanında Gelişmeler Yeni İletişim Teknoloji- lerinin Toplumsal ve Siyasal Etkileri (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1986, S:20-23.

6- Sanayi-öncesi toplumda güç kaynakları toprak sahiplerinde ve askerlerde; sanayi toplumlarında dolaylı da olsa işadamlarında; sanayi-sonrası toplumda ise üniversite ve araştırma kurumlarındadır. Dolayısıyla bilim adamları ve araştırmacılar en önemli statüye sahiptir (149). Daniel Bell, sosyal tarih sürecinde sanayi-öncesi, sanayi ve sanayi-sonrası toplum olarak üçe ayırdığı, toplumların gelişim aşamalarını şu şekilde tasvir eder:

Daniel Bell'e göre, sanayi-öncesi toplumlarda hayat, öncelikle " tabiata karşı bir oyun " dur. İşgücünün çoğunluğu tarım, madencilik, avcılık, ormancılık gibi doğal maddeleri işleme endüstrilerinde, eskiden kalan yöntemlerle ve kas gücüyle çalışmaktadır. Dünya anlayışları mevsimler, fırtınalar, toprağın verimliliği, suyun miktarı, maden yatakları--nın derinliği, kuraklık ve sel gibi değişen olaylar tarafından belirlenir. Hayatın ritmi de bu beklenmedik olaylara göre şekillenir.

Sanayi toplumları ise, mal üretirler. Sanayi toplumlarında hayat, " mamul hale getirilmiş tabiata karşı bir oyun "dur. Dünya teknik ve rasyonel bir hal almıştır. Makina hâkindir ve hayatın ritmi mekanikleşmiştir; zaman kronolojik, mekanik ve saatin bölümleriyle düzenlenmiştir. Kas gücünün yerini yaratılmış enerji almıştır. Sanayi toplumunun niteliği üretimde verimliliğin artışı ve standartlaşmış kitle halinde üretindir. Enerji ve makineler, işin tabiatını da değiştirmiştir. Beceriler basit unsurlara ayrılmıştır ve geçmişin zanaatçıları yerini iki yeni şahsiyete bırakmıştır; işin düzenlenmesi ve akışından sorumlu mühendis ve makina ile

(149) POLOMA, Margaret: Contemporary Sociological Theory, New-York 1979, S:248-251. Zikreden: KONUK, Osman: Bilgi Toplumu Eşiğinde Bilgi ve Sosyal Yapı İlişkisinin Sosyolojik Açından Analizine Giriş (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 1988, S:51.

mühendis arasında bir diğliden başka birşey olmayan işçi. Artık dünya, bu unsurların bir araya gelmesiyle oluşan uzmanlaşmış ve programlanmış bir dünya haline gelmiştir. Bu dünya, insanların, eşyaların ve piyasanın üretin ve dağıtım için biraraya getirilip eşgüdümlediği bir dünyadır. Bu, hiyerarşi ve bürokrasinin oluşturduğu bir organizasyon dünyasıdır. Bu düzende eşyalar insanlardan daha kolay yönlendirildiği için, insanlara eşya gibi davranılır. Önemli olan kişi değil, üstlenilen roldür (150).

Bell'e göre sanayi-sonrası toplumda ise, insan hizmetleri, meslekî ve teknik hizmetleri içeren hizmetler üzerinde merkezileşmiştir. Bu bağlamda sanayi-sonrası toplum, " kişilerarası oyun " dur. Bir araştırmacı ekibinin organizasyonu veya doktor-hasta, Öğretmen-Öğrenci, devlet memuru-vatandaş arasındaki ilişkiyi içeren bir dünya. Kısaca, herşeyin bilimsel bilgi-den kaynaklandığı, yüksek eğitim, cemaat örgütlenmesi v.b. gibi şekilleri içeren hiyerarşi ve koordinasyondan ziyade karşılıklı ilişki ve işbirliğini içeren bir dünyadır. Sanayi-sonrası toplum aynı zamanda sosyal birimin bireyden ziyade cemaatin olduğu bir toplumdur. Kararlara piyasadan ziyade hükümet ile özel organizasyonlar arasındaki ortaklaşa görüşmelerden sonra varılır. Fakat insanlar arasındaki işbirliği, eşyaların yönetiminden daha zordur. Katılma, cemaatin bir şartıdır; ve farklı gruplar çok fazla ve farklı şeyler isterlerse anlaşma sağlanamaz, sonunda anlaşmazlık ve çıkmaz sonuçlar artar. Ya fikir birliği politikası ya da engelleme politikası vardır.

Bell'e göre, toplumsal örgütlenmedeki bu değişiklik, kavranması güç bir yapıda olabilir. Varoluşçuluk terminolojisinde, insan anlamaya

(150) BELL, Daniel: The Cultural Contradictions of Capitalism, Nevv York 1976, S:147.

ve yönlendirmeye çalıştığı yabancı ve düşmanca güçlere karşı koyarak, dünyaya gelmiştir. İlk karşı koyduğu şey doğaydı. İnsanın varolmasından bu yana geçen binlerce yılda hayat hep doğa ile bir oyun olmuştur: Barınmak bulmak, barınmak, suyla ve rüzgarla başa çıkmak, topraktan yiyecek elde etmek, insan davranışlarının çoğunluğu bütün bunlara uyum sağlama çabasıyla biçinlenmiştir.

Bell'e göre, Homo Faber olarak insan, alet yaparken tabiatın yeniden çalışmasını düşünür. Doğaya bağımlı olmak, onun kaprislerine katlanmak demektir. Doğayı bir takım yeni şeyler üretmek ve değiştirerek yeniden oluşturmak, insanın gücünü artırır. Sanayi devrini, tabiat düzeni yerine teknik düzeni getirme çabasıydı. Sanayileşmeyle birlikte, insan gittikçe daha fazla doğadan uzak, makine ve eşyalarla daha içiçe yaşar duruma gelmiştir. Grup halinde yaşamının problemleri çöphesiz, nağara ve kabile insanının problemlerinden başlayarak insan medeniyetinin en eski zorluklarındandır. Bu bağlamda grup halinde yaşayabilmek, hayatını sürdürmek için insan, teknik bir ortam oluşturmuştur (151). İnsanın oluşturduğu teknik ortam o kadar gelişmiştir ki, yeni yapma hayat alanları geliştirilmiştir. İnsan, oluşturduğu bu hayat alanlarını daha yaşanılır kılmak için sürekli çabalamaktadır. Bu çabasında nesilden nesile birikecek artan bilgi birikimi önemli bir rol oynar. Bilgiyi kullanma ve geliştirme, yeni bilgiler üretme ve bilgiyi her tarafa aktarma önem kazanmaktadır. Sanayileşme ile birlikte makineler, insanın fiziksel gücünü artırmıştır. Otomasyon, kısa sürede ve insanın el emeğine daha az gereksinimle üretim yapma imkânı vermiştir. Bu süreçte insan, daha üst seviyede

(151) Bell, Daniel: Aynı eser, S:148-149.

zihinsel aktiviteler geliştirmiştir. Oluşturduğu ve geliştirdiği iletişim teknikleri ve bilgisayar aracılığıyla bu zihinsel aktivitelerini, bilgi aktarımıyla daha da geliştirmektedir. Zaten enformasyon toplumunun temelinde de, bilginin iletilmesi ve karşılıklı alış-verişi ile bilgiyi kullanmak konu arzetmektedir.

Daniel Bell, sanayi-öncesi toplum, sanayi toplumu ve sanayi-sonrası toplumların temel özelliklerini bir tablo aracılığıyla özetlemektedir. Bell'in sanayi öncesi, sanayi ve sanayi-sonrası toplumları karşılaştırdığı Tablo-1'de göröleceği gibi, Aydın Uğur'un yorumuna bağlı kalınarak söylenecek; sanayi-sonrası toplumun unsurları arasında yer alan enformasyon ile bilginin farklı biğinde değerlendirildiği görölmektedir. Enformasyon, Bell'in modelinde doğal güç ve yaratılmış enerji ile aynı kategoride, " dönüştürücü kaynak " kategorisi içinde sayılmaktadır. Buna karşılık bilgi, stratejik kaynak olarak görünmekte, hammadde ile finansal sermaye düzeyinde devreye sokulmaktadır. Bu bakımdan Bell, enformasyon ile bilgiden şunları kastetmektedir: Bell'e göre enformasyon, geniş anlamda veri-işlemidir; verilerin depolanması, erişini ve işlenmesi bütün ekonomik ve toplumsal ilişkilerin esas kaynağı haline gelmektedir. Bunlar şunları içermektedir: 1- Kayıtlardaki verilerin işlenmesi; ücret bordroları, devlet gelirleri (örneğin, sosyal sigorta), banka hesapları, kredi ödemeleri v.b.; 2- Zamansal düzenleme için yapılan veri işlemi: Havayolları rezervasyonları, üretim zamanı ayarlamaları, envanter analizi v.b.; 3- Veri tabanları: Nüfus sayımlarında, piyasa araştırmalarında, kamuoyu araştırmalarında, seçim sonuçlarında elde edilen örneklemlerin özellikleri.

Table-1 SANAYİ-SONRASI TOPLUM: KARSILAŞTIRMALI BİR SEM

	SANAYİ-ÖNCESİ TOPLUM	SANAYİ TOPLUMU	SANAYİ-SONRASI TOPLUM
Üretim Biçimi	Doğrudan doğadan çıkarma (extraction)	Fabrikasyon	İşlen ve yeniden değerlendirme hizmetleri (processing and recycling)
Ekonomik Sektör	Birincil Sektör Tarım Madencilik Balıkçılık Ormancılık Yağ, gaz	İkincil Sektör Mal üretimi Dayanıklı mallar Dayanaksız mallar İnşaat	Üçüncül Sektör Ulaşım Kamu Hizmetleri Dördüncül Sektör Ticaret, Finans Sigorta, Emlak Berincil Sektör Sağlık Araştırma İş-dışı zaman Eğitim Yönetim
Dönüştürücü Kaynak	Doğal güç-Rüzgar, su, insan ve hayvanın kas gücü	Yaratılmış enerji, elektrik, petrol, gaz, kömür, nükleer	Enformasyon-Bilgisayar ve veri-iletim sistemleri
Stratejik Kaynak	Hammadde	Finansal Sermaye	Bilgi
Teknoloji	Zanaat	Makina Teknolojisi	Entellektüel Teknoloji
Beceri Tehreli	Zanaatkar çiftçi, el emekçisi	Mühendis, Yarı Nitelikli İşçi	Bilin adamı, teknik profesyonel uğraşlar
Metodoloji	Sağduyu, deneme-yanılma, geçmiş tecrübeler	Görgülülük, deneyim (experimentation)	Soyut teori, modeller, simülasyon, karar teorisi, sistem analizi
Zaman Perspektifi	Geçmişe dönük	" Ad hoc " intibak gücü deneyim	Geleceğe dönük tahmin ve planlama
Tasarım	Doğaya karşı oyun	Mamul hale getirilmiş doğaya karşı oyun	Kişilerarası oyun
Eksenindeki ilke	Gelenekselcilik	Ekonomik büyüme	Teorik bilginin kodifikasyonu

Kaynak: BELL, Daniel; " The Social Framework of the Information Society ",
 M. L. Dertouzos ve J. Moses (der.), The Computer Age: A Twenty
 -Year View (Cambridge, Mass: MIT Pres, 1979) S:166-167.
 Zikreden: UĞUR, Aydın; a.g.e., S:24.

Bell, bilgiyi de şu şekilde tanımlamaktadır. Bilgi, akıllı bir yargıyı ya da deneysel bir sonucu ifade eden ve düzenlenmiş olan, olgusal ya da düşünsel bir önermeler bütünüdür; bu bütün diğer kişilere belli bir sistematik form içinde, belli iletişim araçlarıyla iletilmiştir. Bilgi, yeni yargılardan (araştırma ve bilimsel çalışma) ya da eski yargıların sunumundan (ders kitapları, kitaplık, eğitim ya da arşiv malzemesi) oluşur (152).

Sanayi-sonrası toplumun ortaya çıkışında, bilimsel bilginin karakterindeki değişimin etken olduğundan hareketle Bell, bilimsel bilginin üretilme ve iletilme telmühinde beş noktadan giderek önem kazandığını, bunların dikkatle iradelenmesi gerektiğini belirtir. Tespit ettiği noktalar şunlardır: 1- Telefonla bilgisayar sistemlerinin içiçe geçmesi; 2- Kağıt üzerinde gerçekleştirilen işlemlerin yerlerini elektronik ortamlara bırakması; 3- Kablolu televizyonun çok sayıda kanal ve çeşitli kullanımların imkânları sağlaması; 4- Veri bankalarının ortaya çıkışı ve yaygınlık kazanması; 5- Bilgisayar destekli eğitimin imkân dahiline girmesi (153).

Bilimsel bilginin üretilme ve iletilmesi çerçevesinde, günümüzde bilimsel ve teknik bilgi artık her yedi yılda bir iki katına çıkmaktadır. Gelecekte bu süre iki yıla inecektir. A.B.D.'nde hergün 6-7 bin bilimsel makale yayınlanmaktadır. Dünyada itibarlı sayılan 2000 kadar dergideki belirli standarda sahip bilimsel makale sayısı 1982'de 500.000'e erişmişti; diğer bilimsel yayınlar da katılınca bu rakam beş milyona yükselmektedir (154).

(152) UĞUR, Aydın: a.g.e., S:24-25.

(153) UĞUR, Aydın: a.g.e., S:27-28.

(154) DURA, Cihan: a.g.e., S:120.

Enformasyon toplumu modellerinin liberal düşünce geleneğinden kaynaklanan görüşler olarak belirtir Aydın Uğur, Daniel Bell'inde ana mantık zinciri itibarıyla liberal düşünce geleneğinin ortak kalıbını yeniden ürettiğini ileri sürer. Liberal düşünce geleneğinin ortak paydası bireye, dolayısıyla bireyin aklınan ürünü olan biline mutlak inanıştır. Liberal düşünce geleneğine göre, nesnel akıl ve bilimsel gözlem bireysel zihnin evrenin işleyiş kurallarını ortaya koymasına imkân verir. O halde, bilgisizlik en büyük sorundur. Bilgi birikiminin araçlara dönüşmek suretiyle insanlığı daha ileri aşamalara götüreceğine duyulan inanç bütün liberal düşünce geleneğine egamendir (155).

4.2- Marc Uri Porat: " Enformasyon Ekonomisi "

Enformasyon toplumunun ekonomik yapısına istatistiklerle niceliksel olarak inceleyen Marc Uri Porat, 1975-1977 yılları arasında A.B.D. Ticaret Bakanlığı'nın desteklediği, " Enformasyon Ekonomisi " konulu bir büyük araştırma projesini gerçekleştirmiştir. Bu projenin sonuçları 9 cilt halinde Bakanlıkça yayınlanmıştır. Porat'a göre, ekonomi iki bölümde ele alınabilir. Birinci bölüm madde ve enerjinin bir biçimden diğer biçime dönüştürülmesiyle ilgilidir. İkinci bölüm ise enformasyonun bir biçimden bir diğerine dönüştürülmesiyle ilgilidir. Bu iki bölüm birbirleriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır ve birbirinden ayrılmaz biçimde işlenektedirler.

Enformasyon düzenlenmiş ve iletilmiş olan veridir. Enformasyona yönelik etkinlik ise enformasyon mal ve hizmetlerini üretir, işleme tabi tutar ve dağıtırken bütün kaynakları içerir. Bu anlamda Porat,

(155) UĞUR, Aydın: a.g.e., S:31.

enformasyona yönelik etkinlikleri iki sektörde toplanmaktadır. Birincil enformasyon sektörü ve ikincil enformasyon sektörü.

Porat'a göre bilgi, iletişim ve enformasyon malları ve hizmetlerini üreten, işleme tabi tutan ve ileten sanayiler grubu, " Birincil enformasyon sektörü " dır. Burada hizmetleri elektronik ve yazılı basın, reklamlar, eğitim, telekomünikasyonu geliştirici araştırma-geliştirme hizmetleri ve sigortacılığın bazı bölümleri, kütüphaneler, müşavirlik şirketleri, araştırma-geliştirmede çalışan şirketler oluşturmaktadır. Malları ise bilgisayar, iletişim, elektronik donanım inalatı, büro ve ticari makineler, ölçme ve denetleme araçları ve başka makineleri oluşturmaktadır.

Porat ikincil enformasyon sektörü diye nitelendirdiği kategoriyi şöyle açıklar: Heron her kuruluş, bir tür tasarıma, hukuksal hizmete, yazışma ve pazarlanmaya ilişkin enformasyon hizmeti tüketir. Kamu kuruluşları ile şirketler, yönetici ve sekreterler gibi enformasyon işgücü kiralarlar, yani enformasyon sermayesi yatırımı yaparlar. İşte özellikle pazarda değişim konusu olmadan üretilen enformasyon hizmetlerine ikincil enformasyon sistemi adı verilmektedir.

Porat, A.B.D.'de işgücünün dört sektör (tarım, sanayi, hizmet ve enformasyon sektörü) itibariyle dağılımını (1860-1890) üç farklı döneme ayırarak incelemektedir:

- i-) İlk dönemde (1860-1906) işgücünün büyük çoğunluğu tarım sektöründe çalışmaktadır. Bu dönemde A.B.D. bir tarım toplumu olarak tanımlanabilir.
 - ii-) İkinci aşanada (1906-1954) sanayide çalışan işgücünün ağır bastığı, özellikle 1946 dolaylarında en üst noktasına ulaştığı görülmektedir.
- 1950'den başlayarak sanayide istihdam edilen işgücünde bir düşüşe tanık

olunmaktadır.

iii-) Üçüncü aşanada (1954'den 1980'e) enformasyon etkinliklerinde çalışanların en kalabalık bölümü oluşturduğu izlenmektedir. Porat'ın kendi tanımlarından yola çıkarak inşa ettiği enformasyon sektörünün 1860'da A.B.D.'nin toplam işgücü içindeki payı % 5'in altındayken 1980'e gelindiğinde % 46'ya yükselmiştir. Bu sektörde yer alanların 1967 yılında toplam çalışanlar gelirinin % 53'ünü aldığı da göz önünde bulundurulursa, ne kadar hızlı büyüyen ve ekonomiye dalgasını ne kadar derinden vuran bir sektörle karşı karşıya olunduğu daha iyi anlaşılabilir (156).

Porat'ın çalışmasının önemli sonuçlarından biri enformasyon ve bilginin artık gelişmiş sanayi ülkelerinde meta haline gelmiş olduğunu vurgulamasıdır. Aslında bilginin ve enformasyonun bir mal olarak pazarda satılması dünya ekonomik sisteminin kuruluşu kadar eskidir. Ancak, bazı bilgi türlerinin, özellikle de ticari hayatın dışında kaldığı kabul edilgelmiş bilimsel bilgi ve eğitimin milli gelire katkısının niceliksel boyutlarının araştırılması oldukça yeni bir anlayış biçiminden kaynaklanmaktadır. Bu anlayışın ilk kapsamlı ürünü Fritz Machlup'un " A.B.D.'de Bilginin Üretimi ve Dağıtımı " adlı 1962 yılında yaptığı çalışmadır. Machlup'un bulgularına göre, 1958'de A.B.D. Gayrisafi Milli Hasılası'nın % 29'u bilgi üretimi ve dağıtımını etkinliklerinden kaynaklanmıştır. Machlup, bu çalışmasıyla, enformasyon ve bilginin herhangi bir diğer üründen farklı olmadığını, pazarda satıldığını ve satın alındığını vurgulayan ilk yazar olmuştur (157).

(156) UĞUR, Aydın: a.g.e., S:32-41.

(157) UĞUR, Aydın: a.g.e., S:43-44.

Bütün enformasyon toplumu modellerinin temelinde, sektörel dağılımın hızla, tarım ve sanayiden, hizmetler sektörü lehine gelişme eğilimi görülmektedir. Elinilen en son verilere göre, bazı ülkelerde faal nüfusun ekonomik sektörler açısından dağılımı aşağıdaki tabloda görülmektedir. Tablodan da görüleceği gibi, enformasyon toplumu aşamasındaki ülkelerde aktif nüfus içinde tarım sektörü, sanayi ve hizmetler sek-

Tablo-2: Faal Nüfusun Ekonomik Sektörler Açısından Dağılımı (% olarak)

Ülkeler	Tarım	Sanayi	Hizmetler
A.B.D. (1987)	3,3	28,5	68,2
İngiltere (1988)	2,6	32,4	65
Belçika (1987)	3	30	56,2
Kanada (1987)	5,5	25,5	69
İsveç (1987)	5	30	65
İsviçre (1987)	6,6	37,7	55,7
Japonya (1987)	8,9	34,9	56,2
Fransa (1987)	7,6	32	60,4
Hollanda (1987)	5	28	67
Danimarka (1987)	6,7	28,1	65,2
Norveç (1988)	7	28	65
İtalya (1987)	11,2	33,6	55,2
İspanya (1987)	17,6	31,8	50,6
Yunanistan (1987)	28,9	27,3	43,8
Türkiye (1990)	50,9	13,7	35,4

KAYNAK: Memo Larousse, cilt 2, İstanbul 1991'den derlenmiştir.

törüne göre en az nüfusu kapsamaktadır. Sanayi sektörü, tarım sektörüne göre daha fazla, hizmetler sektörüne göre daha az nüfusu barındırmaktadır. Hizmetler sektörü ise, tarım ve sanayi sektöründen daha çok nüfusu içermektedir.

Faaliyet nüfusun ekonomik sektörler açısından dağılımında, Türkiye'nin durumu incelendiğinde, faal nüfusun yüzde olarak yarısının tarım sektöründe istihdam edildiği, sanayi sektöründe istihdam oranının tarım ve hizmetler sektöründen daha az olduğu görülmektedir. Eğer bir ülkenin sosyal gelişme safhası, işgücünün en çok kullanıldığı sektöre göre belirlenirse, bugünkü Türkiye'nin henüz sanayi toplumu safhasından çok tarım toplumu tipine yakın olduğu görülür.

Türkiye, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından beri (1927-1984) sürdürdüğü yaklaşık 60 yıllık bir gelişme çabası sonucunda; ancak, Amerika'nın 1870 yılında sahip olduğu istihdam yapısına kavuşabilmiştir. Aşağıda görüldüğü gibi, 100 yılı aşkın bir gecikmeyle, iki ülkenin istihdam yapısının benzerliği gerçekten dikkat çekicidir.

Tablo-3: A.B.D. ve Türkiye İstihdam Yapısı Karşılaştırması (% olarak)

	Tarım	Sanayi	Hizmet
A.B.D. (1870)	57,8	19,0	23,2
Türkiye (1984)	57,9	17,1	24,9

İktisadî kalkınmasını gerçekleştirmeye, yani sanayi-öncesi bir toplum safhasından sanayi toplumu safhasına geçmeye çalışan bir ülkede bu geçişin sağlıklı şekilde cereyan ettiğini gösteren aktif nüfus transferi; tarım sektöründen önce sanayiye doğru, sonra gittikçe hızlanarak hizmet

sektörüne doğru meydana gelir. Türkiye'de, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından beri, işgücü transferi bu "kalıp"a tam bir uygunluk göstermemiştir. Aktif nüfus, pek erken bir şekilde sanayiden çok hizmet sektöründe toplanmaktadır. Oysa bu eğilim, sanayi-somrası toplum safhasına geçiş sırasında ortaya çıkması gereken bir olgudur. Bu çerçevede Cihan DÜRA'ya göre, enformasyon toplumuna götüren yol, "hakikî bir sınaî gelişme" ile başlayıp, bir aydınlar sınıfının gittikçe güçlenmesi ile devam eden ve Devlet'in bazı hizmet sektörlerinde ön-plana çıkmasıyla son bulmaktadır. Türkiye de bu yapılamayı sağlamalıdır.(158).

4.3- Japonya'da Enformasyon Toplumu Çalışmaları:"Johoku Shakai" Yaklaşımı.

Japonya, yeni iletişim teknolojilerinin geliştirilmesi ve bunların olası etkileri konusunda geniş ölçekli kamu kaynaklarını harekete geçiren ilk ülke olmuştur. 1972'de Japon Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (MITI) önde gelen özel şirketlerle işbirliği içinde son derece kapsamlı bir plan hazırlamıştır. "Bir Enformasyon Toplumu İçin Plan: 2000 Yılına Yaklaşırken Bir Ulusal Hedef" adlı bu plan bir yandan enformasyon ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesi için araştırma stratejileri belirlemekte, diğer yandan bu teknolojilerin toplumsal etkileri konusunda sosyolojik düzlemde araştırmaların gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Plan, ekonomi düzeyinde önceliğin bilgi yoğun olan sanayi türleriyle enerji tasarrufunu arttıran türlere verilmesi hedefini benimsemiştir. Bu ilkeler doğrultusundaki en çarpıcı girişim "Beşinci Kuşak Bilgisayar Sistemleri" adlı araştırma-geliştirme projesidir. 1978'de on yıllık bir dönem için 450 milyon dolarlık

(158) DÜRA, Cihan; Bilgi Toplumu, Ankara 1990, S:68-70.

bir fon ayrılan bu proje yarı iletken teknolojileriyle yazılım teknolojilerini birbirleriyle bağlantı içinde ele almakta; hem silikon yongaların bellek gücünü artırmayı, hem de bilgisayar programlarından " yapay zeka " kullanımına geçmeyi amaçlanmaktadır (159).

Japonya'da enformasyonun toplumsal konumunu irdeleyen çalışmaların bütününe " Johoka Shakai " yaklaşımı adı verilmektedir. Japonca'da Johoka " enformasyonalizasyon " ya da " enformasyonelize " anlamına gelmektedir. Shakai ise " toplum " anlamına gelmektedir. Johoka Shakai deyimi, buradan hareketle, enformasyon toplumu olarak kullanılmaktadır.

Tadao Umesao, 1963'de yayınladığı " Enformasyon Sanayileri " başlıklı makalesinde ekonomik sektörleri şu şekilde tasnif etmiştir: Ona göre, ekonomik etkinlikler tarım, maddi sanayiler ve manevi sanayiler başlıkları altında sınıflandırılabilir. Maddeleri ve enerjiyi bir biçimden bir diğerine dönüştüren her türlü imalat ve hizmet etkinlikleri " maddi sanayiler " kategorisi içinde ele alınabilir. İnsanın zihinsel etkinliklerine ilişkin her türlü imalat ve hizmet ise " manevi sanayiler " sektörüne dahil edilebilir. Bu sınıflandırma sonucunda Umesao, daha sonra bütün " sanayi -sonrası toplumu " önermelerinin ortak paydası haline gelecek olan, bir belirleme yapmaktadır: Günümüz maddi sanayilerin geride bırakılıp " manevi sanayiler çağı "nın başladığı bir dönemi temsil etmektedir.

Büyük bir ihtimalle dünyada, başlığında " enformasyon toplumu " terimini kullanan ilk kitap Japonya'da yayınlanmıştır; Jujiro Hayashi'nin 1969 tarihli Johoka Shakai (Enformasyon Toplumu) adlı kitabı (160).

(159) UĞUR, Aydın: a.g.e., S:48.

(160) UĞUR, Aydın: a.g.e., S:40-50.

Japonya'da " Enformasyon Toplumu " nun niceliksel ölçüm girişimleri çerçevesinde, Tokyo'daki Telekomünikasyon ve Ekonomi Araştırma Enstitüsü (TEAE) bu tür ölçütleri geliştiren ilk kuruluş olmuştur. 1968 ve 1970 yıllarında Johoka'nın derecesini niceliksel yönden belirlemeyi hedef alan çok sayıda rapor, bu Enstitü tarafından yayınlanmıştır. TEAE'nin geliştirdiği başlıca iki ölçüt vardır. Bunlardan ilki enformasyon oranıdır; diğeri ise enformasyon endeksi'dir.

Enformasyon oranı'nı bulmak üzere hane halkının genel tüketim harcamaları ele alınmaktadır; enformasyona yönelik çeşitli harcamaların toplam tüketim harcamalarına oranı, enformasyon oranı'nı vermektedir. Bu anlamda gelir düzeyi yükseldikçe enformasyona ayrılan oran yükselmektedir; bir başka deyişle, gelir düzeyiyle enformasyon oranı arasında doğru bir orantı bulunmaktadır.

Japon Telekomünikasyon ve Ekonomik Araştırma Enstitüsü'nün toplamda enformasyon kullanımının düzeyini ölçmek üzere geliştirdiği ikinci niceliksel ölçüm olan Enformasyon Endeksi'ni oluşturmak için 1970 yılında, dört ana kategoride topladığı, on değişik etkeniden yararlanmaktadır:

A- Enformasyon miktarı

- 1- Yıllık kişi başına düşen telefon görüşmesi
- 2- Her 100 kişiye düşen gazete tirajı
- 3- Her 1000 kişiye düşen yıllık yayınlanan kitap sayısı
- 4- (Kişilerarası iletişimin bir göstergesi olarak) Nüfus yoğunluğu

B- İletişim araçlarının dağılımı

- 1- Her 100 kişiye düşen telefon alıcısı
- 2- Her 100 haneye düşen radyo alıcısı
- 3- Her 100 haneye düşen televizyon alıcısı

C- Enformasyon etkinliklerinin niteliği

- 1- Hizmet sektöründe çalışanların toplam çalışan nüfusa oranı
- 2- Üniversite öğrencilerinin üniversite çağındaki genç nüfusa oranı

D- Enformasyon oranı

- Enformasyon harcamalarının toplam tüketim harcamalarına oranı.

TEAE'nin bu etkenlere dayanarak oluşturduğu enformasyon endeksi değişik ülkeleri birbirleriyle karşılaştırmak imkânı tanımaktadır. TEAE'nin 1970 yılında yayınladığı rapora göre, 1970'de, enformasyon endeksi temel alındığında dünyada en önde gelen ülke A.B.D. olmaktadır. Bunu sırasıyla İngiltere ve Japonya izlemektedir. Ancak, rapor, bu sıralamada çok kısa süre içinde Japonya'nın ikinci duruma geleceğini çünkü bu ülkedeki "Johoku" endeksinin artış oranının İngiltere'ye kıyasla çok daha hızlı olduğunu ileri sürmektedir.

1970 tarihi TEAE raporuna göre, herhangi bir topluma "sanayi-sonrası toplum" denilebilmesi için şu dört şartın yerine gelmiş olması zorunludur:

- 1- Kişi başına düşen gelir 4000 dolardan fazla olmalıdır.
- 2- Hizmet sektöründe çalışanların toplam çalışanlara oranı % 50'yi aşmış olmalıdır.
- 3- Üniversite öğrencilerinin üniversite çağındaki toplam genç nüfusa oranı % 50'yi aşmış olmalıdır.
- 4- "Enformasyon oranı" % 35'ten fazla olmalıdır (161).

Rapor, 1970'lerin sonunda A.B.D.'nin bu şartların tümünü yerine getireceğini, Japonya'nın benzer bir noktaya 1980'lerin ortasından sonra

ulaşacağını, Batı Avrupa'nın ise 2000 yılını beklemesi gerekeceğini öngörmektedir.

Japonya'nın enformasyon toplumu aşamasına gelişinin temellerini Aydın Uğur, şu şekilde tasvir etmektedir: Batı, karşısında ayakta kalabilmek amacıyla Japonya, Batı'nın geliştirdiği araçlarla, düşünsel ve teknik araçlarla mücadele taktiğini benimsemek yoluna gitmiştir. Ne var ki, arada çok önemli bir fark bulunmaktadır: Batı, bilim ve teknoloji ikiliğini bir düşünsel çerçeveye oturturken, ilerlemeye duyduğu inancı temellendirirken, kendi entellektüel geleneği içinde ise " birey " den başlamıştır. Kurduğu mantıksal minaride temel taşı birey oluşturmaktadır. Ancak, dünya sistemine geç bir dönemde dahil olan Japonya neden-sonuç bağlantısındaki inceliklerle vakit kaybetmek hakkını kendinde görmediğinden, " birey-bilim-teknoloji-ilerleme " şeklinde giden sürecin ilk halkasını irdeleneksizin, Batı'nın başarısının görünen yüzü olan teknoloji ile işe girişmiştir. Nitekim, " Johoka Shakai " anlayışı, bir basamak atlayarak düşünce merdivenini kurmanın somut bir adımıdır. Liberal düşünce geleneğindeki " bireye inanç, bireyin aklının ürünü olan Bilim'e inancı beraberinde getirmektedir. " inancı çerçevesinde " Johoka Shakai " yaklaşımı da, Bilim'e inancı taşımaktadır; ama bu inanç tersine bir yönden gelmekte, Bilim'in kaynağındaki bireyin akli değil de Bilim'in sonucundaki teknolojik başarılar inancın çıkış noktası olmaktadır. Ancak, düşünsel geometrinin dayanak noktalarındaki bu fark, ulaşılmak istenen menzilin aynı olmasını engellemektedir. " Johoka Shakai " nin ardındaki gizli varsayım basamakları liberal düşünce geleneğini aynen izlemektedir. Yani, bilgisizlik

(yani bilimin uzantısı olan teknoloji den yoksun olmak) en önemli sorundur; kurtuluş, bilgi (yani enformasyon) ile eşanlamlıdır; ilerleme ise ancak bilgiye sahip olmakla mümkündür; bilgi birikiminin araçlara dönüşmek suretiyle, insanlığı durmaksızın daha ileriye götüreceği kesindir; Belli modern toplumda bir bunalım yaşamaktadır, ama bunun temelinde her zaman ki eksiklik, yani bilgisizlik yatmaktadır; bilgisizlik giderildiğinde, enformasyona ulaşma imkânları zenginleştğinde herşey olması gerektiği gibi olacaktır.

Son tahlilde Aydın Uğur'a göre, " geç sanayileşmiş " toplumların en özgünlerinden biri olan Japonya'da sosyolojik tasarım, Batı'nın liberal düşünce modelini- modelin hareket noktası olan birey unsurunu atlayarak-kendisine analiz çerçevesi olarak almış bulunmaktadır (162).

4.4- Yoneji Kasuda: Enformasyon Demokrasisi

1972'de Japon Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nın hazırlattığı " Bir Enformasyon Toplumu İçin Plan: 2000 Yılına Yaklaşırken Bir Ulusal Hedef " adlı çalışmada önemli görevler üstlenen Yoneji Kasuda, Japonya'daki " Johoka Shakai " anlayışının en önemli temsilcilerinden birisidir. Kasuda, 1961'de " Sanayi-Sonrası Toplumu Olarak Enformasyon Toplumu " isimli bir kitap yayınlamıştır.

Kasuda'ya göre, toplumsal teknoloji, toplumun her yöresine yayılmış olan, hızla yepyeni bir verimlilik doğurmuş bulunan ve insan toplumunun dönüşümünü sağlayacak kadar derin toplumsal etkileri olan teknoloji türüdür. Günümüzde insanlık-avcılık teknolojisi ve toplumundan, tarım teknolojisi ve toplumundan, sanayi teknolojisi ve toplumundan sonra-yepyeni

bir toplumsal teknoloji aşamasına gelmiş bulunmaktadır. Günümüzdeki yeni toplumsal teknoloji, enformasyon teknolojisi. Enformasyon teknolojisi ise bilgisayar ile iletişimin birlikteliğinin yarattığı, gözle görülmeyen ve maddi olmayan ürünler ortaya çıkaran teknolojidir. İşte toplumsal teknoloji'deki bu dönüşüm yeni toplumun oluşmakta olduğunun habercisidir (163).

Masuda'ya göre Enformasyon Toplumu'nun temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

— Enformasyon Toplumu, bugünkü Sanayi Toplumundan bütünüyle farklı yeni bir toplum biçimidir. Zira Sanayi Toplumunda temel itici güç maddi değerlerin üretilmesi olduğu halde, Enformasyon Toplumu'nda temel itici güç enformatik değerlerin üretilmesidir. Bundan önceki teknik yenilikler, öncelikle maddi üretim gücünü artırmaya yöneliktir. Geleceğin Enformasyon Toplumu ise yepyeni bir çerçevede inşa edilecektir. Bu çerçevede bilgisayar-iletişim teknolojisi tarafından çizilmektedir.

— Diğer yandan Enformasyon Toplumu'nun nasıl bir gelişim çizgisi izleyeceğini, Sanayi Toplumu'nun gelişim çizgisine bakarak öngörebiliriz. Masuda'nın burada kullandığı esnek tarih hipotezi şudur: " Bir toplumun geçmişteki gelişim modeli, gelecekteki toplum yapısının kestirilmesinde tarihi-analojik bir model olarak kullanılabilir." bu tarihi anolojiyi kullanarak Enformasyon Toplumu'nun temel bileşenlerini bir araya getirmek ve bu yolla Enformasyon Toplumu'nu gerçeğe en yakın bir biçimde modellemek mümkündür.

Masuda'nın yaklaşımını Şekil-1'de şematik olarak özetlenmiştir. Şekilden de görüleceği gibi, Sanayi Toplumu oluşumuna yol açan nedenler,

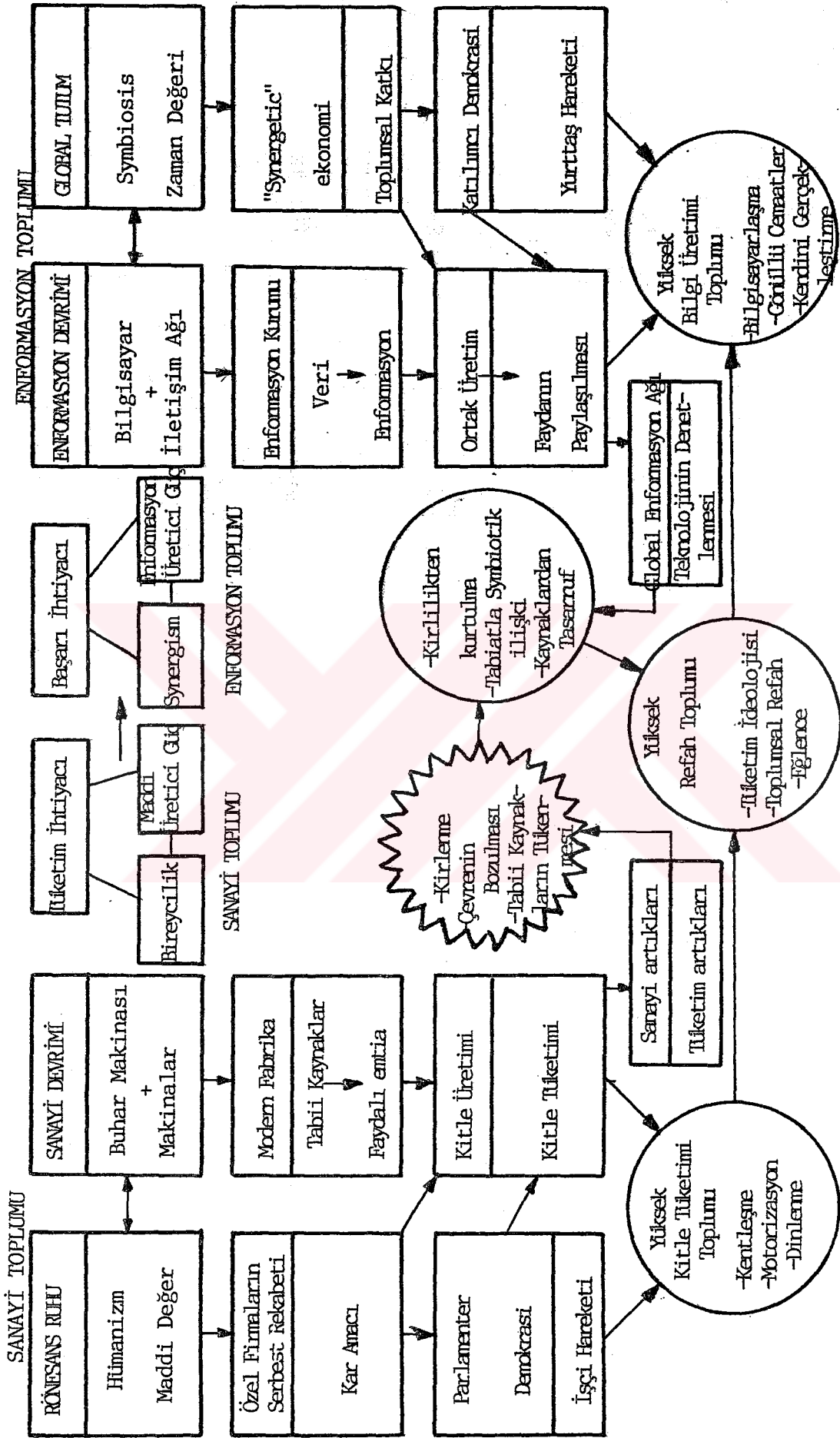
bu olguya dalgasını vuran süreçler ve ortaya çıkan sonuçlardan yola çıkarak Enformasyon Toplumu'nun nedenlerini, süreçlerini ve muhtemel sonuçlarını bugünden kestirebiliriz. Ancak ortaya çıkan bu model gerçeğin kendisi olmayıp, yalnızca geleceğin belirsizliğini bir ölçüde azaltan ve gelecek hakkında düşünce üretmenize imkân sağlayan bir tarihi anolojiden ibarettir.

Şekil-1'den de görülebileceği gibi, Sanayi Toplumu'nun ortaya çıkmasında ve gelişip kökleşmesinde itici rol oynayan teknoloji, buhar makinasıdır. Buhar makinası insanın fiziki gücünü arttırmış ve giderek kas gücünün yerini alarak maddi üretimin hem hacmini hem de niteliğini değiştirmiştir. Enformasyon Toplumu'nda itici rol oynayan teknoloji ise bilgisayar teknolojisidir. Bilgisayar teknolojisi, insanoğlunun düşünsel gücünü arttıran ve belki de bazı alanlarda onun yerini almaya aday bir teknolojidir. Marshal McLuhan'a göre tarih boyunca ortaya çıkan çeşitli teknolojiler şu veya bu biçimde bir organımızın uzantısı olarak yorumlanabilirler; buna karşılık elektronik teknolojisindeki gelişmeler sayesinde, tarihte ilk defa insanın en önemli organı olan beyni bir uzantıya kavuşmuş olmaktadır. (164).

Sanayi Devrini sırasında buhar makinası maddi üretimin devrimci bir dönüşüme uğramasına yol açmış; bu devrim sayesinde maddi üretimin hem niteliği hem de niceliği köklü bir dönüşüm geçirmiş ve her türden emtianın kitle halinde üretimi ve tüketimi mümkün olmuşsa; Enformasyon Toplumu'nda da bilgisayarlar, enformatik üretim gücünü olağanüstü artırmakta; enformasyonun kitle halinde üretilmesini, işlenmesini, dağıtılmasını, saklanmasını ve tüketilmesini mümkün kılan bir enformasyon devrimine yol açmaktadır.

(164) AVCI, N., TAŞCI, C.N. v.d.: Enformasyon Toplumu ve Eğitim Sistemlerine Etkileri, Eskişehir 1989, S:28-29.

Şekil 1: SANAYİ TOPLUMUNUN ENFORMASYON TOPLUMUNA DÖNÜŞÜM SÜRECİ

Kaynak: AVCI N., TAŞCI C.N., vd.:Enformasyon Toplumu ve Eğitim Sistemlerine Etkileri, Anadolu Üniversitesi Ekişehir 1999.

Sanayi Toplumunda fabrikalar, her türden emtianın üretildiği birer merkez olmanın da ötesinde, sosyal birer sembol durumundadır. Bu toplumsal sembol yerini şimdi her türden enformasyon üreten, işleyen, saklayan ve dağıtan bilgisayar merkezlerine bırakmaktadır. Artık ilerlemenin, modernleşmenin sembolü fabrikalar, bu bilgisayar merkezleridir.

Sanayi Toplumunun temel dayanaklarından biri de, yeni kıtaların keşfi ve sömürgecilik sayesinde ortaya çıkan pazar genişlemesidir. Günümüzde de bir yandan milli ekonomilerin birbirleriyle karmaşık ilişkilere girmelerini mümkün kılan globalleşme, diğer yandan artan bilgi ve enformasyon talebi enformatik pazarın alabildiğine genişlemesine yol açmaktadır. Böylece enformasyon sektörü, hem milli hem de milletlerarası ölçekte lokomotif sektör halini almaktadır. Böylece sanayi toplumuna özgü değişim ekonomisi yerini " synergetic " ekonomi alacaktır. (" Synergy " (synergos) kavramı, değişik organların ortak bir amaçla birlikte çalışmalarını anlamına gelmektedir. Synergetic davranışın en önemli özelliklerinden biri de ortaya çıkan sonucun, tek tek organların harcaşıkları çabasının aritmetik toplamına aşmasıdır.) (165).

Synergetic ekonomi ile sanayi toplumunda sosyal faaliyetin en önemli özneleri olan iktisadi teşebbüsler (özel şirketler, kamu kuruluşları) ; enformasyon toplumunda yerlerini gönüllü katılım ilkesine dayanan cemaatleşmelere bırakacaklardır .Bu cemaatler mahalli örgütlenmeler biçiminde ortaya çıkabileceği gibi, global ölçekte örgütlenmiş enformatik cemaatler de olabilir. Enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki geliş-

meler sayesinde, coğrafi uzaklık bu tür cemaatleşmeler için bir engel olmaktan giderek çıkmaktadır. Genel olarak sanayi toplumu özel mülkiyete, serbest rekabete ve kâr maksimizasyonuna dayandığı halde enformasyon toplumunda ister kamuya, ister özel kuruluşlara ait olsun belirleyici olan teknolojik altyapıdır ve bu alt yapıda da önemli olan maddi sermaye değil; bilgi-enformasyon ağırlıklı beşerî kaynaklardır.

Sanayi toplumundaki ana eğilim iktidarın merkezileşmesidir; sosyal sınıflar bu merkezi iktidarın çevresinde hiyerarşik bir ilişkiler ağı oluştururlar. Buna karşılık enformasyon toplumunda iktidar, çok merkezli bir nitelik kazanacak ve toplumsal örgütlenme hiyerarşik değil, yaygın ve yatay ilişkilerle birbirini bütünleyen sosyal kümeler esasına dayanacaktır. Sanayi toplumları, sermaye birikimi zorunluluğu nedeniyle, isteseler de istemeseler de, siyasi anlamda, merkezi örgütlenmeye dayanan toplumlardır. Sermaye birikiminin özel mülkiyet yoluyla gerçekleştiği kapitalist toplumlarda da, devlet eliyle gerçekleştiği sosyalist toplumlarda da iktidarın merkezileşmiş olması, sanayi toplumlarının bu özelliği evrensel bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Bu nedenle sanayi toplumlarının çoğunluk esasına dayalı parlamenter demokrasileri de, sınıf diktatörlüğü esasına dayanan sosyalist demokrasileri de, enformasyon toplumunda yerlerini azınlık haklarını ve küçük grupların taleplerini daha fazla dikkate alan katılımcı demokrasilere bırakacaktır. Bunun sonucu olarak sanayi toplumlarında sosyal değişimin en önemli araçlarından biri olan siyasi partiler, işçi sendikaları gibi kuruluşlar, yerlerini daha esnek ve daha özel talepler çerçevesinde örgütlenmiş sivil örgütlenmelere bırakacaktır.

Yeni yapılanmalara bağlı olarak sanayi toplumlarının karşılaştığı temel problemler de nitelik değiştirecektir. Genel olarak sanayi

toplumlarının karşılaştığı üç büyük problem, iktisadi durgunluğun yol açtığı işsizlik; uluslararası sorunların yol açtığı savaşlar; ve her türden diktatörlükler olarak sayılabilir. Enformasyon toplumlarını bekleyen tehlikeler ise, çok hızlı seyreden sosyal dönüşümlere ayak uyduramamaktan kaynaklanan gelecek korkusu; bireysel ve örgütlü terörün yaygınlaşması; özel hayatın mahremiyetine tecavüzlerin artması ve özellikle bireylerin mahremiyetlerine devletin sınırsız müdahalesine imkân veren teknolojilerin yaygınlaşması gibi tehlikelerdir.

Sanayi toplumlarının en ileri aşamasını, özellikle dayanıklı tüketim maddelerine yönelik kitlesel tüketim (Yüksek Kitle Tüketimi Toplumu) teşkil etmektedir. Buna karşılık enformasyon toplumunun en ileri aşaması ise bilgisayarlaşma sayesinde herkesin bilgi üretimine doğrudan katılma bulunabilmesiyle ortaya çıkacak olan "Yüksek Kitlesel Bilgi Üretimi Toplumu" aşaması olacaktır.

Son olarak Şekil 1'de de görüleceği gibi, sanayi toplumunun manevi dayanağı, insanın özgürlüğü, temel insan haklarına saygı gösterilmesi, bireyin yüceltilmesi, insanlar arasındaki eşitsizliklerin giderilmesi gibi ilkeleri ön plana çıkaran Rönesans Ruhu'dur. Buna karşılık enformasyon toplumunun manevi dayanağını, insanın hem beşeri çevresiyle, hem de tabii çevresiyle uyum halinde yaşamasını hedef alan global tutum teşkil edecektir (166).

(166) AVCI, N., TAŞCI, C.N., v.d.: Aynı eser, S:31-32.

4.5- Alvin Toffler: Üçüncü Dalga Uygarlığı

A.B.D.'li yazar Alvin Toffler, " Gelecek Konusu: Şok " ve " Üçüncü Dalga " eserleriyle, sanayi toplumunun uğradığı değişimleri tasvir etmiştir. A.B.D.'de " Geleceğin Sosyolojisi " dersleri de veren Toffler'a göre, geleceği tahmin etmek yani öngörü, tamamen insana hastır ve insanın hayatta kalabilmesi için şarttır. Alternatif yarımları belirleyip, bunların arasından seçiminizi yapmak yeteneğiniz olmazsa, elimizde ne kültür kalır ne de medeniyet... Yüksek süratli değişim şartları altındaki bir demokrasî, geleceği görme yeteneğinden yoksunsa, kendi kendini ölüme götürür. Geleceği görebilen fakat etkili bir istatim ve kontrol içermeyen yönetimler sonu da farklı değildir. Gelecek ne gözardı edilmeli, ne de belli bir grubun tekelinde bulunmalıdır (167).

Bu çerçevede Toffler, sanayi toplumunun bir değişim ve dönüşüme uğradığını, yeni bir uygarlığın doğduğundan hareketle yeni oluşan bu uygarlığı " Üçüncü Dalga Uygarlığı " olarak nitelendirmektedir. Toffler, sosyal tarih sürecinde toplumların gelişim aşamalarını üçe ayırır. Toffler, " Birinci Dalga " olarak nitelendirdiği ve Tarım Devrini sonucu ortaya çıkan Tarım Toplumu'nun M.Ö. 8000 yıllarında başlayıp 1650-1750 yıllarına kadar sürdüğünü; bu tarihten itibaren " İkinci Dalga " nın yani Sanayi Devrini ile meydana gelen Sanayi Toplumu'nun dünyaya hâkim olduğunu belirtir. Toffler, " Üçüncü Dalga " olarak nitelendirdiği sanayi-sonrası toplum veya enformasyon toplumu safhasının A.B.D.'de 1955'lerde başladığını

(167) TOFFLER, Alvin: Ekonominin Çöküşü Eko-Spazm, (Çev: Mete Akçok), İstanbul 1991, S:121.

che sürer (168). Bu tarihlerde A.E.D.'de, " beyaz yakalı " işgörenler " mavi yakalı " işgörenleri sayıca geride bırakmışlardır; bunlar perakende ticaret, yönetim, haberleşme, araştırma, eğitim ve diğer hizmet sınıflarında çalışıyorlardı. Böylece dünyada ilk hizmet ekonomisi doğmuş oluyordu. Tarım uygarlığı on bin yılda, sanayi uygarlığı bir veya iki yüzyılda oluşmuştur (169).

Toffler'a göre, yeryüzüne tarımı yayan Birinci Dalga, sürekli çiftlik hayatını getirmiştir. O çağda insanların çoğu bütün hayatlarını doğdukları yerin en fazla bir kaç kilometre uzağında geçirirlerdi. Tarım, insanların olduğu yerde kalmasını gerektiren, mekâna ağırlık veren bir hayat getirdi, köy siviliyeti dediğimiz son derece yerel uygulamaları geliştirdi.

Buna karşılık İkinci Dalga, yani Sanayi Devrimi sonucunda oluşan sanayi toplumu, büyük kalabalıkları kentlere doldurdu ve çok uzaklardaki doğal kaynaklardan yararlanmak, ürettiği malları dağıtmak zorunda olduğundan, hareketli insanlar yetiştirdi. Ortaya çıkardığı kültür, mekân bakımından yaygındı. Merkezi köy değil ya kent ya da milletti.

Üçüncü Dalga ise, insanları biraraya getireceğine, dağıtarak mekân anlayışımızı değiştirmektedir. Dünyanın henüz sanayileşmekte olan yerlerinde hâlâ milyonlarca insan kentlere doğru almaya devam ediyorsa da, ileri teknoloji ülkelerinde aksi yönde bir akım da vardır. Tokyo, Londra, Zürich, Glasgova ve daha bir sürü büyük kent nüfusunda bir azalma vardır. Buna karşılık orta büyüklükte, hatta küçük kentlerin nüfuslarıysa artmaktadır. Bundan başka Üçüncü Dalga hem son derece yerel, hem de dünya hatta

(168) TOFFLER, Alvin: Üçüncü Dalga, S:33-34.

(169) TOFFLER, Alvin: Gelecek Korkusu: Şok, S:20.

galaksi çapında bir görüş getirmektedir. Hem her yerde "sent", " topluluk " sorunlarıyla, yerel politika ve yerel bağlarla çok ilgilenildiği hem de çok sayıda insanın dünya çapında olaylara ilgi duyduğu görülmektedir. Toffler, haberleşme ilerledikçe ve işi, elektronik aygıtlarla donatmış " elektronik ev " e taşındıkça, bu ikili odaklaşmayı teşvik etmiş olacağız demektir. Toffler'a göre, oldukça çok evde kalan, çok daha az göç eden, işten çok zevk için yolculuk yapan, buna rağmen aklı hep bütün dünyada olan, mesajları yeryüzünün her yanına, hatta uzaya uzanan insanlar yetiştireceğiz. Üçüncü Dalga zihniyeti hem yakın, hem de uzakla ilgilenmeyi içerir (170).

İkinci Dalga sanayi üretiminin özü, birbirinin tümüyle eşi, standartlaştırılmış mallardan milyonlarcasını üretmektir. Üçüncü Dalga üretiminin özü ise, bunun tersine, belirli işler için kısmen ya da tümüyle özel olarak geliştirilmiş mallardan azar azar üretmektir. Üçüncü Dalga aşaması sadece sipariş edileni yapma, her maldan sadece bir tane yapma aşamasıdır (171).

Geleneksel kitle üretiminden uzaklaştıkça, pazarlama ve tüketimde de yığansallıktan uzaklaşıldı. Tüketiciler bir malı sadece onun maddi veya psikolojik bir işlevi yerine getirmesine bakarak değil, ihtiyaçları olan diğer mal ve hizmetler toplamına uyup uymadığını da gözönünde tutarak seçmektedirler. Tümüyle bireye özgü mal ve hizmetlerden oluşan bu bütün, şekillenmesine katkıda bulunduğu hayat tarzı gibi geçicidir. Üretim gibi tüketim de bir bütün içinde düşünülmektedir. Standartlaşma sonrası çağının üretimi, standartlaşma sonrası çağının tüketimini de birlikte

(170) TOFFLER, Alvin: Üçüncü Dalga, S:370-371.

(171) TOFFLER, Alvin: Aynı eser, S:252-254.

getirmektedir (172).

Toffler, Üçüncü Dalganın " piyasa ötesi " uygarlığı getireceğini savunur. Toffler'a göre, piyasa ötesi, hâlâ piyasaya bağlı fakat bu yapıyı kurmak, geliştirmek ve bütünleştirmek ihtiyacında olmayan bir uygarlıktır. Artık piyasayı genişletme işi tanımlanmışına göre, daha önce bu işe ayrılmış olan o büyük enerji başka insancıl işlerde kullanılabilir. Dolayısıyla sanat eserleri yapılabilir, bilimde ilerlemeler sağlanabilir, yeni sosyal siyasal kurumlar kurulabilir (173).

Toffler'a göre İkinci Dalga sırasında piyasa ekonomisinin çok yaygınlaşması " hep bana " zihniyetinin gelişmesini teşvik etmiştir. Bu anlayışta başarı, sadece ekonomik alanda başarı şeklinde anlaşılmıştır. Üçüncü Dalganın gelmesiyle " kendi işini kendin gör " zihniyeti yaygınlaştı, alışveriş yerine, tüketim için üretin belki de sadece bir merak işi olmakla kalmayacak, daha da yayılacak ve ekonomik önemi artıracaktır (174).

Alvin Toffler'a göre Üçüncü Dalga Uygarlığı'nda, dünya çapında globalleşme yanında milliyetçilik hareketleri de artmaktadır. İçinde yaşanılan çevreyi, bütün olarak koruma bilinci gelişmektedir. Bu anlamda alternatif enerji kaynakları (güneş enerjisi v.b. gibi) kullanılması geliştirilmektedir. Üçüncü Dalga ekonomisinde olası endüstriler şunlardır. Elektronik-bilgisayar endüstrisi, uzay endüstrisi, deniz endüstrisi, ve biyoloji endüstrisi. Toffler, 1960'larda bol reklamı yapılan " Yeşil Devrim " in, suni gübre ve ilaçları üreten ülkelere bağımlılığı getirdiğini; buna karşılık biyolojideki gelişmelerle genetik mühendisliğinin yeni tür

(172) Toffler, Alvin: Aynı eser, S:315.

(173) Toffler, Alvin: Aynı eser, S: 356-357.

(174) Toffler, Alvin: Aynı eser, S: 439.

besinler üretmek ve zararlılara karşı doğal yöntemler geliştirmekle, dengeyi sağlayabileceğini öne sürer. Üçüncü Dalga uygarlığında aile yapısının, plüralist olacağını belirten Toffler, çeşitli aile modellerinin oluşumundan bahseder.

Toffler, Üçüncü Dalga uygarlığının, merkezlerde toplanmayan üretir, yenilebilir enerji, kentlerden uzaklaşmak, evde çalışmak, üreten taraftan tüketilmek için yapılan üretim gibi Birinci Dalga topluluklarında rastlanan birçok özelliğe sahip olduğunu gözlenebildiğini belirtir. Toffler'a göre, böylece sanki diyalektik bir döngüye tanık olmaktadır. Bu garip benzerlik bugünün Birinci Dalga ülkelerinin çoğunun, kültürlerinden bütünüyle vazgeçmeden İkinci Dalga " aşamasından " geçmeden, Üçüncü Dalga'nın bazı özelliklerini alabilmelerini mümkün kılacak mı ? Bazı ülkelerin artık, klasikleşmiş bir sanayileşme aşamasından geçmeden Üçüncü Dalga yapılarını benimseneleri daha kolay mı olacaktır ? Üçüncü Dalga'nın getirdiği geniş imkanlar gözönüne getirilirse, bir topluluğun dininden, değerlerinden vazgeçmeden ve İkinci Dalga uygarlığının yayılması ile elele birlikte giden Batı materyalizmine teslim olmadan, çocuk ölümünü azaltması, insan ömrünü uzatması, okur-yazarlık ve besin durumunu ve genel hayat şartlarını düzeltmesi mümkün müdür ? (175).

Toffler'ın bu sorularla birlikte öne sürdüğü, tarım toplumlarının, sanayi toplumlarının sanayileşirken geçirdiği sorunları yaşamadan, Üçüncü Dalga uygarlığına geçebileceği tezi, ancak çok iyi bir plânlamayla hem sanayileşerek hem de enformasyon toplumunun gereklerinin alt-yapısını oluşturarak mümkün olabilir. Sanayileşmiş ülkelerin tecrübelerinden yararlanarak, " Amerika'yı yeniden keşfetmeden " hem sanayileşmek, hem de

enformasyon toplumu aşamasını yaltalamak, ihtimali olabilir. Bu durum Türkiye için de tartışılmaya, araştırılmaya açık bir konu olarak değerlendirilmelidir. Ama bu değerlendirme, bu çalışmanın belirlenmiş sınırları dışında görülmektedir.

4.6- André Gorz: Sosyalist-Ütopik Yaklaşım

Kendisini Marksizm-sonrası, sanayi-sonrası sosyalizmin önde gelen temsilcisi olarak kabul ettiren André Gorz, Boris Frankel'e göre 1981 sonrası anti-Marksist ya da Marksizm-sonrası düşüncenin çıkarlarını temsil etmektedir (176).

Gorz'un anlayışında otomasyon, belli şartlarda meslek sahiplerine zamanlarını serbestleştirerek, uğraşlarının ve ilgi alanlarının çeşitlenmesini mümkün hale getirerek daha zengin bir hayat verebilir. (177). Gorz'a göre sanayi-sonrası toplumda " gerçek hayat " için dışında başlar; iş insanların asıl etkinliklerini sürdürme imkânına sahip olmak için yaptıkları geçici uğraştır. Burada sözkonusu olan sanayi-sonrası topluma geçişi başlatan kültürel dönüşündür. Bu da, kapitalizmin kurduğu ideolojinin, değerler ölçüsünün, toplumsal ilişkinin radikal biçimde yıkılmasını içerir. Ama bu yıkım, ancak içeriği sürmekte olan kültürel dönüşümün önüne geçecek ve onu siyasal olarak uzatacak bir kapitalizmin alternatifi tarafından açıklandığı takdirde, kapitalizmi ortadan kaldıracaktır. Pan-ekonomizm, tüm diğer etkinliklerin ekonomik olana bağımlı kılınması, kapitalist gelişmeye özgüdür. İş, ancak kapitalizmle bütün zamanı alan

(176) Frankel, Boris: Sanayi-Sonrası Ütopyalar, (Çev: Kamil Duran) İstanbul 1991, S:30.

(177) GORZ, André: Cennetin Yolları. Yaşanan Ekonomik Buhran Üzerine Tezler (Çev: Turhan Ilgaz), İstanbul 1985, S:154.

bağımlı bir etkinliğe dönmüştür. Bu bağımlılık ilişkisinin tersine çevrilmesi ekonomi politikanın sonucu ve bir " sanayi-sonrası sosyalizmi " nin gelişini simgeleyecektir. Bu çerçevede otomasyon sonucunda çalışma süresinin azaltılması gerekli bir şarttır; ama yeterli değildir. Eğer, böylelikle kazanılan boş zaman, iletişim araçlarının ve unutturma tüccarlarının programladığı eğlenceler ya da herkesin özel dünyasının yalnızlığına karnesi yoluyla doldurulan " eğlence zamanı " olarak kalacaksa, çalışma süresinin kısaltılması kişisel özerklik alanının genişletilmesine katkıda bulunamaz. Özerklik alanının genişlemesi, boş zamandan çok, kişilerin, insan ancak kendisi yaptığında estetik ya da kullanan değeri daha da artan şeyleri yapmak veya üretmek için özgürce kullanabilecekleri araçların yoğunluğuna bağlıdır. Bunlar, apartmanlarda, mahallelerde ya da kentlerde herkesin kendi zevkine göre birşeyler üretebileceği, onarım ya da öziretim atölyeleri, kütüphaneler, müzik ve video salonları; hür dolaşım, iletişim ve mübadele mekanları gibi araçlardır (178).

Gorz, otomasyon sonucunda işsizliğin artacağını; Keynes'in yatırımların canlandırılmasının işsizliği azaltacağı fikrinin geçerliğini yitirdiğini öne sürer ve şu soruları ortaya atar: Üçüncü sanayi devrini bizi, işsizlik toplumuna mı, yoksa boş zaman toplumuna doğru mu götürecektir? İnsanları yıpratıcı işlerden kurtaracak mı, yoksa onları zorunlu etkinsizliğe mahkum etmekle büsbütün yıpratacak mı? Giderek artan zenginliklerden yararlanmamıza karşın daha az çalışacağımız bir altın çağa mı gidiyoruz yoksa bu devrim bazılarımızı işsizliğe bazılarımızı ise aşırı üretkenliğe mi mahkum ediyor? (179).

(178) Gorz, André: Elveda Proletarya, (Çev: Hülya Tufan), İstanbul 1986, S: 87-93.

(179) Gorz, André: Aynı eser, S:149.

Gorz, sanayi-sonrası toplum yapısının temelinde bulunan bilgi-işlem teknikleri ve iletişim araçlarının, toplum hayatında meydana getireceği değişiklikleri şu şekilde tespit etmektedir: Bilgi altlarını, tıpla uzun mesafeden iletişim gibi, televizyon aracılığıyla yapılacaktır. Gazete ve mektuplar küçük ekrana yazılacak, kitap da dahil olmak üzere, basılı malseneler yok olmaya yüz tutacaklardır. Kütüphaneler yok olacak, yerlerini, abonelerin isteği üzerine televizyon ekranında önce talepte bulunan kişiyi ilgilendirecek eserlerin listesini, sonra aranan bilginin ya da bilgilerin bütününe yer aldığı bölümleri, sayfaları, paragrafları sunacak veri bankaları alacaktır. " Elektronik yazışma, telegörüntülü mesaj hizmeti, veri bankalarına katılma, evde gazete, video konferanslar " kısaca tele-işlem, öğrenim sistemini aynı zamanda tıbbi ve genel olarak tüm kültürü altüst edecektir: Bilgisayarla konuşmak, onlara danışmak, aynı zamanda da onlara bilgi vermek için yeni bir dil, bir makine dili kendini kabul ettirecek, bizi bu düşünme ve başkalarıyla iletişime geçme biçimine şartlandıracaktır. " Kodlayıcı ve özetleyici " olan bu dil, sınıflandırıcı ve parçalannış bir kültüre uygun ortam hazırlayacaktır. Kültürün sınıflar, başlangıçta bu duruma en fazla direnenler olacak ama yeni dili kendilerine mal etmede ve yararlanmada en tes davranan da onlar olacaktır. Bir başkayandan, tele-işlem, bazı uzmanlık bilgilerini sıradanlaştıracak ve uzmanların, özellikle tıp dalında değerini düşürecektir. Bir pratisyen doktor, veri bankası aracılığıyla mesela bir elektrokardiyogramın yorumunu alabilecek ve kendisi de gündelik tıbbi bakımlar konusunda yerine yardımcılarını hatta östeğhis ve öztedavi makinalarını çalıştırabilecektir. Aynı biçimde, okuldaki öğretimin niteliği, yapısı ve değerleri de değişecektir (180).

(180) Gorz, André: Aynı eser; S:171-172.

Gorz'a göre " veri bankası " açısından Amerika'nın üstünlüğü, teleiletişim uydularıyla daha da artacaktır. Bu uyduların en basiti, sayıde birkaç milyon sinyal, yani kocaman bir telefon şebekesini, dört ya da beş televizyon kanalını veya en ağır bilgi-işlem kütüğünün aktarımını sağlayacak kadar çok sinyal yollayacaktır.

Çok yönlü uydular, özellikle de IBM'in piyasaya sürecekları, en önemsiz kullanımcılara bile Amerikan veri bankaları ve bilgisayarlarıyla ilişkiye geçme imkanı verecektir. Amerika'dan bu veri aktarımına, 1978'de Fransa Cumhurbaşkanı'na sunulan, Simon Nora ve Alain Minc'in hazırladığı " Toplumun Bilgi İşlenlendirilmesine İlişkin Rapor " da şu şekilde karşı çıkmaktadır: " Bilgi, stoklama yönteminden ayrılmaz. Her zaman olduğu gibi, sonunda bilgi, bilgi stoklarına göre biçimlenecektir. Bu " kolektif bellek " in örgütlenmesi işini, yalnızca ondan yararlanmayı kabul ederek, Amerikan veri bankalarına bırakmak, bir kültürel yabancılaşmayı kabullenmek anlamına gelir. Veri bankalarının kurulması, egemenlik için bir zorunluluk oluşturmaktadır. " Nora-Minc raporuna göre, başarıya ulaşmış adem-i merkeziyetçiliği ortaya çıkarabileceği " yeni gelişim modeli " nin, toplum türünde sanayi konusunda, mikro-işlemciler ve teleişlem, küçük örgütün, etkinlik konusunda büyük örgütü aşmasını sağlayacaktır... Atölye fabrikaya, şube merkeze üstün gelecektir. Dahası toplum giderek daha az üretici iş miktarı isteyecektir (181).

(181) Gorz, André: Aynı eser, S:175-177.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENFORMASYON TOPLUMUNUN KÜLTÜREL YAPISINA AIT EĞİLİMLER

1- Globalleşme

İçinde yaşamakta olduğumuz dünya inanılmayacak derecede hızlı değişmektedir. Bu giderek küçülen, ufalan, astronot gözüyle artık tümüyle algılanabilen dünyada biz, kimi zaman Western filmleri seyrediyor, kimi zaman onların gerçek uygulamalarını yaşıyor, batı ya da doğu ülkelerinde McDonald'larda Hamburger'ler yiyor, canınız çekerse Kanton usulü ördük seçiyor, çoğunlukla Hong-Kong'da imal edilmiş Rolex saatleri takıyorsunuz. Kısacası, McLuhan'ın deyimi ile "dünyamız kocaman bir köye dönmüştü" ve biz hiçbir şeye şaşmamak zorundayız (182).

Dünya, gerçekten, herkesin diğerlerinin ne yapıp ettiğinden haberdar olduğu büyük bir köye dönüşmektedir. Bilim adamları arasındaki bilgisayar ve iletişim araçları vasıtasıyla etkileşim, küçük çaplı bir globalleşme örneğidir. Asıl büyük boyutlu olan, dünyanın haber akını bakımından globalleşmesidir. Bilim adamları arasındaki iletişimin genelde daha az insanı ilgilendirmesine karşın, 150'yi aşkın ülkenin her birinde meydana gelen ve "haber" niteliği taşıdığı kuantitatif dünyaya duyulan milyonlara ilgilendirmekte ve etkilenebilmektedir. Tarihte görülmemiş ölçüde geniş kitleler sevinç ve hüznleri, mutluluk ve üzüntüleri paylaşmaktadır. Bütün dünya insanları gittikçe artan yaygınlıkta ortak idealler etrafında toplanmaktadır (183)

(182) Abadan-Unat, Nermin: "Sosyal Bilimlerde Yeni Gelişmeler: Modernizm -Postmodernizm" Toplum ve Bilim, 48/49

Kış-Bahar, İstanbul 1990, S:5-6.

(183) YAYLA, Atilla: "Bilgi Çağı ve Bazı Sonuçları", Türkiye Günlüğü, sayı 12, Ankara 1990, S:13.

Bu gerçevede, enformasyon toplumunun kültürel yapısına ilişkin belirtilerden " globalleşme " veya " küreselleşme " olarak nitelenen oluşum incelenirken, iletişim sosyolojisinde önemli ve çok tartışılan bir teori olarak McLuhan'ın kitle iletişim araçları vasıtasıyla dünyanın " evrensel bir köye " veya " global bir köye " dönüşeceği tezi öncelikle ele alınabilir.

" Teknolojik bir determinist " olarak nitelenen McLuhan toplumların gelişimini, iletişim araçlarının etkinliği açısından açıklar. McLuhan'ın sosyal değişim teorisinde, bilginin iletilme biçimi, yani mesajın yayılması ve iletişim tekniği motor etkindir. Bu anlamda McLuhan, iletişim araçlarının egemenliğine bağlı olarak üç toplum tipinin oluştuğunu belirtir. İlk olarak Kabile hayatının ve geleneksel iletişimin egemen olduğu yazı-öncesi toplum; ikinci olarak yazılı dönem, basılı yayınların egemen olduğu McLuhan'ın nitelmesiyle " Gutenberg Galaksisi " dönemi; son olarak da elektronik iletişim araçlarının özel olarak televizyonun egemen olduğu ve McLuhan'ın nitelmesiyle dünyanın " evrensel köy " haline geleceği dönem. Bu dönemler özellikleri itibarıyla şöyle tasvir edilebilir:

McLuhan'a göre insanlığın geçirdiği ilk dönem yazının bulunmasından önceki eski uygarlıklardır. Bu dönemde egemen olan iletişim biçimi sözlü anlatım ve işitsel algılamadır. Bu dönemde düşünce özgür bir biçimde yayılır ve insan bütün duyularını aynı anda ve uyumlu bir biçimde kullanır. Kendi benzerleri ile iletişimde en çok işitme duyusuna önem verir, sosyal ve doğal çevreyle gerçek bir uyum gerçekleşir (184).

(184) ÖZKÖK, Ertuğrul: İletişim Kurumları Açısından Kitlelerin Çözülüşü, Ankara 1985, S:164.

Mcluhan'a göre yazının bulunuşuyla, insanoğlunun birinci dönemindeki sakin hayatı da köklü bir değişime uğramıştır. Bu dönemdeki egemen iletişim biçimi artık görme duyumuzun uzantısıdır. Mcluhan'a göre yazının egemenliğini sürdürdüğü bu tarihsel dönemde ortaya çıkan en önemli kavramlar bireycilik, merkezîyetçilik ve milliyetçiliktir. Basın tekniğinin bulunması, sözün egemenliğine son vererek görsel uygarlığın yolunu açar. Böylece insanlık kitapla birlikte Gutenberg Galaksi'sine girer. Mcluhan, Gutenberg Galaksisi deyimiyle Gutenberg'in buluşunun ortaya çıkardığı bütün karmaşık kültürel olayları anlatmak ister.

Mcluhan, elektronik dönemle birlikte televizyon sayesinde " evrensel bir köy " de yaşamakta olduğumuzu belirtir. Dış dünyayı algılamada Gutenberg Galaksi'sinin buyrukçu özellikleri silinmekte, daha önceki doğallığa dönüş başlamaktadır. Bu algılama biçimi, bütünsel, anında ve duyusal bir niteliğe sahiptir. Basılı yazının parçalara bölündüğü dünya yeniden bütünlük kazanmakta, insanlığın birinci döneminde olduğu gibi dış dünyadaki nesneler arasında bir bütünlük sağlanmaktadır. Kabile hayatı döneminden farklı olarak ise, dinlediğimiz dünyanın boyutları büyümektedir. Bize çok yoğun ve hızlı biçimde ulaşan bilgiler, ait olma duygumuzu çok yüksek bir düzeye çıkarır. Yazılı eserin oluşturduğu Kartesyen düşüncenin ürünü olan " düşünüyorum o halde varım " tasarımı yerine " varım o halde katılıyorum " tasarımına bırakır (185).

Mcluhan'a göre, mekanik iletişim çağında (gazete ve kitap başta olmak üzere yazılı iletişim döneminde) insanların, ayrı mekânlarda ve insanın insandan uzak kalmasıyla sürdürülen bir uzmanlaşmaya dayanmakta oluşuna

karşılık, çağdas elektronik iletişim döneminde bu durum değişmiştir. Bugün toplumlarda hem ileri bir uzmanlaşma ve işbölümü vardır, hem de bu işbölümü dünyanın "evrensel bir köy"e dönmüş bulunması nedeniyle, insanların birbirinden ayrı bulunmasıyla değil, her zamankinden daha yoğun ilişkiler içinde bulunmasıyla sürdürülebilir olmuştur. Ancak McLuhan'ın dünyanın evrensel bir köye dönüşeceği iddiasını birçok yazar "iyinser teknolojik belirleyicilik" olarak nitelendirmektedir. McLuhan'ın elektronik teknoloji ile dünyanın tek bir köye dönüşebileceğini söylemekle kastettiği sosyal değişimin, ileri sanayi ülkelerinin dünyayı kentlilerince biçimlendirmelerinin yansımalarıyla sınırlı bir değişim olduğu söylenebilir.(186).

Bu anlamda "McLuhan'ın "global köy" fikri çok uluslu şirketler denilen ve gerçekte birçok ülkede kâr eden veya pek çok ülkede etkili olan firmaların hayallerine ve amaçlarına bir umut katmaktadır: ABC, NDC, CBC, IBM, IIT vb. gibilerinin "global köy" gerçeğini yaradığı düşünülür. (Küde; bu dünya emperyalizminin gerçekleşmesi demektir."(187). Şöallinde de bir eleştiri McLuhan'ın tezine karşı geliştirilmektedir.

McLuhan'ın tezi her ne kadar teknolojik determinizm olarak nitelendirilse de, iletişim teknolojisindeki gelişmeler ve uygulamalar, bu tezin önemini göstermektedir. Aslında dünya ülkelerinin, tümüyle evrensel bir köye dönüşmesi mümkün olmasa da, farklı toplumlar arasında ortak değerler, consessus'lar sağlanabilmektedir.

(186) OSMAY, Ünsal ; Kitle İletişimin Kültürel İşlevleri, Ankara 1982, S:217.

(187) ERDOĞAN İrfan-ALEMDAR Korkmaz ; İletişim ve Toplum, Ankara 1990, S:163.

Enformasyon toplumu yapısında, iletişim araçlarının yaygınlığı ve etkinliği nedeniyle enformasyon sınır tanımanaktadır. Peter Drucker'e göre, enformasyonun sosyal etkilerinden birisi de, enformasyon üzerinde devlet denetiminin artık mümkün olmanasıdır. Enformasyon artık uluslararası bir nitelik kazanmıştır; para gibi, enformasyonun da "anayurt"u yoktur. Enformasyon ulusal sınır tanımadığına göre, yeni "uluslararası" insan toplulukları da yaratacak ve bunlar birbirlerinin yurtdışı bile göçmeden, iletişim halinde oldukları için, paylaşma duygusunu yaşayacaklardır. Dünya ekonomisi, özellikle de para ve krediden oluşan "sembol ekonomisi", daha günden ulusal niteliği olmayan, uluslararası topluluklardan biri haline gelmiştir.(188).

Fransız sosyolog Michel Crozier'a göre, ekonomide dünya ölçeğinde "küreselleşme" (globalleşme)'den dolayı beceri faaliyetlerinin yuvaları kaydırılabilmektedir (delocalization). Bir işletmenin merkezini örneğin Almanya'dayken üretimin bir bölümü İspanya'da, bir diğer bölümü Endonezya'da, Araytarma ve Geliştirme(A-G) faaliyetleri İsveçre'de gerçekleştirilebilmektedir. Ham madde kaynaklarına sahip olmayan, pazarlara coğrafi yakınlığın getirdiği rutlek klasik tekvinlik aşanmaktadır. Düna karlılık çalısınların inisiyatif alma yetenekleri kaynate binıyor,... bilgi birikimi ve beceri, yeni yaratma gücü ve bir arada iş götürebilme özelliği önem kazanıyor.(189).

(188) DRUCKER, Peter F.; Yeni Gerçekler (Çeviren: Kırtane Karanlıkçı), Ankara 1991, S:265.

(189) UĞUR, Aydın ; "Sanayinin GÜZELLİĞİ" Computerworld Monitör, sayı 47, Ankara 1.Etin.1990, S:4.

Yeni evrensel ekonomi, yalnızca 160 ülke arasında ticaretin genişlemesi olarak algılanmamalıdır. Bu ekonomi, dünyanın ülkeler arası ticaretten tek bir ekonomiye doğru yönelişi olarak değerlendirilmelidir. Tek bir ekonomi, tek bir pazar. Bu, ekonomik uygarlık tarihinin doğal aşamasıdır. Başlangıçta, ekonomik açıdan kendi kendine yeten köyler vardı, bunların ardından ortaya çıkan şehir devletleri ticaret alanında pek etkin değildi. Yüzyıllar boyunca ekonomik açıdan kendi kendine yeten, makro ekonomili millet devletleri gündemeydi. Millet devletleri içerisinde, zamanla, ekonomik görevler birbirinden ayrıldı. Günümüzde ise ekonomik görevleri milletler arasında bölüşümüne ve gereken ekonomik dayanışmayı sağlama sürecine girmiş bulunmaktadır. Bu süreçteki gelişmeler şunlardır : Birleşik Devletler ile Kanada arasındaki tüm ticaret engellerinin kaldırılmasına öngören anlaşma, Meksika ile de gerçekleştirilecek; böylece Kuzey Amerika gelişmiş bir serbest ticaret bölgesine dönüşecektir. 1992 yılı sonunda, Avrupa Topluluğu'nun on iki üye ülkesi arasındaki tüm ticaret engelleri kaldırılacaktır; Avustralya ve Yeni Zelanda'nın serbest ticaret anlaşması Aralık 1993'de yürürlüğe girmiştir.(190). Ekonomik globalleşme çerçevesinde, Avrupa'da dünya ticaretinin yüzde 42'sini elinde tutacak bir "ekonomik dev" doğdu. 12 Avrupa Topluluğu (AT) Üyesi Ülke ile 7 Avrupa Serbest Mücadele Birliği (EFTA) Üyesi Ülke 23.Ekim.1991 tarihinde Lüksemburg'da "Avrupa Ekonomik Alanı"na (AEM) kurulan anlaşmaya imza atarak,Avrupa haritasına yeni bir şekil kazandırdı. Bu anlaşma ile Baltık'tan Akdeniz'e kadar yayılan 19 Avrupa ülkesi arasında serbest ticaret dönemi

(190) Haisbitt J-Aburdene P.: a.g.e.,S:20-21.

açılırken, dünyanın " en geniş ekonomik alanı " ortaya çıkmış oldu (191).
 Ondokuz Avrupa ülkesinin birleşmesiyle oluşan " bu ekonomik imparatorluk " dünyada alınıp satılan her 100 dolarlık malın 42 dolarını elinde tutacak.
 19 Avrupa ülkesi artık, sermayeleriyle, beyin güçleriyle, teknolojileriyle, insan kaynaklarıyla, beceri ve yetenekleriyle bir olup dünyanın diğer ekonomik kutuplarıyla yarışa girecekler. Bu ülkeler, hem kendi aralarında serbest ticaretin sınır kabul etmez acımasız rekabetiyle boğuşacaklar, hem A.B.D. ve Japonya gibi iki dev dünya kutbuyla... Lüksemburg'da 7 EFTA ülkesiyle 12 AT ülkesi arasında karşılıklı atılan imzalarla 1993 yılının Ocak ayında " ekonomiyi yeniden ateşleyecek daha hızlı büyüme " yarışı da başlayacak. 19 ülke arasında mallar serbestçe dolaşacak. İşçiler, ülkeler arasında pasaport-vize-kontrol olmadan gidip gelecek. İsteyen esnaf, isteyen küçük sanayici istediği ülkeye, hiçbir ayrıma uğramadan gidip tezgahını kurabilecek. İtalyan ayakkabıları, Finlandiya vitrinlerine gündüzsüz yerleşecek. 380 milyon insan tek bir ülkenin vatandaşymış gibi bir ekonomik havayı birlikte soluyacaklar. Türkiye de bu büyük ekonomik oluşumun dışında kalmıyor. EFTA ülkeleriyle yapılan anlaşmayla, EFTA ülkeleri 1992 yılından başlayarak Türkiye'ye kaliteli sanayi ürünlerine " sıfır gümrük " uygulamayı kabul etmişler. Türkiye ise 1996 yılına kadar hâmeneli olarak EFTA ülkeleri'ne kaliteli mallara " sıfır gümrük " uygulayacaktır (192).

Avrupa'daki bu ekonomik yapılanmalara karşılık, Naikitt ve Aburdene " Asya Pasifik Kuvveti " nin de, büyük ölçekli ekonomik gelişmeler içerisinde olduğunu öne sürmektedirler. " Bir yarıyıl önce, dünyanın ticaret

(191) SEVER, Ahmet: " Türkiye'den AT'a Dolaylı Katalın " Milliyet Gazetesi, 25 Ekim 1991.

(192) DOĞRU, Necati: " EFTA, bir ekonomik dev... " Milliyet Gazetesi, 1 Kasım 1991.

merkezi Akdeniz'den Atlantik'e doğru kaymaya başladı. Günümüzde ise bu merkezin Atlantik'den Pasifik'e doğru kaydığı gözleniyor. Pasifik Kuşağı - Los Angeles, Sydney ve Tokyo - Atlantik'in eski, oturmuş şehirlerinin - New York, Paris ve Londra'nın - yerini alıyor. Asya'nın Pasifik Kuşağı bölgesi, Avrupa ve Birleşik Devletler'in iki katı büyüklüğünde. Asya, günümüz dünya nüfusunun yarısını barındırıyor. 2000 yılına gelindiğinde bu oran üçte ikiye yükselirken Avrupa'da dünya nüfusunun yalnızca %6'sı yaşıyor olacak. Asya, haftada 3 milyar dolar miktarında büyüyen 3 trilyon dolarlık bir pazar. Pasifik Kuşağı, Güney Amerika'nın batı kıyısından kuzeyde Bering Boğazı ve (eski) S.S.C.B.'ye, güneyde Avustralya'ya kadar uzanan, Pasifik'e kıyısı olan tüm ülkelerin bulunduğu geniş bir bölgeyi kapsamaktadır." Naishitt ve Aburdene, Pasifik Kuşağı'nın ekonomik gelişmesinin özelliklerini şu şekilde belirtirler: Pasifik Kuşağı'na doğru yaşanan geçiş sürecinin itici gücü ekonomiktir ve geçiş, eşi görülmemiş bir hızla gerçekleşmektedir; Geçiş yalnızca ekonomik değil aynı zamanda kültürel'dir. Pasifik Kuşağı ülkelerinde 1000'in üzerinde dil konuşulmakta ve dünyanın en çeşitli dinsel ve kültürel gelenekleri bulunmaktadır: Her ne kadar bölgenin ekonomik önceri Japonya ise de Doğu Asya yöresi (Çin ve Dört Kaplan-Güney Kore, Taiwan, Hong Kong, Singapur) eninde sonunda ağırlığını hissettirecektir; Pasifik Kuşağı'nın ekonomik gelişini, eğitime verilen ağırlığa da desteklenmektedir. Daha 1985 yılında, yüksek eğitim görmüş genç Korelilerin oranı, Britanyalılarınkinden yüksekti. Naishitt ve Aburdene'ye göre, günümüzde, Pasifik Kuşağı, endüstri devrini sırasındaki büyüme oranının beş katı büyüklüğünde bir oranınla büyüyerek tarihin en hızlı ekonomik büyüme dönemini yaşamaktadırlar.(193).

Evrensel serbest ticarete doğru başlatılan hareketlenme, telekomünikasyon ve ekonomi arasındaki güç birliğince desteklenmektedir. Naisbitt'e göre, " bu birlik aracılığıyla, Colorado'daki dağ evinden Tokyo'daki bir iş arkadaşınızla, tıpkı bir masada oturuyormuşçasına ilişki kurabiliyor, bilgi alışverişinde bulunabiliyorsunuz. Olağanüstü bir teknolojik atılım söz konusudur. Yalnızca 48 görüşme sağlayabilen bakır tellere karşılık, tek bir fiber-optik kabloyla 8000'den fazla görüşme yapılabiliyor. Fiber-optik kablo aracılığıyla yapılan aramalar, bakır tel aracılığıyla yapılanlardan daha çabuk ve pürüzsüz gerçekleşmektedir. Tıpkı inalatın endüstri çağında yaptığı gibi, telekomünikasyon araçları ve bilgisayarlar değişimi ateşleneyi sürdürmektedir. Uluslararası bir bilgi yolu sisteminin temelleri atılıyor. Nasıl ki ekonomik açıdan tek bir evrensel pazara dönüştüyorsa, telekomünikasyon alanında da dünya çapında tek bir bilgi ağına doğru ilerlenmektedir. Herhangi bir konuyu herhangi bir kişiye herhangi bir biçimde ses, veri, metin veya görüntü iletebilme yeteneğine doğru ıslık hızıyla yaklaşılmaktadır (194).

İnsanlar ve toplumlar arasında ortak değerler oluşturma girişimleri, tarihi boyutta devletlerin ortak konsensüse varmalarını sürecini geliştirmiştir. Bu anlamda 1975 yılında Helsinki Nihai Sonuçları ya da Helsinki Sonuç Belgesi ile başlayan, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) süreci, siyasi globalleşme olarak nitelenebilen bir yapılanmayı ifade eder. Ancak, AGİK sürecinde oybirliğiyle kabul edilen belgelerin hukukî bir niteliği bulunmamaktadır. Belgeninkabulu ile devletin aldığı yükümlülük siyasi ve ahlakîdir.

(194) Naisbitt, J., Aburdene, P.: a.g.e., S:21-22.

Helsinki Sonuç Belgesi'nde " Katılan Devletlerin Karşılıklı İlişkilerine Yol Gösterecek İlkeler Bildirisi " nde yer alan 10 ilke şunlardır:

- 1- Egemen eşitlik, egemenliğin özündeki haklara saygı;
- 2- Tehdide veya kuvvet kullanmaya başvurmamak;
- 3- Sınırların dokunulmazlığı;
- 4- Devletlerin ülke bütünlüğü;
- 5- Anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümü;
- 6- İçişlerine karışmama;
- 7- Düşünce, vicdan, din ve inanç hürriyetlerini de kapsamak üzere, insan haklarına ve temel hürriyetlere saygı;
- 8- Halkların haklarının eşitliği ve kendi kaderlerini tayin hakkı;
- 9- Devletler arasında işbirliği;
- 10- Devletler Ehdemü uyarınca alınmış yükümlülüklerinin iyi niyetle yerine getirilmesi;.

1975 Helsinki Sonuç Belgesi ile başlayan AGİK süreci, tespit edilen tarihlerde konferansı izleme toplantıları yapılarak bir süreklilik sağlanmaktadır. AGİK İkinci İzleme Toplantısı Madrid'de 11 Kasım 1990 tarihinde başlamış ve üç yıla yakın süren 8 toplantı dönemi sonunda 9 Eylül 1993 tarihinde bir " Kapanış Belgesi " nin kabulüyle sona ermiştir. Madrid Toplantısı Kapanış Belgesi özellikle terörizm, Avrupa Güvenliği, insan hakları, kişiler arasındaki ilişkiler ve enformasyon konularında Helsinki Sonuç Belgesine yeni ve önemli bazı ilave ve katkılar getirmiştir. Bu anlamda, Madrid toplantısında terörizm konusunda kabul edilen ilkeler uyarınca, taraf ülkelerden diğer ülkelere ya da bu ülkelerin vatandaşlarına yöneltilen

terörist faaliyetlerin hazırlık ve örgütlenmelerinde kendi topraklarının kullanılmasının önlenmesi konularında gerekli etkiîi tedbirleri alacakları kaydedilmekte; şiddet yoluyla hükümetlerin düşürülmesine yönelik terörist veya yıkıcı faaliyetlere göz yummaktan, teşvik etmekten dolayı dolaylı-dolaysız, parasal veya başka çeşit yardımlarda bulunmaktan kaçınacakları taahhüt edilmiştir.

Madrid toplantısına katılan devletler, Helsinki Sonuç Belgesi'nin bütün hükümlerinin uygulanmasının ve bu belgede yer alıp, aralarındaki ilişkileri düzenleyen ilkelere tam saygının, ekonomi, bilim ve teknoloji ve çevre alanlarında, aralarında işbirliğini geliştirmenin esas temelini oluşturduğunu kabul etmektedirler. Bilimsel ve teknik başarıların karşılıklı yarar esasına göre incelenmesi, transferi ve bunları ulaşılmasını kolaylaştırıcı bir vasıta olarak bilimsel ve teknik gelişmelerle ilgili bilgilerin değişim ve dağılımının iyileştirilmesinin değerini kabul etmektedirler (195).

AGİM sürecinde 1986 Viyana Toplantısı Kapanış Belgesi'nde iletişim konusunda kabul edilen bir ilke şu şekilde: "Toplantıya katılan devletler, enformasyonun her türünün daha serbest ve daha geniş şekilde yayılmasını arttırmak için, kablo ve uydu sistemi dahil, çağdaş haberleşme araçlarının her türlü imkanlarından yararlanacaklardır. Ayrıca, ilgili kurulum, örgüt ve teknik uzmanlar arasındaki işbirliği ve değişimleri teşvik edecekler ve teknik standart ve kuralların ahenkleştirilmesine çalışacaklardır. Söz konusu çağdaş haberleşme araçlarının, kendi kitle haberleşme

(195) Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı İştirakçi Devletleri'nin Temsilcileri Arasında Helsinki Sonuç Belgesinin Konferansın İzlenmesiyle ilgili Hükümleri Uyarınca Yapılan Madrid Toplantısına Ait Kapanış Belgesi, Madrid 1986, S:5-29. T.C. Dışişleri Bakanlığı.

vasıtaları üzerindeki etkilerini gözönünde tutacaklardır."

1986 Viyana Toplantısı Kapanış Belgesi'nde kültürel alanda ve eğitim alanında işbirliği ve değişim üzerinde de durulmuştur. Toplantıya katılan devletler " Bilim ve teknoloji alanında daha geniş işbirliğini teşvik etmek amacıyla, üniversiteler ve diğer yüksek öğrenim ve araştırma kurumları arasında hiçbir müdahale olmaksızın yürütülecek iletişimi kolaylaştıracaklardır. Öğrenciler, bilim adamları ve bu alanlarda aktif diğer kişiler arasında, doğrudan şahsi temaslara da yardımcı olacaklardır " (196).

1975 Helsinki Nihai Senedi'nin imzalanmasıyla başlayan, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) süreci, 19-21 Kasım 1990 tarihinde 34 üye ülkenin katılımıyla, " Yeni Bir Avrupa İçin Paris Yasası " ile daha geniş katılımlı bir yapı kazanmıştır. Yeni Bir Avrupa İçin Paris Yasası'nda insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü vurgulanmıştır. Ekonomik hürriyet, sosyal adalet ve çevre sorumluluğunun refah için vazgeçilmez unsurlar olduğu; Avrupa'da demokrasiyi, barışı ve birliği desteklemek ve geliştirmek için Helsinki Nihai Senedi'nin On ilkesine tam bir sadakatle uyulacağı taahhüt edilmiştir. Terörizmin her eylemi kınanmıştır. Pazar ekonomisine dayanan ekonomik işbirliğinin ilişkiler için vazgeçilmez bir unsur olduğu ve bunun müreffeh ve birleşik Avrupa'nın kurulmasında araç teşkil edeceği vurgulanmaktadır.

(196) Viyana Kapanış Belgesi-Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Helsinki Nihai Senedi'nin Konferansın İzlenmesine İlişkin Bildiriminin İstinaden Alınan ve Taraf Ülkelerin Temsilcilerinin Katıldığı 1986 Viyana Toplantısının Kapanış Belgesi, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Viyana 1989, S:29-32.

Paris Yasasında kabul edilen bir başka ilkeye göre; "Bilin ve teknoloji alanındaki işbirliği ekonomik ve sosyal kalkınmada temel bir rol oynayacaktır. Dolayısıyla taraf Devletler arasındaki mevcut teknolojik uçurumun üstesinden gelebilmek amacıyla bu alandaki işbirliği uygun bilimsel ve teknolojik enformasyon ile bilginin daha büyük oranda paylaşılması yönünde seyretnelidir. Taraf Devletleri İnsan potansiyelini ve hür teretbük ruhunu geliştirmek için birlikte çalışmayı teşvik ederiz "

Paris Yasası'nda, çevrenin geliştirilmesinde fertlere ve kamuya teretbük inikâni söyleyecek iyi bilgilendirilmiş bir toplumun rolünün öneminde dikkat çekilmektedir. Bu amaçla, uygulanan politika, proje ve programların çevre üzerindeki etkilerinin halka açıklanmasının yanısıra, çevreyle ilgili toplum bilincini ve eğitimin geliştirileceği belirtilmektedir. Paris Yasası'nda aynı zamanda, yaratıcı teretbük ve tın zenginliği ve çeşitliliğiyle kültürel ve manevi mirasımızın korunmasına ve güçlendirilmesine bağıllık vurgulanmaktadır (197).

2- Bireyselleşme, Mahallileşme ve Kültürel Milliyetçilik

2.1- Bireyselleşme

Yeniçağda bireysel sorumluluk önem kazanıyor. Bu, kimseyi umursamaksızın kişinin yalnızca kendi çıkarlarını doğrultusunda hareket etmesini öngören bir bireyselcilik değil, bireyi evrensel düzeyde değerlendiren ahlaki bir felsefe olarak algılanması gereken bir bireyselciliktir. Çevrenin korunmasından, nükleer savaşın önlenmesinden, yoksulluğun sona

(197) Yeni Bir Avrupa İçin Paris Yasası, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara 1990, S:1-10.

endirilmesinden herkes sorumludur. Bununla birlikte, bireysellik, bireysel enerjiye büyük önem verir. Bireyin sanat, ticaret ya da bilim alanındaki başarılarından toplum da yarar görür. Bireyin zaferi, kolektifin çöküşünü müjdeliyor (198).

Bu bağlamda, Demir Perde olarak anılan Doğu Bloku ülkeleri, önderleri Sovyetler Birliği başta olmak üzere, köklü yapı değişikliği geçirmişlerdir. Sovyetler Birliği dağılarak, birliği oluşturan cumhuriyetler bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ekonomik, sosyal ve siyasal yapılarının temeli olan sosyalizm'de ifadesini bulan, kolektif mülkiyet ve tekelci devlet egemenliği terk edilmiş; bireysel girişimcilik, özel mülkete dayanan piyasa ekonomisine geçiş süreci başlamıştır.

George Orwell'in " 1984 " adlı eserinde, Aldous Huxley'in " Cesur Yeni Dünya " sında, diktatörlerin teknolojik ilerlemeleri, insanlara boyun eğdirme yolunda kullanacakları öne sürülmektedir. Bilgi, güç demek olduğuna göre, diktatörlerin denetimi yitirmemek için bilgiyi denetim altında tutmaları gerekecektir. Ancak, olaylar Orwell ile Huxley'nin düşündüğü biçimde gelişmedi. Evrensel televizyon ve video kasetleri diktatörlerin gücüne büyük kısıtlamalar getirdi. Artık bilgiyi denetim altında tutunmaları nedeniyle diktatörlerin sayısı günden güne azalmaktadır. Evrensel televizyon çaığında, bir hükümetin " serbest sevin " düzenleyip de araya hile karışması oldukça güçtür. Bilgisayarlar, mikrodalga telefonlar ve faks makinaları, bireyin gücüne güç katmaktadır. Bireylerden kurulu güçlü bir şebeke aracılığıyla insanlar arasındaki iletişim daha da yoğunlaşacak 1 milyar sabit telefondan oluşan bütünüyle evrensel bir sistem nasıl zamanla

kurulduysa, bireylerin ulusal sistemlere bağımlı kalmaksızın birbirleriyle görüştürebilecek hareketli, hücreli telefon teknolojisi de yavaş yavaş gelişmektedir. Maisbitt ve Aburdene'e göre, " Birkaç yıl içinde, nerde olursanız olun, taşınabilir bir telefon aracılığıyla bir arkadaşınızı, nerede olduğunuzu bilmeseniz de, rahatlıkla arayıp görüşebileceksiniz " (199).

Bireyselleşme süreciyle tüketicinin önceliği artmaktadır.

Tüm ülkelerin kurum üzerinde toplandığı zamanlarda bireyler, kurum ne istiyorsa onu alıyorlardı. Herkes aynı şeyi alıyordu. Başka seçenek yoktu. Bireyin yükselişiyle birlikte, tüketici öncelik kazandı. Mesela otomotiv endüstrisinin gelişim tarihine bakılırsa; Henry Ford, herkes için tek tip, siyah bir araba düşünüyordu. Günümüzde bilgisayarın da yardımıyla, müşterinin isteği uyarınca neredeyse bir eşi daha bulunmayan arabalar üretilebilmektedir. Bir Volvo müşterisi, kişisel seçeneğini belirlerken 20.000 olası kombinasyon içerisinde seçimini yapabilmektedir. Günümüzün bilgisayarlı montaj fabrikaları, ürünleri bireyselleştirerek her biri tek bir müşterinin beğenisine seslenen çok çeşitli modeller yaratabilmektedir. Bireyselleşme bağlamında, yüksek ücretli bir bilgi ekonomisinde, insanlara hollendiği güçlerinden ötürü değil, zeka ve yaratıcılıklarından ötürü ücret ödenmektedir (200).

Bireyselleşme, yani özgür girişimci bireyin etkinliği, özellikle Amerika'da başlayan " Yiffie"lik ile simgelenmektedir. " Bilgi güçtür " felsefesiyle de özetlenen " Yiffie " lik kavramı İngilizce " young, individualistic, freedom-minded and few " kelimelerinden meydana geliyor. Yani

(199) Maisbitt, J., Aburdene, P.: Aynı eser, S:273-274.

(200) Maisbitt, J., Aburdene, P.: Aynı eser, S:277.

" Genç, bireyci, özgür düşünceli ve seçkin " sözcüklerini içeren bir niteleme. 1980'li yıllarda ekonomide ve sosyal hayatta neo-liberalizmin ürünü olan, sabırsız, çalıştıkları işleri parasal ihtiyaçlara cevap verebilecek araç olarak gören yepyeni bir işadamları kuşağı doğmuştu. Bu kuşağı " Yuppie " ler deniliyordu. Oysa, günümüz 90'lı yılların yeni kuşağı " Yiffie " ler ise, iyi eğitim almış, kendine güvenen, bağımsızlıktan hoşlanan, tırmanılması güç olan yerlere kendi yetenek ve bilgileriyle ulaşmayı hedef alan, seçecekleri meslekte manevî tatmini birinci sırada gözetten yepyeni bir kuşaktır (201).

2.2- Mahallilisme

Tarihi süreçte sanayi toplumunun büyük ölçekli işletmeleri, fabrikaları gerçevesindeki kitlesel üretiminin yerine, yeni toplum yapılaşmasında küçük ve orta ölçekli işletmeler öne çıkmaktadır. Bu oluşun fikri, özellikle ekonomist E.F. Schumacher'in " Küçük Güzeldir " incelemesinde ifadesini bulmaktadır. Schumacher, büyük işletmelerin aşırı bir uzmanlaşmaya yol açtığını, buna karşılık ekonomik verimsizlik, çevre kirliliği ve insanlık dışı çalışma şartlarına neden olduğunu belirterek, mahalli kulture göre yapılanan küçük ve orta ölçekli işyerleri önermektedir. Bu anlamda Schumacher, yapılmasını önerdiği işi, dört önerme halinde formülleştirilmektedir:

- 1- İnsanların göç etmeye eğilimli oldukları metropoliten bölgelere değil de şu anda üstünde yaşadıkları bölgelerde iş imkânları yaratılmalıdır.
- 2- Bu işyerleri genellikle yeteri kadar küçük olmalıdır, böylece erişilemesi imkânsız bir sermaye oluşuma ve dışalım düzeyine ihtiyaç duyulmaz.

(201) ÇAKIROĞLU, Perihan: " Şimdi de Yiffie'lik Moda ", Milliyet Gazetesi, 17 Aralık 1991.

- 3- Kullanılan üretim yöntemleri görece basit olmalıdır, Föylece yüksek nitelikli işgücü talebi yalnızca üretim sürecinde değil, örgütlenme, hammadde sağlanması, finansman, pazarlama v.s. gibi alanlarda da en aza iner.
- 4- Üretim temel olarak mahalli malden ve mahalli kullanıma için olmalıdır (202).

Bilgi toplumunda sanayi konusunda mikroişletmeler ve teletişim, küçük örgütler, etkinlik konusunda büyük örgütler ağırlıklı olacaktır... Atölye fabrikaya, şube merkeze üstün gelecektir (203).

Peter Drucker'a göre "Yapılanın ilk üç çeyreğinin, özellikle de İkinci Dünya Savaşı izleyen dönemin ayırtıcı özelliği olan büyüklüksevidesinden uzaklaştık. Büyük ticari işletmeleri hızla yeniden yapılandırıp "daraltıyoruz". Devlet görevlerini "özelleştiriyoruz"; bunları, özellikle yerel topluluklarda, devlet kesiminin dışındaki müteahhitlere veriyoruz " (204).

Kaisbitt ve Aburdene ise, yeni bir yapılaşma olan ve inşaatlarda başlayan devlet işletmelerinin özelleştirilmesi sürecinin diğer ülkelerde de uygulanmaya konulduğunu öne sürmektedir. "Şili'den Türkiye'ye, Brezilya'dan Bangladeş'e kadar 100 ülkede de devletin rolünü kısıtlama süreci başlamıştır. İtalya'dan Tamsanya'ya, hükümetler, devlet girişimlerini özel sektöre satmaktadır. Görevleri farklı; kimileri politik nedenlerle kimileri ise yalnızca para toplamak amacıyla özelleştirmeye yönelmektedir " (205).

(202) Schumacher, E.F.: Küçük Güçlüdür (Çev: Osman Denizcihan), İstanbul 1989, S:132.

(203) Gorn, André: Elveda Proletarya, S:177.

(204) Drucker, Peter: a.g.e., S:266.

(205) Kaisbitt, J., Aburdene, P.: a.g.e., S:146.

Bu bağlamda 1990'da başlayan süreçle fonksiyonlarını yitirip, demokratik çoğulcu ve serbest piyasa ekonomili toplum olma yolunda ilerleyen, eski sosyalist ülkeler başta Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla kurulan yeni Cumhuriyetler olmak üzere, eski Doğu Bloku ülkeleri de, hantal halle gelip işler duruma dönmüş tekelci devlet kurumlarını ve işletmelerini özelleştirme sürecine girmişlerdir.

Haisbitt ve Aburdene'e göre, günümüzde, tüm dünyada, odak nokta sınıf ya da gruptan bireye doğru kayıyor. Geçmişte her şey " onlar " için yapıldı. Günümüzde ise bireye öncelik veriliyor. Temel değişiklik, merkezi hükümetten bireysel yetkiye doğru bir geçiş içermektedir. Bu değişiklikler şu şekilde belirtilebilir: " Kamu konutlarından ev sahipliğine; ulusal sağlık hizmetinden özel seğenehlere; Hükümet düzenlemelerinden pazar mekanizmalarına; Refah programından çalışma programına; Kollektivizmden bireyselleliğe; Hükümet tekelinden rekabetçi girişimlere; Devlet endüstrisinden özelleştirilmiş şirketlere; Devletin sosyal güvenlik plânlarından özel sigorta ve yatırıma; Vergi yüklerinden vergi indirimlerine " (206), doğru bir yapılarına sümmektedir.

Üretimin mahallileşmesi, sanayinin yarattığı kitle toplumu ve kitle kültürü içinde crimeye yüz tutan mahalli kültürlerin yeniden canlanıp gelişmesine neden olabilecektir. Mahalli kültürler ise cemaatleşme olayı ile bağlantılıdır. Yüksek teknolojinin sağladığı imkânlarla yerinde üretim, yerinden yönetimin ayrı düşünülmeye (207).

(206) Haisbitt, J., Aburdene, P.: a.g.e., S:161-162.

(207) KOKUL, Osman: Bilgi Toplumu Eğitiminin Bilgi ve Sosyal Yapı İlişkisinin Sosyolojik Açısından Analizine Giriş, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 1988, S:52.

Bu gerçevede Haisbitt, Amerika'da adam-i merkezîyetçi yapının geliştiğini öne sürer. Ona göre, Amerika'daki mahalli yönetimler, federal yönetimler karşısında daha etkili ve daha mücadeleci hale **gelmektedir**.

Amerikanlılar, sanayi şehirlerini eskinin bir anıtı olarak vasıflandırarak kasabalara ve kırsal alanlara göç etmektedirler... Değişik eğilimlere hitap eden dergiler artmaktadır... Büyük televizyon şirketleri kablo televizyon sistemleri karşısında seçircilerini kaybetmektedirler... Şehirler, kasabalar ve küçük topluluklar, mahalli otoriteyi ele aldılar ve sosyal konularda kararları tek başlarına alabilmektedirler... Eyaletler federal hükûmete karşı inisiyatifini ele aldılar. Siyasette tepeden aşağıya dayatılan gözünler reddedilerek, aşağıdan yukarıya doğru oluşturulan yaklaşımlar geliştirilmektedir (208).

Toffler'da, kitleleşme sürecinden bireyin merkezde olduğu bir yapılmaya geçildiğini savunur. Sanayi toplumunda tek kaynaktan bilgi sunma anlamında, kitle haberleşme araçları etkilidir. Enformasyon toplumunda ise, kitle iletişim araçları çok çeşitli kaynaklardan enformasyon sunma işini gerçevesinde bireylere ve mahalli kültürlere uygun, alternatif iletişim kaynağı seçme süreci oluşmaktadır. Bu anlamda Toffler'ın A.D.D. örneği tespitleri şu şekildedir: "Yeni, ucuz, hızlı başka nakitlerini sayesinde bugün her örgüt, her topluluk, her siyasal ya da dinsel kültür kendi dergisini çıkarabilecek güçte sahiptir. Daha küçük örgütlerde artık Amerika'daki büroların varışılmas bir parçası olan tektir makinele-riyle belirli günlerde dağıtılan yayınlar yapabilmektedirler. Büyük tirajlı dergiler ulusal hayat üzerindeki eski etkinliklerini artık yitirmiş

(208) Haisbitt, John: 2000 Yılıın Sonrası Sanayi Ötesi Toplum, İstanbul 1987, S:17-19.

bulunmaktadırlar. Bunların boğalttıkları yerler büyük kitlelere hitap etmez, düşük tirajlı küçük dergiler tarafından doldurulmaktadır. Yine 1950-1970 yılları arasında Amerika'daki radyo istasyonlarının sayısı 2336'dan 5359'a yükselmiştir. Eskiden her 65000 Amerikalıya bir radyo istasyonu düşerken şimdi her 33000 Amerikalıya bir radyo istasyonu düşmektedir. Dinleyicilerin seçebileceği programların sayısı artmış, dinleyici kitlesi gittikçe daha çok sayıda istasyon arasında bölünmüştür. Bu istasyonlar artık eskisi gibi aralarında hiçbir fark gözetilmeden yayınlarına hitap etmek yerine, özel dinleyici gruplarına hitap etmektedir. İmaj üretiminin tek bir güçlü merkezden yönetme dönemi artık yavaş yavaş geride kalmaktadır. Artık enformasyon toplumu iletişim düzeni, sanayi toplumu iletişim ağlarının egemenliğine son vermektedir. Bu anlamda kabloyu televizyon, video, uydu yayınları alternatif iletişim imkanı sağlamaktadır. (209).

2.3- Kültürel Milliyetçilik

Dünya çapında, ekonomik ve siyasal globalleşme yapılandırması yanında, diğer taraftan milliyetçilik hareketleri de yoğun biçimde görülmektedir. Bu oluşumu "Kültürel Milliyetçilik" olarak nitelendiren Haisbitt ve Aburdeno'ya göre, özellikle iletişimdeki gelişmelere paralel olarak tüm dünyaya yayılan A.B.D. kültürüne bir tepki olarak ülkeler, kendi öz kültürlerini yaşatmaya özen göstermeye başlamışlardır. Bu karşı-yönelim, sadece gelişmekte olan ülkeler tarafından gösterilmemekle, günümüz Japon gençlerinin de geleneksel Japon giysileri, yiyecekleri ve kültürü konusunda

(209)Toffler, Alvin: Üçüncü Dalgı, S: 222-229.

oldukça duyarlı olduğu gör÷lmektedir. Naisbitt ve Aburdene'e göre, gittikçe artan homojenleşme karşısında, tüm insanların ister dinsel, isterse kültürel, ulusal, dilsel ya da ırksal olsun, kendi kimliklerini korumaları gerekmektedir.

İnsanlık, tek bir gezegende yaşadığının farkına daha iyi vardıkça gezegendeki her kültürün kendi mirasını sahiplenmek ihtiyacı da büyücektir. Birbirimizin mutfağına girmek, aynı eğlence programlarını izlemek hoş şeylerdir. Ancak bu süreç köklü kültürel değerleri aşındırmaya başlarsa, insanlar kendi farklılıklarını kültürel bir bağnazlık biçiminde dile getirmeye başlayabilir. Her ülkenin tarihi, dili ve gelenekleri diğerlerinininkinden farklıdır. Bir paradoks gibi görünse de birbirimize ne denli benzersiz farklılığımıza da o denli kuvvetle vurgulayacağız (210).

Sanayi toplumunun getirdiğı maddi değerler, dolayısıyla insan hayatının maddileşmesi, beraberinde insanın kendine, toplumuna ve kültürüne yabancılaşması olgusunu getirmiştir, bütün hayatın mekanik olarak düzenlenmesi ve yorulanması, sonunda insanları mekanikleştirmiştir. Bu nedenle, mutsuzluk ve bunalıma düşen insanlar, arayışlara girmişlerdir. Ağır teknolojikleşme karşısında her toplum, özkültürünü canlandırma ve yaratma uğraşısı vermektedir. Kültürsüzlük ve onun getirdiğı tek boyutlu hayat tarzına karşı bir yönelim olarak, toplumun mayasını oluşturan kültüre daha çok önem verme zihniyeti gelişmektedir.

(210) Naisbitt J.-Aburdene P.: a.g.e., S:132-140.

3- Bilgisayarlaşma ve Bilgisayarın İşlevi

Bilgisayarın tarihçesi çok eskilere dayanır. 1950 yıllarından önceki bilgisayarlara birinci kuşak bilgisayarlar denir. 1948 yılında bulunan transistörün bilgisayarda kullanılmasıyla, ikinci kuşak bilgisayarlar devri başlamış, bu durum 1960'lı yıllara kadar devam etmiştir. Bundan sonraki gelişmelerde, temel prensipler aynı kalmakla beraber, birçok teknik özellikler yanında, hız, küçülme ve uzunluk bakımından kendini gösteren bazı dönüştürücü gelişmeler, üçüncü kuşağın bilgisayarlarını ortaya koymuştur. 1980'den sonra bilgisayar dünyasındaki gelişmeler, dördüncü bilgisayar kuşağını hazırlamıştır. Özellikle mikro-islemcilerin yaygın hale gelmesi, ucuzluğu yanında yüksek kapasitesi ile mikro-bilgisayarların birçok iş gereksinimine daha çok uygun olması, ayrıca evlerde de bir eğitim ve oyun aracı olarak kullanılmaya bağlanması, çok yeni boyutların gelişimini müjdelmektedir. Bu beşinci kuşak bilgisayarların projeleri hazırlanmaktadır. Bu projelerin amacı, insan kapasitesinde bir bilgisayar geliştirmektir. (211).

Teknolojinin birikimi olan makinalar, değişmeyi geliştiren ve sembolize eden görülebilir ikon'lardır. Çağımızda insanın çevresi, elektronik teknolojinin bir zırfıyla birlikte gelişmektedir. Her uygulanabilir bir alet her de kültürel bir ikon olarak bilgisayar, enformasyon toplumunun bir sembolü haline gelmiştir. Tek başına veya uydu, kablolu televizyon gibi aletlerle bir bütün olarak bilgisayarların varlıkları ve etkinlikleri artmıştır. (212).

(211) ERIK, Mustafa : Bilgi Toplumu, İstanbul 1991, S:164.

(212) Schenent J.R., Lievrouw L. : Competing Visions, Complex Realities: Social Aspects of Information Society New-Jersey 1987, S:4.

Bilgisayarların yapabileceği işlerin küçük bir bölümü şunlardır ; ailenin vergi işlerini yapmak, evde tüketilen enerjiyi kontrol etmek, oyun oynamak, yemek reçetelerinin listesini tutmak, "akıllı yazı makinası" gibi çalışmak... vs.gibi. Ancak bilgisayarlar süpermen değildir. Bozulabilir ve hata yapabilirler. Buna karşılık, bilgisayarın etkisi düşünce gücümüzü arttırmasıdır. Bilgisayarlar, kültürümüzde geçerli olan nedensellik kavramını daha derinleştirmenize, karşılıklı bağılılığı daha iyi anlayabilmenize, parçalanmış verileri "anlamlı" bütünler haline getirmenize yardımcı olabilirler. Bilgisayar parçalanmış kültürün panschiridir. İnsanın yaptığı ve yarattığı bütün birikim olan kültür, yazının bulunmasından önce nesilden nesile sözlü gelenek ile aktarılıyordu. Yazıyla birlikte bu aktarım daha da somutlaştı. Birikmiş bilgiler nesnelleşti, kağıda, gazete kağıdına, fotoğraflara, filmlere döndü. Enformasyon toplumunda, bilgisayar, toplumsal belleğin hem kapsamını genişletmekte, hem de onu harekete geçirmektedir. Bilgisayar, yalnızca küçük parçacıklar halindeki bilgileri düzenlemekte, bütünleştirmekte yardımcı olmaz, "mümkünün" sınırlarını da genişletir.(213).

Televizyonla birlikte görsel-igitsel kültürün etkinliğine karşılık, Umberto Eco'ya göre, "Yazı, görsel-igitsele karşı savaşı yitirmedi, aksine tarih boyunca ilk kez rakibine karşı mutlak bir zafer kazandı. Bu da bilgisayar sayesinde oldu. Çünkü televizyon ekranının aksine, bilgisayar ekranında görüntü değil, yazı, harfler, sözcükler, cümleler çıkmaktadır.

(213) Toffler, Alvin : Üçüncü Dalga, S:237-247.

Olağanüstü bir değişim yaşıyoruz : Bugün herhangi bir insan, bilgisayar ekranı üzerinde, çok kısa bir süre içinde çok değişik kaynaklardan gelen binlerce bilgiyi, haberi izleyebilir. Bilgisayar harfin medeniyetidir!(214).

Kişisel bilgisayarlar, bilgisayar ağlarının uçlarında yer alarak, büyük sistemlere girdi sağlayabildikleri ve bu sistemlerdeki enformasyonu kullanabildikleri gibi, kendi aralarında bağlanarak, geniş ağlar da oluşturabilmektedirler. Bu gelişmeler sonunda günümüzde, kuruluşlarda çalışanlar kendi ihtiyaçları olan enformasyonu kendi bilgisayarlarının yardımıyla kendileri üretebilmektedirler ve aynı zamanda bu enformasyonun ihtiyaç duyan herkes tarafından kullanılması da mümkün olmaktadır.(215).

Bilgisayarlar, yapay zeka araştırmalarının başladığı 25-30 yıldan beri, oyun oynamak, montaj fabrikalarının programlarını ve meteoroloji tahminlerini yapmak, güdümlü füze sistemlerini ayarlamak ve bilgisayar tasarımılamaktan başka, hastalıkların kesin olarak belirlenmesine, kokular arasındaki çok küçük farkların hassas olarak ayırdedilmesine ve rutin işlerin görülmesine kadar her sahaya girmiş bulunmakta, uzman sistemler ve eğitim programları ile geniş çaplı büyük ve yorucu işlerin başarılmasında önemli roller oynamaktadır. Günümüzün teknoloji anlayışı, bilgisayarları, hızlı bir hesap aracı olması yanında, görebilen, dokunabilen, toplayabilen, söz ve emirleri algıladıktan sonra sade bir dil ile cevaplayabilen makineler olarak görmektedir. Yapay zekâ ile uğraşanlar, insanların, yaşama, çalışma ve hattâ kendi beyin güçlerinin yorumlama şekillerini etkileyerek, yeni bir bilgisayar devrimi meydana getirmek için bütün güçleri ile çalış-

(214) DURAN, Ragıp: " Bilgisayar Harfin Medeniyeti " Cumhuriyet Gazetesi Kitap Dergisi, Sayı 102, 8 Şubat 1992, S:9.

(215) Avcı, N., Taşçı, C. N. v.d.: a.g.e.,S:58.

maktadırlar. Hedef, insan zekası ölçüsünde bir robot geliştirmektir (216).

Ancak, bu hedefin gerçekleşme ihtimali nedir ? Bunu zaman gösterecektir.

Bugünkü aşamada bilgisayar, insanların yapabilecekleri işlerin bir bölümünü, nasıl yapılacağı insanlar tarafından tanımlanmak kaydıyla, insanlardan daha çabuk ve güvenilir bir biçimde yapabilen bir araçtır. Bu anlamda bilgisayarlar, insanların yapabilecekleri işlerin sadece bir bölümünü yapabilirler. İnsanı insan yapan faaliyetlerin önemli bir bölümü bilgisayar tarafından gerçekleştirilemez. Bilgisayarlara mesela yardımlaşma, sevmeye gibi genellikle olumlanan ya da yarışma gibi bazı kültürlerde olumsuzlanan insana özgü faaliyet alanlarında yer bulmak inkansızdır. Aynı zamanda bilgisayarlar düşünemezler. Bilgisayar, sadece araçtır. Bilgisayar ahlaki, estetik ve kültürel değer yargıları içermeyen kararlardan oluşan faaliyetleri, ya da faaliyetlerin bu değer yargılarına sahip olmayan bölümlerini üstlenebilir . (217). Bu çerçevede bilgisayar, sosyal tarih sürecinde insanın daha iyi yaşayabilmesi için geliştirdiği araçlardan birisidir. Onu kullanacak insan unsuru olmazsa hiçbir özelliği kalmaz. Bilgisayar ve iletişim araçlarının etkin boyutuyla ilgili ütopyalar geliştirilmiştir. George Orvell'in " 1984 " adlı romanında tasvir edilen toplumda, elektronik kitle iletişim araçlarıyla insanların hayatlarının bütün safhalarının gözlenerek ve aynı zamanda " Büyük Birader " tasarımıyla her an hayatlarının kontrol altında olduğu izlenimi yanında, " Gerçek Bakanlığı " adındaki bir birimin de, geçmiş tarihi oğünkü politikaya göre yeniden yazdığı, katı kuralların acımasızca uygulandığı totaliter bir rejimin ve tek boyutlu insanların oluşturduğu toplum yapısı yani, karamsar bir ütopya tasarlanmaktadır.

(216) TEMİZ, Mustafa: a.g.e., S:166.

(217) AVCI, N., TAŞCI, C. N. vd.: a.g.e., S:36-38.

Ancak, bir tasarıda olsa bu duruma düşmemek insanın elindedir, çünkü makinaları icad eden ve kullanan insandır.

Bu karamsar gelecek ihtimali yanında, bilgisayarın insan ve toplum hayatındaki gözlemlenen etkileri şu şekilde tespit edilmektedir: Mini kompütürleri öğrenmek, artık çağın kültürünü kavramak ve aydın olmak kavramlarıyla bir tutuluyor. En büyük endişe sadece ekranla "konuşabilen", hiçbir sosyal ilişki kuramayan, bilgisayarlarla uyuşturulmuş beyinlerin ortaya çıkması üzerinde toplanıyor. Gerçekten de Amerikalı çocukların büyük bir çoğunluğu zamanlarını ekranın karşısında bilgisayarlarla oynayarak, sadece bilgisayar tekniği üzerinde yazılan dergileri okuyarak, Coca-Cola içip sandviç yiyerek geçiriyorlar, yeni çağın çocukları, sarınları ve doğayı terkederek, kompütürlerle oynamayı tercih ediyorlar. Amerika'da çocuklar gençlik kampları yerine artık bilgisayar kamplarına gidiyorlar. Bilgisayar tutkunu gençler, artık kendilerine özgün bir alt-kültür oluşturma yolundalar. Aralarındaki şakalaşmalardan ve bilgisayar terminolojisine dayanan söz dağarcıklarından bu alt-kültürün gelişme yönlerinin izlenebildiği belirtiliyor. Böylece giderek, dışardan bakıldığında "tuhaf" görünen bir grup oluşturmaya başlıyorlar. Liselerde bu tür tutkumlara "beyin şirketi" gibisinden takma adlar yakıştırılıyor. Bilgisayar tutkunları boş zamanlarının büyük bölümünü bilgisayar merkezlerinde geçiriyorlar ve toplumsal ilişkilere pek önem vermiyorlar. Bir çoğu, insanlar arası ilişkilerde rahatsızlık belirtileri gösteriyorlar. (218).

(218) "Bilgisayar Çocukları", Bilgisayar-6, Cumhuriyet Gazetesi Özel Eki, 14 Mayıs 1983, S:3-5.

4- Enformasyon Toplumunda Eğitim

Sanayi öncesi toplumlarda, usta-çırak ilişkisine dayanan geleneksel eğitim hâkimdi. Sanayileşmeyle birlikte işbölümü, uzmanlaşmaya paralel olarak eğitimde, okul kurumu geliştirildi. Bu anlamda Toffler, sanayi toplumunun kitle üretimine bağlı olarak eğitimin de kitlesel boyutta olduğunu belirtir. Tekdüze bir disiplin, düzenli saatler, giriş-çıkış denetimi gibi uygulamalar standartlaştırıcı bir güç oluşturmaktadır. Toffler'a göre, gelecekteki ileri teknoloji bu standartlaşmanın çoğunu gereksiz kılacaktır. Eğitimin önemli bir bölümü; öğrencinin evindeki ya da yatakhaneindeki kendi odasında ve istediği saatlerde sağlanacaktır. Bilgisayar aracılığıyla öğrenciye ulaşan geniş kitaplıklar, öğrencinin elinin altındaki bantlar, video birimleri, dil laboratuvarları ve öğrencinin çalışması için yardımcı diğer elektronik gereçler, öğrenciyi sınırlayıcı, sevinçsiz sınıflardan kurtaracaktır. (219).

Toffler'ın öne sürdüğü, enformasyon toplumunda eğitimin standartlaşmadan uzaklaşacağı görüşü çerçevesinde, Ivan Illich'de, standart eğitimin kaldırılması gerektiğini öne sürer. Bu konuda radikal bir görüş öne süren Ivan Illich, " Okulsuz Toplum " adlı eserinde okul kurumuna karşı çıkarak, okula alternatif olarak " öğrenim ağları " fikrini öne sürmektedir.

Illich'e göre, iyi bir eğitim sisteminin üç amacı olmalıdır: Birşeyi öğrenmek: amacındaki insanların hayatlarının hangi dönemlerinde isterlerse gerekli kaynakları sağlayabilmek; birşeyler bilenlere onlardan öğrenmek isteyenlerle bilgilerini paylaşmak üzere yardımcı olmak; ve son olarak bir konuyu kamuoyuna duyurmak isteyenlere girişimlerinin duyulması

(219) Toffler, Alvin: Gelecek Korkusu-Şok, S:231.

imkânını vermek. Illich'e göre, bu tür bir sistem eğitime yönelik anayasal güvenceler getirilmesini gerektirecektir. Öğrenciler zorunlu bir müfredata uymak zorunda bırakılmamalı, bir diploma ve benzeri belgeler nedeniyle bir ayırım yapılmamalıdır. Ayrıca halk da, gerileyeci bir vergilendirme yoluyla büyük bir eğiticiler ordusu ve binalardan oluşan dev bir profesyonel aygıtı beslemek zorunda bırakılmamalıdır. İyi bir eğitim programı özgür konuşma, özgür toplantı ve özgür basını gerçekten evrensel kılmak, dolayısıyla da tümüyle eğitsel kılmak için modern teknolojiden alabildiğine yararlanmalıdır.

Illich, öğrencinin kendi amaçlarını belirleyip bunlara ulaşması-na yardım edecek her türlü kaynağa erişebilmesini sağlayacak dört değişik yaklaşım önermektedir :

- 1- Eğitsel amaçlara yönelik kaynak hizmetleri. Bunlar temel öğrenim için kullanılan nesne ya da süreçlerin sağlanmasına yararlar. Bu tür nesnelerin kimi, bu amaçla ayrılıp kütüphaneler, kiralama birimleri, labaratuvarlar veya müze ve tiyatro gibi sergi alanlarında kullanılabilir ; bir kesimi de fabrikalar, hava alanları ya da çiftliklerde öğrencilere boş zamanlarında veya stajları süresinde yararlanmaları için kullanıma sunulabilir.
- 2- Beceri değişimi. Bu, birtakım becerileri öğrenmek isteyen kişilerin başvurması için bunları öğretebilecek kişileri adresleriyle birlikte listeler halinde düzenleyip değişime açmak imkânını sağlayacaktır.
- 3- Eşleme. Bu bir kişinin öğrenmek istediği bir konuda aynı konuyu araştırarak bir eş bulmak üzere başvuracağı bir iletişim ağıdır.
- 4- Serbest eğiticilere yönelik kaynak hizmetleri: Belli konuda eğitim verecek profesyonelleri, ek iş yapanları ve bağımsız girişimcileri tanıtım

ve çalışma şartlarıyla gösteren bir klavuzla bu sağlanabilir. Bu tür eğitimciler, oyla ya da önceki müşterilerine danışarak seçilecektir. (220).

Ivan Illich'in eğitim konusunda radikal öngörü—sünün gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini sosyal tarih süreci gösterecektir. Enformasyon toplumunda eğitimin yapılanmasını Peter Drucker, şu şekilde tasvir etmektedir: Bilginin gerçek sermaye ve zenginlik yaratan başlıca kaynak haline gelmekte olduğu bir ekonomi, eğitim performansı ve eğitim sorumluluğu açısından okullara yeni ve zorlu talepler yöneltmektedir. Okulda kazanılan öğrenim ve okuldan alınan diplomalar, enformasyon toplumundaki iş, geçim ve meslek kapılarının açılmasında giderek daha etkili olduğuna göre, toplumun bütün üyelerini okur-yazar olması gerekir. Bu yalnızca " okuma-yazma ve aritmetik " le sınırlı olmamalıdır. Okur-yazarlık artık temel bilgisayar becerilerini de kapsamalıdır. Enformasyon toplumunun bir gereği de, bu toplum içindeki bütün üyelerin öğrenmeyi öğrenmeleridir. Hızla değişmek, bilginin kendi doğasından kaynaklanan birşeydir. Mezuniyetlerinin üzerinden on yıl geçmiş olan mühendisler, eğer bilgilerini bu süre içerisinde tekrar tazelenenmişlerse " eskimiş " duruma düşmüşlerdir. Aynı şey hekimler, hukukçular, öğretmenler, jeologlar, yöneticiler ve bilgisayar programcıları için de geçerlidir. Ticaret-sonrası bilgi toplumu, öğrenmenin sürekli olduğu ve insanların ikinci meslekler edindiği toplum demektir. Enformasyon toplumunda moral değerlerle eğitim ve moral değerlere bağlılık büyük önem taşıyacaktır. Enformasyon toplumu insanları sorumluluk almayı öğrenmek durumundadırlar.

(220) Illich, Ivan: Okulsuz Toplum (Çev: Bedirhan Üstün), Ankara 1985,S:100-105.

Drucker'e göre, enformasyon toplumunda eğitimin yeni gereklilikleri şunlar olmalıdır:

- a-) Enformasyon toplumu içinde ve enformasyon toplumu için yapılan eğitimin sosyal bir amacı olacaktır. Değerlerden yoksun bir eğitim olmayacaktır; hiçbir eğitim sistemi böyle değildir.
- b-) Gerekli olan eğitim sistemi açık bir sistem olmalıdır. Kökenleri, varlık durumları ya da önceki öğrenimleri ne olursa olsun, yeterli ve başarılı kimseler için eğitim yolu ve eğitim aracıyla toplum içinde yükselme yolu açık olmalıdır. Mesela Japonya'daki öğretmenler dershanede öğretmenlik yaptıkları kadar, öğrenciye ve öğrencinin ailesine danışmanlık da yapmaktadırlar.
- c-) Geleneksel sistem içindeki her okul kendisini sonu olan bir şey gibi görmektedir. Öğrenciler belli bir okul için gerekli olan öğrenim süresini tamamladıklarında eğitimleri "biter". Enformasyon toplumunda "bitmiş eğitim" diye birşey yoktur. Enformasyon toplumunda ileri düzeyde eğitim görmüş kişilerin eğitimlerinin sürekliliği sağlanmalıdır. Özellikle hekimler, öğretmenler, bilim adamları, yöneticiler ve muhasebeciler gibi öğrenim düzeyleri yüksek olan kimselerin eğitimlerini sürdürmeleri gerekir.
- d-) Eğitim artık okullarla sınırlı kalmaz. Mesela Birleşik Devletlerdeki işverenler, ticari kuruluşlar, devlet kurumları, ordu; çalıştırdıkları kişileri, özellikle de eğitim düzeyleri en yüksek olanların eğitimi ve yetiştirilmeleri için, bütün okul ve üniversitelerin harcadıkları kadar para ve çaba harcamaktadırlar.(221):

(221) DRUCKER, Peter : Yeni Gerçekler,S:238-249.

Bilgisayar ve iletişim araçlarının, eğitimde kullanılması çerçevesinde Drucker'in tespitleri şu şekildedir: Basılı kitap nasıl onbeşinci yüzyılda eğitim için " yüksek teknoloji " haline gelmişse bilgisayar, televizyon ve video kasetleri de yirminci yüzyıldaki eğitimin yüksek teknolojisi haline gelmektedir. Bilgisayar, özellikle çocuklar yönünden, basılı kitaba göre çok daha " kullanıcı dostu " dur. Sabrının sınırı yoktur. Kullanıcı, ne kadar çok hata yaparsa yapsın, bilgisayar yeni bir deneme için hazır olacaktır. Televizyon ve beraberinde getirdiği büyük görsel pedagoji dünyasında, okullar giderek daha büyük bir oranda, bilgisayar, televizyon, film, video ve ses bantları kullanmaya zorlanacaklardır. Öğretmen daha çok denetçi ve akıl hocası durumuna gelecektir. Belki de, yüzyıllar önce ortaçağ üniversitesinde oynadığı role çok benzer bir rolü olacaktır. Öğretmenin işi yardım etmek, yol göstermek, örnek olmak, yüreklendirmek olacaktır; asıl işi konunun kendisini aktarmak olmayabilir. (222).

5- Enformasyon Toplumunda Aile

Aile, toplumun en küçük birimi ve modeli olarak, insanlığın var oluşundan itibaren var olan ve var olacağı beklenen sosyal bir kurumdur. Aile, çocukları sosyalleştirme, kültürü genç nesillere aktarma, üreme, toplumu yenileme fonksiyonlarını içerir. Bu anlamda aile, toplumun sürekliliğini sağlar. Sanayi-öncesi tarım toplumlarında aile modeli, ekonomik faaliyete bağlı olarak " geleneksel geniş aile " biçimindeydi. Tarımsal faaliyet ve zanaat faaliyeti çok çocuklu ve üç kuşağın aynı evde yaşadığı bir aile yapısını gerektiriyordu. Sanayileşme ve onun getirdiği fabrika üretimi,

(222) DRUCKER, Peter: a.g.e., S:254-255.

aile yapısını da değiştirdi. Ana baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan " çekirdek aile " modeli, sanayi toplumunun aile yapısı oldu. Sanayileşmeyle iktisadi teşebbüs aileden ayrıldı, işbölümü gelişti ve şehirleşme eğilimi arttı. Anne ve babanın çalıştığı, hergün işe gitmek zorunda olduğu yapıda, geleneksel ailenin fonksiyonlarını üstlenecek kurumlar oluştu. Çocuklar için kreş, ana okulu vd.; yaşlılar için huzurevi vd. kurumlar gibi. Enformasyon toplumunda ise aile yapısı, plüralist özellik göstermektedir. Bilgisayar ve iletişim araçları ile çoğu işin eve taşınması, ev merkezli bir hayat yapılanmasıyla, aile bireyleri daha çok birarada bulunma imkanını elde etmektedirler. Aile bireylerinin günün çoğunluğunu, birarada geçirme tarzına uyum sağlamaları, öncelikle işin evden sürdürülmesine uyum ile bağlantılıdır. Ancak enformasyon toplumundaki bu yapılanma, aile bireylerinin dayanışmasını artıracaktır.

Toffler'a göre, Üçüncü Dalga " enformasyon toplumu " aile sistemi, aile biçimlerinin ve bireysel rollerin çeşitliliği temeline dayanmaktadır. Ailenin yığınsallık niteliğini yitirmesi insanın önüne daha çok kişisel seçenekler getirmektedir. Üçüncü Dalga herkesi, isteseler de istemeseler de, tek bir aile biçimi içine sokmaya çalışmayacaktır. Bu yüzden yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan aile sistemi, herkesin kendi aile tarzını belirleyeceği serbestiyi getirmektedir (223).

Son 20 yıldaki demografik değişiklikler geleneksel çekirdek ailenin yanı sıra yeni aile veya evlilik şekillerinin doğmasına yol açmıştır. Evlilik öncesi beraberliklerin artması, serbest evliliklerin yaygın-

(223) Toffler, Alvin: Üçüncü Dalga, S:301.

laşması, çoğunlukla sadece annenin olduğu tek ebeveynli ailelerin meydana gelmesi, hem kadının hem erkeğin çalıştığı ve ev işlerini birlikte yürüttüğü " çift maaşlı ve çift görevli aileler " in oluşması gibi. Bu aile tipleri, aile hayatının sonsuza kadar devam edecek tipleri olarak sayılmamalıdır. Ancak aile hayatı biçimlerindeki bu plüralizm, batı toplumlarında giderek daha geniş bir hoşgörü ile karşılanmakta ve hatta hayatın her bir döneminde bunlardan birinin seçilerek yaşanabileceği görüşü artık doğal bulunmaktadır. (224).

Batı'da 1960'larda "aile-karşıtı" ve "anti-aile" hareketleri, aile alternatif arayışları sonuçsuz kalmış, ortak yaşama vb. gibi daha önce başka toplumlarca da denenmiş ancak başarısız olan arayışlar eriyip gitmiştir. Bu çerçevede devletin doğrudan ve yardımcı kuruluşlar kanalıyla hukuk, sağlık, eğitim başta olmak üzere aile içi şiddetleri, aile rehberlik alanlarına kadar her konuya girmiş olması hem büyük ölçüde beklenmekte, hem de destek görmektedir. Bu açıdan bakıldığında enformasyon toplumlarında devletin " aile " ile olan bağlantıları paradoksal bir karakter göstermektedir. Devlet, aileyi ekonomik ve kültürel bakımdan bağımsız kılmanın taraftarı görülürken, psiko-sosyal eksiklikleri giderecek müdahalelerde bulunmaktan da geri kalmamaktadır. Böyle olunca A.B.D.'den, Kanada'ya; İngiltere'den İsveç ve İtalya'ya kadar uzanan toplumlar yelpazesinde devlet, "aile" için ayrı bir bakanlık kurmaktan, çocuk doğumuna teşvike kadar çeşitli paket politikalarla "aile"nin vazgeçilmezliğini kendine öncelikli bir alan olarak seçmiş bulunmaktadır.(225).

(224) YAZAN, Ümid Meriç : "İleri Endüstri Toplumlarında Aile Kurumu Üzerine Bir Araştırma" Aile Yazıları-I, (Derleyenler: B.Dikeçligil,A.Çiğdem), Ankara1990, S:474.

(225) SEZAL, İhsan : "Aile: Bugünden Yarına Bir Sonuç Denemesi", Türkiye Aile Yıllığı-1990, Ankara 1990, S:263-265.

6-Çalışma Hayatının Ev Merkezli Olması

Sanayi öncesi toplumlarda, zanaat faaliyeti çerçevesinde iş evde yapılıyordu. İnsanların çalışma hayatının merkezi, büyük çoğunlukla evdi. Sanayileşmeyle birlikte fabrika üretimi, işin evden ayrılmasını getirdi. Sanayi toplumlarında insanlar hayatlarının büyük bölümünü, çalışma şartları gereği, evin dışında fabrikalarda ve ofislerde geçirmeye başladılar. Sabahdan akşama kadar çalışma alanlarında, makineler ve çalışma arkadaşlarıyla birlikte olmak, sanayi kültürünün bir gereği oldu. İnsan aile bireyleriyle, iş dönüşü ve hafta sonu tatilleri ile bayram tatillerinde birlikte olmaktadır. Enformasyon toplumunda ise, iletişim araçları ve bilgisayar aracılığıyla, çalışma ve yaşama mekanlarını birleştirme imkanı doğmaktadır. Doğal olarak, çalışma hayatının ev merkezli olması enformasyon sektöründe çalışanlar için geçerlidir. Yani bu durum bilgisayar ve iletişim araçlarıyla enformasyon alışverişini içeren iş'te çalışanları kapsayacaktır.

Enformasyon toplumunda " Tele-İstihdam " (tele-vworking) adı verilebilecek bu yolla, ev hayatın merkezi olacak; herkes yuvasının sıcaklığını terketmeden, yollarda perişan olmadan, hem üretecek, hem eğlenecek, hem de tüketecektir. Bu ise " serbest zamanların " çoğalmasına, aile içi bağların güçlenmesine vb.'ne imkân tanıyacaktır. (226).

Toffler'da merkezi ev olan bir toplumun etkilerini şu şekilde tasvir etmektedir:

1- Nüfusun önemli bir bölümünün evde çalışması topluluğa büyük bir istikrar getirir... Eğer çalışanlar işin bir bölümünü ya da tümünü evde

yaparlarsa birçoğu şu anda söz konusu olduğu gibi, her iş değiştirişte ev değiştirmek zorunda kalmazlar. Bu zoraki hareketliliğin, bireyin üzerindeki baskıların ve geçici kişisel ilişkilerin azalması, toplum hayatına katılmanın çoğalması sonucunu getirir.

- 2- İşin tümünün ya da bir bölümünün eve aktarılması enerji ihtiyacının azalması yanında enerjinin merkeziyetçilikten kurtulmasına da yol açar.

Birkaç gökdelen işhanına ya da bir sanayi teorisine yoğun miktarda enerji getirmek ve dolayısıyla enerji üretimini son derece yoğun bazı merkezlerde toplamak yerine, elektronik köşk, enerji talebinin yaygınlaşmasını sağlar ve böylece, güneşten, rüzgardan ya da başka bir kaynaktan elde edilen enerjinin kullanılmasını kolaylaştırır.

- 3- Merkezi ev olan bir sistemde bazı iş kollarında gerileme olur, bazılarıysa gelişir, zenginleşir. Kuşkusuz, elektronik, bilgisayar ve haberleşme sanayileri gelişir. Buna karşılık petrol şirketleri, otomobil sanayi ve ticari amaçla kullanılacak taşınmaz malların satışıyla uğraşanlar bu değişikliğin zararını görürler. Küçük boy bilgisayar mağazaları ve enformasyon servisleri iyi iş yapar, buna karşılık posta servisinde gerileme olur.

- 4- Evde çalışmak, hem evde, hem de evin bulunduğu semtte yüzyüze gelmek suretiyle duyguya yer veren ilişkiler kurma imkanını bol bol sağlar (227).

Ancak evde çalışmanın yaygınlaşmasıyla birlikte bireylerin gündelik hayatlarını daha rahat, daha özgürce düzenleyecekleri düşünülüyorsa da, "iş disiplini" aslî niteliğini yitirmedikinden, sonuçta feda edilen özel hayat ve hatta özel hayatın mahremiyeti olacağı benzenmektedir. İşyeri,

(227) Toffler, Alvin: Üçüncü Dalga, S:276-278.

genellikle üretkenliğin, çalışmanın ve rekabetin mekânıydı; buna karşılık ev, dinlenme yeri idi, bir insanın şatosu, kalesi, yuvası... Bu iki mekânın birleşmesinin nasıl bir sonuç vereceği henüz karmaşıktır. (228).

Çağdaş toplumun insanı dünyayı sadece evinde ve televizyonun başında görebilmektedir. Dar bir hayat sürdüğü içindeki zamandan sonra geldiği evinde, kapısını dünyaya kapadığı zaman seyrettiği bu ikame dünya karşısında, gerçek dünyanın hayaletinin tüketicisi olarak penceresiz bir "monad"a dönüşmektedir. Penceresiz monad'ın yaşadığı bu dünya, "kendisine gidilmeyen, kendisi gelen" bir dünyadır. O halde, video-yazım şebekesine dahil olacak, işini bilgisayar bağlantılarıyla evinden sürdürecektir, alış-verişini aynı şekilde, elektronik fon transferleri aracılığı ile gerçekleştirecek olan "enformasyon toplumu" insanın, giderek, gerçek dünya ile her türlü bağlantıdan yoksun kalacağını ileri sürmek yanlış olmayacaktır... Gerçekliğin yerine onun "hayaletini" ikame etmek yolunda, çağdaş toplumun insanı yeni bir donanım kazanmıştır : Sayısal enformasyon "Hayalet dünyayı" kurmak üzere yararlanageldiği, televizyon görüntülerine, şimdi bilgisayar ekranının harf ve sayısal sembolleri, video-yazım ve tele-yazım sinyalleri eklenmiş bulunmaktadır. Bu çerçevede, yeni iletişim teknolojileri sayesinde, her türlü etkinliğin ev merkezli olması perspektifi karşısında, sevinçten çok endişe duymak daha yerindedir. (229).

İşyeri ile evin tek bir mekânda toplanması, hem ev içi ilişkileri değiştirebilecek, hem de evlerin tek tek izole edilmiş, toplumun bütününden soyutlanmış bir formda yapılanması olabilecektir. Televizyonun sosyal ilişkileri azaltması bağlamında, çalışma hayatının ev merkezli (228) Arslantunalı, Mustafa : "...Eve Dönüş", Computerworld Monitör, 31.Aralık.1990, Sayı:60, S:15.
(229) UĞUR, Aydın : a.g.e., S:147-148.

olması, elektronik ilişkilerle bir hayatı getirebilecektir. Ancak, elektronik ilişki, sosyal ve kültürel ilişkilerin yerini tutamaz. Bu anlamda "mutlak bir toplumsal atomlaşma tehlikesi" belirebilecektir.

7- Yerleşim Alanları Tercihleri : Kır ve Kent Yerleşimleri

Sanayi-öncesi toplumlarında, tarımsal üretime bağlı olarak köy yerleşim alanları tercih ediliyordu. Sanayileşme ile birlikte fabrika üretimine bağlı olarak şehir yerleşim alanları büyük kitleler tarafından dolduruldu. Şehirleşme arttı. Köyden şehirlere nüfusun aşırı göçü sonucunda, şehrin hazır ve yeterli olmayan sosyal alt-yapısı nedeniyle; yerleşimden ulaşım, çevre kirliliğinden sağlığa kadar sorunlar çoğaldı. Şehirler artık yaşanmaz duruma geldi.

19. yüzyıldaki gelişmeler çerçevesinde, insanları tren ve tramvay, bisiklet ve otomobil aracılığıyla işe taşıma yeteneği şehrin fonksiyonlarından biridir. 20.yüzyılın sonlarında ise, yeni bir atılım şehirlerde muhtemel değişiklikler olacaktır. Bu yeni atılım, düşünceleri ve enformasyonu harekete geçirerek, işi insanlara taşıma yeteneğidir. Aslında Tokyo, New-York, Los Angeles, Londra, Paris, Bombay kent merkezleri örnekleriyle kent, yararlılık özelliğini zaten yitirmiş durumdadır. Artık insanlar, kent içine ve dışına taşınamaz duruma gelmiştir: Tokyo ya da New-York'daki ofis binalarına varabilmek için tıklım tıklım vagonlarda iki saat süren yolculuklar yapılması, ya da her sabah ve akşam Los Angeles'taki çevre yollarında trafikin iki saat boyunca kilitlenmesi, durumun böyle olduğuna işaret etmektedir. Kredi kartlarının, mühendislik tasarımlarının, sigorta poliçeleri ve sigorta alacaklarının

ya da sağlık kayıtlarının kullanımı gibi çalışmalarla, enformasyon şim - diden insanların bulundukları yerlere- kentlerin dışına -taşımaktadır. İnsanlar gittikçe artan bir oranda evlerinde, ya da çok sayıda kimsenin yapacağı gibi, kalabalık kent merkezlerinin dışındaki küçük "uydu ofis- ler"de çalışacaklardır. Faks makinesi, telefon, çift yönlü video ekranı, teleks, tele-konferans; demiryolunun otomobilin ve aynı zamanda uçağın yerine geçmektedir. Drucker'e göre, yetmişli ve seksenli yıllarda bütün büyük kentlerdeki hızlı yapılaşma ve bununla birlikte gelen gökdelen p- patlaması, sağlık işaretleri değildir. Bunlar, kent merkezlerinin son- larının gelmeye başladığını gösteren belirtilerdir. kş yavaş olabilir; ama, kurulmaları büyük bir başarı olan bu merkezlere, en azından bugünkü halleriyle, ihtiyaç kalmamaktadır. Kent, iş merkezi olmak yerine, bir en- formasyon merkezi haline gelebilir, enformasyonu (haber, veri, müzik) ev- reye dağıtıp yayan yer olabilir. Drucker'e göre kent, yılda bir iki kere büyük bayram günlerinde, çevredeki kırsal alanlardan gelen köylülerin biraraya toplandıkları ortaçağ katedraline benzeyebilir.(230).

İstedikleri yerde yaşama özgürlüğüne sahip olan insanlar, kk kentlere, kasabalara ve kırsal bölgelere yöneliyor. Yeni bir elek- tronik bağlantılar ağı, Birleşik Devletler başta olmak üzere, gelişmiş ülkelerin tümünü yavaş yavaş sarmaktadır. Kırsal bölgelerde en az kent- ler kadar büyük merkezlere teknolojik bir biçimde bağlanmış durumdadır. Naisbitt ve Aburdene'e göre, otomobillerin ortaya ıkışı, Amrika ve Avrupa'nın büyük bölümünü bir banliyö kenti durumuna getirerek görünümü

az da olsa değiştirdi. Bugün ise, bireyin gücüne güç katan elektronik alanındaki ilerlemeler, bizi kentlerden kırsal kesimlere püskürterek görünümü daha da değiştirmektedir. Birleşik Devletler'de 200 yıldan bu yana ilk kez, kırsal kesimlere göç edenlerin sayısı kentlere göç edenlerin sayısını geçmektedir. Ülkenin güneybatısında, kuzeydoğusunda ve Rocky Dağları doğusundaki platoluk bölgede insanlar, kent ve banliyölerden kırsal kesimlere göç etmektedirler. Göç etmelerinin nedeni ise, düşük suç oranı, görece düşük konut fiyatları, dinlenme imkânları ve belki de en önemlisi topluluk değerlerine dönüş gibi hayat düzeyiyle ilgili konulardır. Hayat düzeyi yüksek bir kırsal bölgeye doğru ilerleyen bu hareketi, yüz binlerce Amerika'lı coşkuyla karşılamaktadır. VWashington Üniversitesi'nin eski profesörlerinden Jack Lessinger, 2010 yılına gelindiğinde, A.B.D. ve Kanada orta tabakasının üçte birinden fazlasının metropol ve banliyö bölgelerinin dışında yaşıyor olacağını ileri sürmektedir. (231).

Yeni yerleşim bölgelerini, herhangi bir yere bağımlı olmayan, serbestçe hareket edebilen bireyler dolduracak. Bilgisayar programcıları, mühendisler, hisse senedi ve bono tacirleri, çevirmenler, ressamalar, besteciler ve yazarlar, teknoloji ve bilgi ekonomisi aracılığıyla seçeneklerini artıracaklar. Endüstri çağındakinin tersine , herhangi bir işimizi yaptırmak için kentlere ya da banliyölerine yığılmak zorunda kalmayacağız.

Naisbitt ve Aburdene'e göre, bununla birlikte, 2000 yılında bütünüyle evrensel bir kent olabilmek için büyük olmak yetmeyecek, güçlü olmak da gerekecektir. Bilgisayarlar, binaları, kendi kendilerine denetleyip yönetebilecek ve bina içerisindekilerinin dış çevreyle bağlantı kura-

(231) Naisbitt, J., Aburdene, P.: Megatrends 2000, S:274-275.

bilmelerini sağlayabilecek biçimde düzenlemektedir. İkinci aşamada, bir güçlü yapılar ağı örnek gerekecektir. Mesela, Mitsubishi Real Estate, Tokyo'nun Marunouchi yöresindeki otuz iki yapıyı fiber-optik kabloyla birbirine bağlayarak konuya verdiği önemi göstermiştir. (232).

Bu çerçevede, dünyanın pek çok yerinde " akıllı binalar " boy atmakta ve yarının bürolarının nasıl olacağını müjdelenmektedirler. Bu yeni yapılarda, büroya alınan her yeni bilgisayar ya da elektronik aygıtı döserken ortaya çıkan kablo ve tel karmaşasına bir son verilmektedir. Bunun yerine tapkı elektrik tesisatında olduğu gibi, duvara monte edilmiş ve kullanıma hazır prizler ve fişler döşenmektedir. Böylece diğer kiracıların da kullanabildiği kelime işlemciler, fiber-optik veri haberleşmesi v.b. gibi sistemler devreye girmektedir.

A.B.D. Wisconsin'deki bir bina otomasyon firmasının yöneticisi şöyle demektedir: " Akıllı bir binada bulunmanın yararını kanıtlayan en klasik örnek, telefondur. Akıllı binadaki bir kiracı istediği an sayısal haberleşmeden, yazılımla kontrol edilen telefon hizmetlerinden ve herhangi bir ön-ödeme yapmaksızın en ucuz uzun mesafe görüşmelerinden yararlanabilir ". (233).

8- Siyasi Yapıdaki Muhtemel Değişiklik: Tele-Demokrasi

Enformasyon toplumunda kablolu televizyon ile bilgisayar bağlantılı karşılıklı iletişim ağları, siyasi yapıda da muhtemel değişiklikler getirecektir. Herhangi bir siyasi karar alınırken televizyonla seyir-

(232) Haisbitt, J., Aburdene, P.: Aynı eser, S:276-277.

(233) " Bu Bürolarda Çalışmak Zevk " Bilgisayar Dergisi, sayı 81, Ocak 1988, S:83.

cilere soru sorulmakta, merkezi bilgisayara bağı kablolu televizyonun geri dönüş kanalı aracılığıyla izleyici cevabı merkeze iletmektedir. İki yönlü sistem henüz resmî oylamalarda, seçimlerde kullanılmamakta, daha çok kamuoyu yoklaması niteliğindeki işlemlerde devreye sokulmaktadır. İzleyici belli bir konudaki tercihini evet mi/ hayır mı alternatiflerinden birini seçerek ifade etmekte; bu tercihini de bir düğmeye basmak suretiyle merkez bilgisayara iletmektedir. Siyaset alanında, böyle evet ve hayır ile sınırlı tercih bildirimi türüne "plebisiter" uygulama denilmektedir. Ancak, iki yönlü şebekenin yaygınlaşmasıyla siyasal yöneticilerin alınacak kararlarla ilgili oylamaları "elektronik plebisit" yöntemiyle gerçekleştirmeleri, hiçbir tartışmaya imkân vermeden karar alındığı için eleştirilmektedir. Halka doğrudan danışma iddiasını taşıyan bu plebisit türünün en büyük sakıncası gerçek anlamda bir tartışma ortamı yaratılmasına vakit bırakmadan, " en kısa ve masrafsız yoldan " yurttaşlara siyasal katılım imkânı tanıdığı görüntüsü vermektedir. (234).

Aydın Uğur'a göre, ileri sanayi toplumu üyeleri, birey-yurttaş kimliklerini giderek yitirmekte, bu kimlik yerine " tüketici " kimliğini almaktadırlar. Bir ülkenin siyasal ve kamusal hayatına etkin biçimde katılan yurttaş olmaktan çıkmakta; şirketlerden oluğan bir pazarda tüketici olarak yer almaktadırlar. Diğer yandan, yeni enformasyon ve iletişim sistemleri bu pazarın sınırlarının ülke sınırlarının ötesine taşınmasını çok kolaylaştırmaktadır. Enformasyonun ve her türlü bilginin bir ticari meta olarak algılandığı bu sınırlarüstü pazarda, demokrasiyi demokrasi yapan bir çok süreç giderek anlamlarını yitirmektedir. Yurttaş-

(234) UĞUR, Aydın: a.g.e., S:153-154.

ların karar alma sürecine katılmalarındaki engellerin hacmi büyüdüğü gibi, yurttaşların kanaat ve tercihlerini belirlemeyi amaçlayan, rekabet halindeki görüşlerin dile getirildiği tartışma ortamı erezyona uğramaktadır. Kararlar artık milli güçler dengesi içinde değil, milletlerarası karşılıklı bağımlılık ilişkileri zemininde alınmaktadır. Bunun sonucunda milli siyaset alanlarının önemi azalmaktadır. Buna paralel bir diğer oluşum da, aydınların işlevlerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmalarıdır. Geçtiğimiz yüzyıldan bu yana, aydın denilen sosyal grubun temel işlevinin milli hedeflerin oluşturulmasına yönelik düşünce üretmek, bu düşünceleri milli tartışma platformuna sunmak, sosyal önceliklerin ekonomik ivedilikler karşısında bütün bütüne gözden çıkarılmasına, belli ölçüde, engel olacak duyarlılıkları dile getirmek olduğu söylenebilir (235).

9- Ortak Bir Çevre Bilinci ve Çevrenin Korunması

İnsan, hayatta kalma mücadelesi sürecinde, kendine yaşanır alanlar yaratma uğraşısı vermiştir. Bu uğraşısında insan, dahil olduğu tabiat çevresiyle etkileşime girmiştir. Tarım öncesi topluluklarda, mikro-çevre istismarcılığı olarak adlandırılan dönemde insanlar, tabiattan sürekli almak, tabiatı sömürmek durumundadır. İstismar ettiği alanlarda kaynaklar tükenince insanlar, belli bir kültür birikimi sürecinde, toprağa yerleşmeyle birlikte, yerleşik hayata geçmiştir. Bu tarım toplumu safhasında insan, geliştirdiği aletlerle tabiattan sadece almak yerine, üretmek ve biriktirmek aşamasına gelmiştir. İnsanın tabiatla etkileşimi bağlamında, ilk çağ felsefesinde, tabiat filozofları olarak adlandırılan düşünürler hayatın

(235) UĞUR, Aydın: a.g.e., S:158-159.

kaynağı olarak, tabiat elemanlarını öne sürmüşlerdir. Bu çerçevede hayatın ve varlığın kaynağı, anamaddesi Thales'e göre " su " ; Anaximenes'e göre " hava " ; Herakleitos'a göre " ateş " ; Empedokles'e göre ise dört unsur dediği " toprak, su , ateş, hava " dır. Yani, insanlar ilkçağdan beri, içinde yaşadığı tabiat çevresinin bilincindedirler. Belli bir bilgi ve teknik birikim sonunda, Batı ülkelerinde özgün olarak ortaya çıkan, " Sanayi Devrimi ", insanlığın o güne kadar oluşturduğu hayat biçimini kökten değiştirmiştir. Sanayileşme, insanın yaşadığı doğal ve sosyal çevreye yeni biçimler vermiştir. Sanayileşmeyle birlikte, makinalaşma ve fabrika üretimi çerçevesinde doğal çevre sorumsuzca, üretim artıklarıyla kirletilmiştir. Sanayileşmeyle daha da artan şehirleşme de plânsız yapılanmıştır. Şehrin hazır olmayan altyapısı, şehre gelen fazla nüfusu barındıramayınca, Batı ülkelerinde Slum denilen teneke mahalleleri meydana geleerek, sağlıksız bir şehirleşme ortaya çıkmıştır.

Gelişmiş Batı ülkelerindeki, sanayileşme ve şehirleşme bitki örtüsünü ve hayvan gruplarını verimsizleştirdi, orman kıyını ve otlakların çoğalması erozyonu hızlandırdı ve su rejimini değiştirdi. Tarım yapabilen alanlar azalırken, çölleşme hızlandı. Yaşadığımız çevre harabeye döndü her yerde kalkınma, doğal çeşitliliği bozdu. Çevre kirliliği yaygınlaştı. Denize ve göllere karışan petrol artıklarının yarattığı siyah dalgalar denizleri tehlikeli şekilde kirletmekte, yoğun bir şekilde kullanılan DDT ve böcek öldürücü ilaçlar toprağın ekosistemini bozmaktadır. İnsanın yapay olarak ürettiği radyoaktivite yüzlerce yıl zehirli etkisini korumakta, plutonium için ise bu süre, binlerce yıla kadar uzanmaktadır. Doğanın giderek bozulmasında nüfus artışının önemi üzerinde durulmaktadır.

Ancak, nüfusu fazla olan ülkeler sanayileşmemiş yoksul ülkelerdir. Nüfus artışıyla kıtlığın yaygınlaşması arasındaki ilişki çerçevesinde, her geçen dakikada 7 insan açlıktan ölmektedir. İnsanlık tarihinde, aynı türden olupta, aynı alanda yaşayan hiçbir canlı arasında böylesine büyük farklılıklar görülmemiştir. Bir yanda hayati kaynakları hiç hesaba katmadan tüketen, savuran, zengin ve verimli ortamları köklü bir şekilde değiştiren, mutluluğu bollukta arayanlar, diğer yanda ise, verimsiz ve yoksul bir ortamda bütün güçleriyle günlük hayatları için mücadele eden, nüfus artışının etkisiyle gün geçtikçe daha da zorlanan iskelete dönmüş insanlar bulunmaktadır (236).

Ivan Illich'e göre, insan, evren içinde bir tek hayat ortamına uyacak biçimde gelişmiştir. Anayurdu yeryüzüdür ve bu yurt, şimdi yine insan tarafından tehdit edilmektedir. Aşırı nüfus, aşırı refah ve yanlış teknoloji çoğu zaman, biraraya gelip çevrenin dengesini tehdit eden üç yönelim olarak görülmektedir. Bunlardan aşırı nüfuslaşma, daha fazla kişiyi sınırlı kaynaklara bağımlı kılar. Refah, herkesi daha çok enerji kullanmaya zorlar. Yanlış teknoloji ise, enerjiyi verimsiz biçimde yozlaştırmaktadır (237).

Doğayı beğeri ihtirastan korumak için ülkeler arasında çevre sözleşmeleri akdedilmelidir. Bu sözleşmelerin amacı, hammadde kaynaklarının kullanımının düzenlenmesi olacaktır. Bugün dünyadaki ulusal devletler, kendi toprakları üstünde, altında yada kıyılarında bulunan ormanların,

(236) Simonnet, Dominique: Çevrecilik (Çev: M. Selami Şakiroğlu), İstanbul 1990, S:20-22.

(237) Illich, Ivan: Şenlikli Toplum (Çev: Ahmet Kot), İstanbul 1988, S:57.

göllerin, madenlerin ve yakıtların sahibi olduklarını iddia ediyorlar.

Bu doğal kaynakların kötüye kullanıldıkları ise yadsınamaz (238).

Sanayileşmenin doğal hayatı bozmasına, çevrenin kirlenmesine karşı doğal hayat zihniyetini, 1855'te topraklarını satın almak isteyen A.B.D. hükümetine Dvvan Kızılderili Reisi'nin cevabı, çok güzel tasvir etmektedir: " Gökyüzü nasıl alınır ya da satılır ? Biz havanın temizliğinin ve suyun parıltısının sahibi değiliz. Bunları bizden nasıl satın alacaksınız ? Anılarımız ve tecrübelerimizle dünyanın her köşesi halkın için kutsal ve yücedir. Beyaz adamın bizim âdetlerimizi anlamadığını biliyoruz. O gece gelip, topraktan ihtiyacı olan şeyleri alan bir yabancıdır. Dünya onun dostu değil, düşmanıdır ve dünyayı ele geçirdikçe ilerler. Dünyayı çocuklarından çalar. İstahı, dünyayı hırsla yutar ve geriye bir çöl bırakır. Bütün hayvanlar yok olduğunda, ruhumuzun büyük yalnızlığı nedeniyle öleceğiz, hayvanlara ne olursa bizim başımıza da o gelecektir. Her şey birbirine bağlıdır. Dünyanın başına ne gelirse, aynısı dünyanın çocuklarının başına da gelir ". Bu çerçevede bir Afrika atasözü çevre bilincini çok iyi karakterize etmektedir: " Bu dünya bize atalarımızdan miras kalmadı, biz onu çocuklarımızdan ödünç aldık ". (239).

Umberto Eco'ya göre, teknolojik alandaki büyük ilerleme tıkanıklara, işlevsel aksamalara neden olmakta ve gıda endüstrisinin geniş alanlara yayılması zehirli ve kanserojen gıda üretiminin artmasına yol açmaktadır. Öte yandan, en üst düzeydeki tüketim toplumları kusursuz nesne-

(238) Laszlo, Ervin: Evrensel Düşünmek. Küçülen Dünyanın Yeniden Şekillen-dirilişi, (Çev: İbrahim Serhat), İstanbul 1992, S:83.

(239) Porritt, Jonathan: Yeşil Politika (Çev: Alev Türker) 2. Baskı, İstanbul 1989, S: 5.

ler değil, tam tersine kolayca buzulan aletler üretmektedir ve teknolojik uygarlık kullanılmış, işe yaramaz nesnelerin ortalığı sardığı bir toplum olma yolunda ilerlemektedir; bunun yanı sıra kırsal kesimde ormanların yok edildiğine bir çok ürünün ekimine son verildiğine, su, hava ve yeşil alanların kirletildiğine, belli hayvan türlerinin neslinin tükendiğine v.b. tanık olmaktayız (240).

Sanayi toplumuyla birlikte gelen, doğal kaynaklardan uzaklaşma çerçevesinde, gerek beslenme gerekse giyimde giderek artan sanayi etkisine karşı bir tepki olarak doğal kaynaklara dönme eğilimi başlamıştır. Sağlık alanında bitkilerle tedavi yöntemlerini öneren doğal tıp, " 70 " li yılların büyük yeniliği oldu. Sentetik tekstil ürünleri reddedildi, elle yapılmış dokumalar kıymet kazandı. Yüksek dozajlı ilaç kullanmaya dayalı tıp uygulamaları ile bitkilerle tedavi karşı karşıya getirildi ve çağdaş kötü beslenme alışkanlıklarından kurtulabilmek için unutulmuş eski beslenme şekilleri yeniden keşfedildi. Pithagor ünlü vejeteryan olarak, Hipokrat ise dietetiğin öncüsü olarak yeniden dirildiler (241).

Toffler'a göre, Yeryüzünün biyosferindeki tehlikeli olabilecek değişiklikler karşısında, dünya çapında bir çevreyi koruma akımı başlamıştır. Bu akım yalnızca kirlenmeye, yiyecek maddelerine yapılan ilavelere, nükleer reaktörlere, büyük karayollarına ve saç spreylerine karşı çıkmakla kalmamış, bizi, doğaya olan bağımlılığımızı yeniden düşünmeye de mecbur etmiştir. Bunun sonucunda, artık kendimizi, doğayla bir ölüm-kalım savaşı

(240) ECO, Umberto: a.g.e., S:22.

(241) Simonnet, Dominique: a.g.e., S: 101-102.

içinde değil, uyum içinde görmekteyiz. Son yıllarda doğal yiyeceklere, doğal yöntemlerle çocuk doğumuna, çocuğun ana sütüyle beslenmesine, vücut bakımına duyulan ilgi çok artmıştır. (242).

Fritjof Capra'ya göre, aşırı teknolojik büyüme, hayatın fiziksel ve ruhsal olarak sağlıksızlaştığı bir çevre yarattı. Kirli hava, sinir bozucu gürültü, trafik tıkanıklığı, kimyasal kirleticiler, radyasyon tehlikeleri ve fiziksel ve psikolojik stresin pek çok başka kaynakları çoğumuzun günlük hayatının bir parçası oldu. Bu çok katlı sağlık tehditleri teknolojik ilerlemenin arazi yan ürünlerinden ibaret değildir; onlar büyüme ve yayılmayı tek amaç edinmiş bir ekonomik sistemin bütününe ilişkin tezahürleridir. (243)

Çevresel konular sorun olmayı sürdürmektedir: Ozon tabakasının incilmesi; asit yağmuru; sera etkisi ve Brezilya'nın yağmur ormanlarının zarar görmesi. Bununla birlikte çevreye özen gösterilmesi konusunda evrensel bir görüş birliğine varılmaktadır. Hatta, ülkeler çevre korumacılığı için birbirleriyle yarış durumuna girmektedirler. Naisbitt ve Aburdene'ye göre, dünyanın savunma ve soğuk savaşa verdiği önem gittikçe azalırken, şu anda en önemli ortak sorununuz olan doğal çevrenin yıpratılması konusundaki düşünceler ağırlık kazanmaktadır. (244).

Çevrenin kirlenmesi ve bozulması karşısında, çevreyi koruma bilinci çerçevesinde, 1972 yılında Birleşmiş Milletler'in düzenlediği birinci Çevre Konferansı Stockholm'de toplanmıştır. (245). Her yıl, 5 Hazi-

(242) Toffler, Alvin: Üçüncü Dalga, S:360-361.

(243) CAPRA, Fritjof: Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası (Çev: Mustafa Armağan) İstanbul 1989, S:278.

(244) Naisbitt, J., Aburdene, P.: a.g.e., S:28.

(245) Simonnet, Dominique: a.g.e., S:23.

ran Çevre Günü olarak kutlanmaktadır.

Çevreci hareket, sanayi toplumunun savunduğu, insanın doğaya hakim olma ve sömürme hakkını eleştirerek, insanın doğayla bütünlük içinde ele alınması gerektiğini, insan-doğa armonisi içinde bir gelişim modeli savunmaktadır. Önceleri bu yeni toplumsal hareketi oluşturan aktif bir azınlıktır (246). Ancak, bu sosyal hareketin oluşturduğu değerler, bugün çoğunluk tarafından kabul görmekte, toplumlar arasında ortak bir çevre bilinci oluşturma süreci yapılmaktadır.

Bu çerçevede AGİK (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı) sürecinde, 19-21 Kasım 1990 tarihlerinde 34 üye ülkenin katılımıyla toplanan ve konferans sonunda imzalanan, " Yeni Bir Avrupa İçin Paris Yasası " nda, çevrenin korunması ve çevreyle ilgili toplumbilinci ve eğitimi gerçekleştirmenin önemi üzerinde durulmuştur. Avrupa Çevre Ajansı'nın (EEA) kurulması memnuniyetle karşılanmış, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (ECE/UN) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) gibi çevrenin korunmasıyla ilgilenen uluslararası örgütlerde izlenecek politikaların gözden geçirilmesi, sorunlara yönelik çalışmalar yapılmasını ve bu örgütler arasındaki işbirliğinin geliştirilmesinin ve etkin bir koordinasyona gidilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır (247).

Dünya çapında ortak bir çevre bilinci oluşturma sürecinde 3-14 Haziran 1992 tarihlerinde Rio de Janerio'da Dünya Çevre Zirvesi toplanmıştır.

(246) GÖLE, Kılıçer: " Türk Toplum ve Pozitivist Elit'in Etkinliği " Sosyoloji Konuşmaları (Ed: Sadettin Elibol) Ankara 1991, S:24.

(247) Yeni Bir Avrupa İçin Paris Yasası, Ankara 1990, S: 10.

Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde toplanan, Dünya Çevre Zirvesi sonunda; bitki, hayvan toplulukları, ormanların korunmasına ilişkin "Bioçeşitlilik" sözleşmesi ile sanayileşmiş ülkelerin çevreyi kirletmeleri sonucunda oluşan atmosferdeki değişikliklere karşı, Üçüncü Dünya ülkelerine ödeyecekleri tazminatı içeren, "İklim Değişikliği" sözleşmesi tam katılım sağlanamazsa da imzalanmıştır.

Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde 3-14 Haziran 1992 tarihlerindeki "Dünya Çevre Zirvesi" sonunda benimsenen 27 maddeli Çevre Hakları Beyannamesi niteliğindeki, "Rio Deklarasyonu"nın ana maddeleri şöyle sıralanmaktadır :

- Çevrenin korunması, kalkınma süreci ile bir bütün teşkil edecektir ve birbirinden ayrı olarak düşünülemez. Tüm devletler ve halklar sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için yoksulluğa karşı mücadelede işbirliği yapacaktır.
- Ekosistemin korunması ve iyileştirilmesi amacıyla tüm devletler global ortaklık ruhu ile hareket edecektir. Çevreye zararda farklı katkıları olan ülkelerin ortak, ancak farklı sorumlulukları vardır.
- Tüm insanlığın daha yüksek bir hayat standardına kavuşabilmesi ve kalkınmanın sürdürülebilmesi için devletler çevreye zarar veren tüketim, üretim tarzlarını terketmeli ve uygun nüfus politikalarını teşvik etmelidir. Bilimsel ve teknolojik bilgi alışverişi ile kalkınmada işbirliği güçlendirilmelidir.
- Çevre sorunlarını da vurgulayan, tüm ülkelerde ekonomik gelişme ve sürdürülebilir kalkınmayı getirecek uluslararası açık ekonomik sistemin teşvikinde işbirliği yapılmalıdır.

- Devletler, çevreye zarar veren ve kirlilik kurbanlarına karşı telafiyi öngören milli yasalarını geliştirecektir.
- Çevreyi ve insan sağlığını tehdit eden atıkların bir başka ülkeye transferi ve dökülmesine karşı önlem almada tüm devletler işbirliği yapmalıdır.
- Başka devletlere de zarar verecek ulusal çevre felaketleri veya olağanüstü durumlar hakkında ilgililer derhal uyarılacak. Uluslararası topluluk bir faciaya sahne olan ülkeye yardım konusunda elinden geleni yapacaktır;
- Kadınların çevrenin yönlendirilmesinde ve gelişmesinde hayati bir rolü vardır. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için de tam katılımları gereklidir;
- Dünya gençlerinin yaratıcılığı, idealleri ve cesareti daha iyi bir gelecekte global sorumluluğu paylaşmaları yönünde kanalize edilmelidir;
- Başlı ve işgal altındaki insanların doğal kaynakları ve çevresi de korunacaktır;
- Savaş, kalkınmanın yıkımıdır. Bu nedenle devletler silahlı çatışmalarda çevrenin gözetilmesi amacıyla uluslararası hukuka saygı göstereceklerdir;
- Devletler çevre sorunlarını Birleşmiş Milletler Bildirgesi çerçevesinde barışçı yollardan ve uygun yöntemlerle çözeceklerdir.
- Bu deklarasyonun ilkelerinin uygulanmasında herkes iyi niyet ve ortaklık ruhu ile işbirliği yapacaktır.(248).

Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansı ya da Dünya Çevre Zirvesi sonunda benimsenen, "Rio Deklarasyonu"nun, yukarıda sunulan ana maddelerinden de anlaşılacağı gibi, yeryüzündeki ülkeler arasında, global çevre bilinci oluşması süreci, önemli bir aşama kaydetmiştir.

(248) "Dünya Çevre Zirvesi", Hürriyet Gazetesi, 16.Haziran.1992. S:11.

Sanayi toplumunun olumsuzlukları sorgulanmaktadır. Şehirler, konserve kutuları gibi üst üste yığılmış beton yağını evlerin monotonluğunda, yeşil alanlara hasret duruma gelmiştir. Fabrika bacalarından çıkan zehirli gazlar, eksoz gazları, kirli yakıtların dumanları şehrin havasını kirletmektedir. Fabrika atıkları, suları ve toprağı kirletmektedir. Sanayileşmiş ülkeler, zehirli atıklarını ve çöplerini, başka ülkelerin sahillerine bırakmaktadırlar. Naylon poşetler ve pet şişeler, çok uzun bir sürede yok olduklarından çevreyi kirletmektedirler. Enformasyon toplumu modelinde de görüldüğü gibi, Yoneji Masuda da, sanayi toplumuyla birlikte gelen sanayi atıkları ve tüketim artıkları sonucundaki kirlenme, çevrenin bozulması ve tabii kaynakların tükenmesi tehlikesinin arttığını; Ancak enformasyon toplumuyla birlikte kirlilikten kurtulma, tabiatla ortak yaşama uyumluluk sürecine girildiğini ve kaynaklardan tasarrufun önem kazandığını belirtmektedir.

Masuda'nın belirttiği, bu yapılanmanın sağlanabilmesi için insanlara, aileden başlayan ve formel öğretim kurumlarıyla kitle iletişimin araçlarıyla geliştirilen, " global çevre bilinci ve sorumluluğu " eğitimi verilmelidir.

10- Enformasyon Toplumunda Epistemoloji ve Etik

Daniel Bell'e göre, sanayi-öncesi toplumlarda, insanın karakteri ve grupların gelenekleri toplumca biçimlendirilir. Durkheim'a göre toplum bireyden bağımsız var olan dıştan gerçekleşen bir gerçekliktir. Bu anlamda Durheim toplumu " dışlık " kavramıyla açıklar. Yani, toplum bireylerin dışında gerçekleşen ve bireye baskı yapan bir varlık alanıdır.

Sanayi toplumunda ise, insanların oluşturduğu teknik ortam, daha da gelişmiştir. İnsanın dışında maddeleşmiş bir dünya varolmuştur. Sanayi-sonrası toplumda ise, insanlar birbirlerini tanırlar ve "birbirlerini sevmek veya ölmek" zorundadırlar. Dolayısıyla insanın merkezde olduğu sosyal bir dünya kurulmaktadır. Gerçeklik, insanın olduğu her yerdedir. Gerçekliğin kendisi problematiktir ve yeniden yapılabilir.

Bell'e göre, bu değişken tecrübenin, bilinç ve duygusallıkta bir değişiklik yaratıp, yaratamayacağı sorulabilir. İnsanın geçmişinin çoğunda gerçeklik doğadır. Bu çerçevede insan, şiirde ve hayal dünyasında kendisiyle doğa arasında bir bağ kurmayı diler. Son 150 yıldır gerçeklik tekniktir, âletlerdir ve insan ürünü şeylerdir yani, insan dışındaki dünyaydı. Enformasyon toplumunda ise, gerçeklik sadece toplumsal dünyadadır. Doğayı, eylemleri öncelikle bilinç ile varolan tecrübeleri kapsar. Toplum gittikçe bir "bilinç ağı" haline gelmektedir. Fakat bu bilinç, hangi kurallar ve hangi moral kavramlarla yapılanmaktadır? Bell'e göre sosyal tarih sürecinde üç gerçeklik; doğal dünya-teknik dünya ve sosyal dünya birbirine bağlıdır ve hepsinin ilkeleri vardır. (249).

Bu çerçevede enformasyon toplumunun epistemolojisi ve ethiki, doğal çevre-teknik çevre ve sosyal çevrenin gerçekliğinde, temelinde insanın refahını sağlamayı amaçlamalıdır.

Sanayi medeniyetinin bilgi teorisi pozitivism, batı toplumlarında sanayi-öncesi medeniyetinin doğuşuyla birlikte kırılmalara uğramakta, "post-modern" bilgi teorisi tartışmalarına yol açmaktadır. Bu çerçevede yeni toplumsal hareketler de, yeni değerlerin taşıyıcılığını yapmakta,

(249) BELL, Daniel: The Cultural Contradictions of Capitalism, New York 1976, S:149.

mahalli değerlere önem atfetmekte, " holistik " ve evrensel değişim modellerinden uzaklaşmaktadırlar. (250).

Kültür ve uygarlık tarihçelerine göre, insanoğlu bugünkü bilgi ve bilinç düzeyine belirli aşamalardan geçerek gelebilmiştir. Pozitif felsefenin ilk temsilcilerinden Auguste Comte, ünlü toplum sınıflamasıyla ilgili olarak önerdiği teoloji; metafizik ve pozitif bilim aşamaları; bilgi ve bildiklerimizin mitos, ethos ve logos aşamalarına tekabül etmektedir. Bilginin evrimi mitostan logos'a doğru genel bir gelişme çizgisi izlemekle birlikte ; yeni bilgi düzeylerine kavuşan toplumlar eski tür bilgilerden de tümüyle arınmamaktadırlar. Yaygın olarak bilimsel bilginin kesin, sağlam ve yanılmaz olduğuna inanılır. Oysa bilimsel bilginin üstünlüğü ve gücü şüpheye ve ırdeleneye, yani eleştiriye açık olmasındadır. Bilim, bilgisayarı yaratmıştır. Ancak, bilgisayarlarla üretilen, yayılan her bilgi bilimsel mi, güvenilir ve geçerli mi ? Enformasyon toplumlarının ve enformasyon toplumu olmaya hazırlanan ikinci ve üçüncü dünya ülkelerinin temel sorunu budur. Herkesin bilimsel araç ve gereçlerle bilgi üretebileceği bir toplumda, bilginin bilimselliğini kimler, hangi yetki ve etkiyle denetleyebilecektir ?

Bozkurt Güvenç'e göre, daha yeniyi ve iyiyi üretmek amacıyla dünyayı bilgi dünyasının parçalarına ayıran bilim, dağıttığı kurguyu yeniden kuramıyor. Sosyologlar modernleşme; İktisatçılar kalkınma stratejilerinde; Siyaset bilimciler enflasyonla savaşta; Fizikçilerle Kimyacılar soğuk füzyonla enerji konusunda anlaşıyor. Bilimsel üretim yaygınlaşıyor

(250) GÖLE, Nilüfer : "Türk Toplumunu ve Pozitivist Elit'in Etkinliği ",
Sosyoloji Konuşmaları, (Der:S.Elitol), Ankara 1991, S:23.

ama, toplumsal bilincimiz sanıldığı gibi bilimsel bilgilere dayalı değil ! 250 yıllık bilim çağı, giderek yüksek teknolojinin yardımıyla enformasyon devrimine dönüşmektedir. Öğrenebileceğimizden, anlayıp uygulayabileceğimizden çok bilgi üretiyoruz. Uygun ve geçerli bilgiye ulaşmak, bilgiyi yerinde ve zamanında kullanmak sorun oluyor. İletişim teknolojisindeki gelişmelerle hızlanan enformasyon devrini, yepyeni bir dünya yaratmaktadır. Milli devletlerin, bireysel sorunlara duyarsız, evrensel sorunlara karşı ise çaresiz kalacağı söylenmektedir. Avrupa ülkeleri çok dilli, çok kültürlü ve çok uluslu bir birliğe yönelirken, küçülen dünya da aynı yönde etkilenebilecektir. Bu süreç içinde, enformasyon toplumları kendi mythos ve ethoslarını yeniliyorlar. Enformasyon çağına yetismeye çalışan ülkeler ise, bilgi üretiminin veya bilginin kendisinden çok, çağın yarattığı mytoslardan ve etik değerlerden etkilenmiş görünmektedir. IBM-Fujitsu hız yarışması bir futbol kupası gibi uzaktan izlenmektedir.

Enformasyon toplumunda epistemoloji ve etik çerçevesinde, Bozkurt Güvenç, şu soruları yöneltmektedir : Enformasyon çağının mythosları ve etik değerleri önünde, bilen ve bilge insanın sorunları nelerdir ? İnsan, kendi yarattığı dünyanın efendisi kalabilecek mi, yoksa yeni düzenin kölesi mi olacak ? Masasının üzerine son kupahtan birbilgisayar koymakla geleceğe yönelik güvence ve özgürlük sorunlarını çözümlayebilecek mi ? Enformasyon Toplumu'nun üreteceği ve ithal edeceği yüksek teknolojiler, insanı geleceğe , özgürlüğe yaklaştıracak mı ? İçinde bulunduğumuz bilgi bolluğunun hangisi gerçek ? Teknolojinin başdöndürücü gelişme sürecinde bu tür sorular soracak bilgelere belki ihtiyaç duyuluyor ama öncelik

tanınıyor mu ? (251).

Naisbitt ve Aburdene'e göre, tüm ülkeler, okul müfredatlarında felsefe ve ahlâk eğitimine daha fazla ağırlık vermek zorunda kalacak. A.B.D. deki 5000 okulda, Matthev Lipman'ın geliştirdiği " çocuklar için felsefe " programı okutulmaktadır. Birleşik Devletler'deki birçok okul bölgesiyle birlikte, Chicago, Los Angeles ve St. Louis, okul müfredatına, " ahlâk eğitimi " ya da, " kişilik oluşturma " dersleri ekledi. Diğer taraftan Tıp Alanındaki Ahlâksal Sorunları İnceleme Komisyonu, tedavi kararlarını incelemesi amacıyla bünyesinde bir " ahlâk komitesi " barındıran büyük hastanelerin oranının 1983'te yalnızca % 4 olduğunu, 1987'ye gelindiğinde ise Amerikan Hastaneleri Birliği üyelerinin % 60'ında ahlâk komiteleri kurulmuş olduğu bildirilmektedir. Bir yandan yaşamak isteyen insanların yakarışları, bir yandan cenin ameliyatlari, bir yandan da hızla yaklaşan biyoteknoloji çağı, komitelere soluk aldırılmamaktadır. (252).

Enformasyon toplumunun etik'inde, özel hayatın gizliliği de önem kazanmaktadır. Bu anlanda, siyasal bir etik'in oluşturularak, yeni kurallar ve yapılanmalar meydana getirilmelidir. İletişim teknikleri aracılığıyla enformasyonun sınır tanımadan iletilmesi, bireyler hakkındaki özel bilgilerin başkaları tarafından, bilhassa da kötü amaçla elde edilip kullanılmasını gündeme getirmektedir. Bu sorun çerçevesinde Amerikan kamuoyu, 1970'lerde konuya karşı oldukça duyarlı hale gelmiştir, sonuçta Aralık 1974 tarihinde " Özel Hayatın Gizliliği " (Privacy Act) Kanunu çıkartılmıştır. Aslında kanunun doğrudan düzenlediği alanın içine özel sektöre ait

(251) GÜVENÇ, Bozkurt : "Bilgi,Bilim ve Bilişim...", 8.Ulusal Bilişim Kurultayı Açılış Bildirisi,Monitör/Ek No:2, 24.Eylül. 1990, S:1.

(252) Naisbitt J.-Aburdene P.: a.g.e., S:242.

veri bankalarının faaliyetleri girmemektedir. Kanun, federal kuruluşların kişilere ilişkin enformasyon toplama ve depolama işlemlerini kapsamaktadır. Bir federal kuruluşun bünyesinde depolanmış bulunan, kişilere ilişkin enformasyon bir başka kuruluşa, ancak, mahkeme kararıyla ya da ilgili kişinin rızası alınarak verilebilecektir. Aynı kanunla bir de " Özel Hayatın Gizliliğinin Korunmasını İnceleme Komisyonu " (Privacy Protection Study Commission) oluşturulmuştur. Bu komisyonun başlıca görevi, özel sektöre ya da kamu sektörüne ait ekonomik veri bankalarında mevcut bulunan ve kişilere ilişkin mahrem nitelikteki bilgilerin korunması için neler yapıldığını incelemektir. Ancak, 1980'lere gelindiğinde, A.B.D.'de, hâlâ elektronik veri bankalarında depolanan, kişilere ilişkin özel nitelikteki enformasyonun korunması konusunda, doyurucu önlemlerin alındığı söylenemez. Bu konuda en titiz yaklaşım Avrupa'dan gelmiştir. Bilgisayarın imkanlarıyla donanmış yeni enformasyon sistemlerinin bünyesinde depolanan kişilere ilişkin özel nitelikteki bilgileri korumayı amaçlayan ilk ciddi adımı İsveç atmış, 1973 yılında " Veri Kanunu " nu (Data Act) çıkartmıştır. Kanun, bir " Veri Denetleme Kurulu " nun (Data Inspection Board) oluşturulmasını emretmiştir. Bu kurulun yetki alanı içine hem özel sektör, hem de kamu sektörü girmektedir. Kurul, elektronik veri bankalarının bütün faaliyetlerini yakından izlemekte; bilgisayar aracılığıyla otomatik biçimde tutulan dosyaların içeriğinin kişilerin özel hayatının gizliliğini ihlâl edici nitelikte olmaması için gerekli gördüğü müdahaleleri yapabilmektedir. Kurulun, ayrıca, ceza kesme biçiminde yaptırım gücü de bulunmaktadır. Kanunun getirdiği diğer bir uygulama, kişilere ilişkin enformasyon toplamak ya

da depolamak isteyen her kuruluşun önceden Kurul'dan izin alma zorunluluğudur. Kanun, ayrıca, elektronik veri bankalarında kişilerin dinsel ve siyasi görüşlerine ilişkin bilgilerin yer almasını da yasaklamaktadır.(253).

Bu çerçevede kişilerin sağlık durumlarına ilişkin enformasyon, sadece, sağlık alanında çalışan kuruluşların veri bankalarında depolanabilecek; kişilerin işledikleri suçlar ve aldıkları cezalarla ilişkin bilgiler, sadece yetkili kuruluşların elektronik dosyalarında saklanabilecektir. Kişilerin her talebinde, kuruluşlar veri bankalarında o kişilerin kendileriyle ilgili tutulmuş kayıtlarını onlara açmak zorundadır. Diğer taraftan, kanun kişilere ilişkin enformasyonun üçüncü kişilere iletilmesini de çok sıkı kurallara bağlamış; kişilere özel hayatlarının gizliliğinin ihlal edilmesi halinde gelebilecek her türlü zararı engelleyici önlemler getirmiştir. İsveç'in kişilerin özel hayatlarının gizliliğini koruma hareketi, diğer İskandinav ülkelerinde de yankı bulmuştur. 1980 yılında Danimarka, Norveç, Finlandiya birer " Veri Denetleme Kurulu " oluşturmuşlar, bu kurul İsveç'inkine benzer yetkilerle donatılmışlardır. Avusturya'da aynı uygulamaya 1980 yılında geçmiştir. (254).

(253) UĞUR, Aydın: a.g.e., S:163-165.

(254) UĞUR, Aydın: a.g.e., S:166-167.

S O N U Ç

Değişme sürecinde toplumlar tarım-öncesi, tarım, sanayi ve enformasyon toplumu aşamalarından geçerek gelişmişlerdir. Bu süreçte, kültürel birikim çoğalarak artmıştır. Dolayısıyla, insanın ve bir bütün olarak toplumun ihtiyaçlarına cevap verme araçları da artmıştır. Avcılık ve toplayıcılık düzeninden yerleşik hayata geçişte, toprağın işlenerek ürün elde edilmesi önem arzeder. Tarım toplumunda, cemaatçi yapı hakimdir. Köyler, giderek şehirlerin gelişmesi yerleşik hayatın hayat alanlarını oluşturur. Yazının bulunuşu ile birlikte, sosyal ve kültürel geleneğin, nesilden nesile aktarılmasında önemli bir aşama kaydedilmiştir. Matbaanın icadı ile birlikte, kültürel mirasın aktarılması, daha da ivme kazanarak çoğalmıştır. Enformasyon toplumunda ise, bilgisayar ağları ve bilgisayar disketleri ile iletişim araçları, sosyal ve kültürel etkileşimi, bilimsel ve teknolojik bilgilerin daha hızlı alış-verişini sağlamaktadır. Bu anlamda, bu hızlı alış-verişin sonucu olan, daha hızlı bir değişimin içinde yaşamaktadır.

19. yüzyılda buhar makinasının bulunuşu ile singelenen sanayi devrimi, makinalı fabrika üretimi ile seri halde üretimi getirmiştir. Sanayi devriminin oluşturduğu sanayi toplumu, o güne kadar olan geleneksel özellikli toplum yapılarında kökten değişiklikler yaratmıştır. Tarım toplumunun geleneksel geniş aile modeli, sanayi toplumunda çekirdek aile modeline dönüşmüş; formel eğitim önem kazanmış, eğitimle statü elde edilmesi sağlanmıştır; işbölümü gelişmiş, şehirleşme artmıştır; kitle halinde üretim kitle halinde tüketimi getirmiştir; kitle haberleşme

araçlarının etkinliğiyle düğüncede, ürünlerde bir standartlaşma oluşmuş-
tur; kitle üretimi ağır üretim krizleri meydana getirmiştir; bilimin
uygulamaya konulması olan teknoloji gelişerek hayatın her alanına yansı-
mıştır. Sanayileşme beraberinde olumsuzlukları da getirmektedir. Sana-
yi toplumunda anoni ve yabancılaşma çoğalmaktadır. Sadece maddi üretimi
hedefleyen bir hayat tarzı, makinalaşma insanları robotlaştırmaktadır.
Sanayileşmenin getirdiği diğer bir olumsuzluk çevre kirliliğidir. Fab-
rika üretim artıkları, egsoz gazları, bacalardan çıkan zehirli dumanlar
yaşanılan çevreyi kirletmektedir. Ayrıca kitle haberleşme araçlarından,
tek merkezli yapılan yayın, tek boyutlu insan tipini beraberinde getir-
mektedir.

Yeni toplum tipi olan enformasyon toplumu, transistörün bu-
lunusuyla başlayan süreçte, nihayet bilgisayarın geliştirilip etkinliği-
nin artması nedeniyle bilgisayarla simgelenmektedir. Endüstrinin ileri
safhalarında üretim, otomatik makineler ve bilgisayarlarla otomasyona
geçmiştir. Dolayısıyla, insanın emeğine duyulan ihtiyaç azalmıştır.
Otomasyon ile üretimde çalışan insan, giderek bir koordinasyon görevi
üstlenmektedir. Üretim, insanın el emeğinden çok makineleri kullanmada
karar verme ve uygulama işlevi gerektiren bir yapıya geçmektedir. Oto-
masyon üretimi ile insanların serbest zamanları çoğalmaktadır. Önemli
olan bu serbest zamanları verimli kullanarak, hayat alanlarını daha ya-
şanılır kılmak için yeni gelişmeler sağlayabilmektir. Zaten geçmişte de
tarım devrini sürecinde buğdayın yetiştirilmesi özellikleri nedeniyle
yerleşik hayata geçişte önemli olmuş, buğday yetiştirirken artan serbest
zamanlarında insan, hayat alanlarını daha da yaşanılır kılma uğraşısında

birlikimler yaratabilmişlerdir. Enformasyon toplumunda da, insanların otomasyon sonucunda oluşan serbest zamanlarını kullanma uğraşları önem kazanmaktadır. Bu bağlamda insanlar tüm zamanlarını, televizyonun başında soyut bir yapay dünyada mı geçirecekler? Yoksa eleştirel bir zihniyet kazanarak, zihinsel aktivitelerini geliştirip, daha iyi bir tabii ve sosyo-kültürel çevre oluşturma faaliyeti mi geliştireceklerdir?

Tüm enformasyon toplumu modellerinde, sanayi toplumundan enformasyon toplumuna dönüşün belirtisi olarak ekonominin sektörel dağılımında, faal nüfusun büyük çoğunluğunun hizmetler sektöründe çalışması gösterilmektedir. Bu bağlamda A.B.D.'de 1956'larda faal nüfus içinde hizmetler sektörünün, inalat sektöründen daha fazla olması temel alınarak, A.B.D.'nin enformasyon toplumu sürecine girdiği öne sürülmektedir. Bu çerçevede Türkiye ile bir karşılaştırma yapılırsa; A.B.D.'de 1987 verilerine göre faal nüfus, tarım sektöründe % 3,3 ; sanayi sektöründe % 28,5 ve hizmetler sektöründe ise % 68,2'dir. Türkiye'de ise 1990 verilerine göre faal nüfus, tarım sektöründe % 50,9 ; sanayi sektöründe % 13,7 ; hizmetler sektöründe ise % 35,4'dür. Dolayısıyla, Türkiye sektörel dağılımında faal nüfusunun tarım sektöründe daha fazla olması itibariyle bir tarım toplumu görünümündedir. Türkiye'deki bu sektörel dağılım 100 yıl önceki A.B.D.'nin 1870 yıllarındaki sektörel dağılım oranına yakındır. Başka bir veri almaksızın Türkiye'nin verilerindeki hizmetler sektörü yüzdesinin sanayi sektörü yüzdesinden fazla olması, ülkemizin tam olarak sanayileşemediğinin göstergesidir. Bu bağlamda, Türkiye ve aynı konumda gelişmekte olan ülkelerin enformasyon toplumuna geçiş süreci tartışılırken, iki farklı görüş geliştirilmektedir;

Bu görüşlerden birisi sanayileşmenin şart olduğunu, önce sanayileşerek daha sonra enformasyon toplumuna geçilmesi gerektiğini savunurken; Diğer görüşe göre ise, gelişmekte olan ülkeler, iletişim ve bilgi-işlem tekniklerini ithal ederek, optimal-verimli bir rasyonalite ile plânlı bir şekilde hem sanayileşme hem de enformasyon toplumu sürecine girmek şeklinde bir yapılanma sağlayabilirler. Bu tartışmalar, çalışmamızın belirlenen sınırlarını aştığı için irdelenmemiştir. Bu görüşlerin geçerlilik derecesi, ülkelerin aldıkları kararlara göre uygulanarak gelecekte görülebilecektir.

Enformasyon toplumunu karakterize eden özellikler enformasyon toplumu model ve teorileri çerçevesinde incelendiği gibi, genel olarak şu şekilde özetlenebilir:

- Enformasyon toplumunda " beyaz yakalı " işgörenlerin sayısı " mavi yakalı " işgörelere oranla daha fazladır.
- Bilgi birikimi, özellikle gelişme ve kalkınmanın temelinde bulunan teknolojik bilgi, teorik bilginin kodlanması ile daha da artarak gelişmektedir.
- Ekonomik ve toplumsal mekanizmaların işleminde, sistem analizi ve karar alma teori yaklaşımlarını ifade eden " entellektüel teknoloji " önen arzeder.
- Enformasyon toplumunda teknolojik keşif ve teknoloji hakimiyeti geleceği belirler.
- Tarım toplumunda ana kaynak toprak, sanayi toplumunda makina, enformasyon toplumunda ise bilgidir. Dolayısıyla tarım toplumunda güç kaynakları toprak sahiplerinde ve askerlerde, sanayi toplumlarında dolaylı da olsa

iş adamlarında, enformasyon toplumunda ise üniversite ve araştırma kurumlarındadır.

— Enformasyon toplumunun ortaya çıkışında, bilimsel bilginin üretilme ve iletilmesinde, bilgisayar ve iletişim tekniklerinin fonksiyonu önemlidir. Bu anlamda telefon ve bilgisayar sistemlerinin içiçeliği, kablolu televizyonun çok sayıda kanal ve çeşitli kullanım alanı sağlaması, veri tabanlarının ortaya çıkışı ve bilgisayar destekli eğitimin etkinliği önem arz eder.

— Bilgi ve enformasyon bir meta olarak alınıp satılmaktadır.

— Enformasyon toplumunun gelişme dinamiğini bilgisayar teknolojisi yönlendirecektir. Bilgisayar teknolojisi, insanın zihinsel emeğinin çerçevesini genişletecektir. Enformasyon toplumunda bilgisayarlar, enformatik üretim gücünü olağanüstü artırarak; enformasyonun kitle halinde üretilmesine, işlenmesine, dağıtılmasına, saklanmasına ve tüketilmesine imkan veren enformasyon devrimine yol açmaktadır.

— Sanayi toplumu özel mülkiyete, serbest rekabete ve kâr maksimizasyonuna dayandığı halde, enformasyon toplumunda belirleyici olan teknolojik alt yapıda önemli olan, maddî sermaye değil, bilgi enformasyon ağırlıklı beşeri kaynaklardır.

— Sanayi toplumunda merkezi bir iktidarın etrafında, sosyal sınıfların hiyerarşik oluşturdıkları ilişkiler ağı vardır. Ancak enformasyon toplumunda ise, iktidar çok merkezli bir nitelikte ve sosyal örgütlenme hiyerarşik değil yaygın ve yatay ilişkilerle birbirini tamamlayan sosyal kümeler arasında olacaktır.

— Sanayi toplumlarının ileri safhasını, özellikle dayanıklı tüketim maddelerinin kitlesel tüketimi yani " Yüksek Kitle Toplumu " oluştururken; Enformasyon toplumunun en ileri safhasında ise, bilgisayarlaşma sayesinde herkesin bilgi üretimine katkıda bulunabilmesiyle ortaya çıkacak olan " Yüksek Kitlesel Bilgi Üretimi Toplumu " safhası olacaktır.

— Sanayi toplumunun manevi dayanağı, insanın özgürlüğü, temel insan haklarına saygı gösterilmesi, bireyin yüceltilmesi, insanlar arasındaki eşitsizliklerin giderilmesi gibi ilkelerin ön plânda olduğu " Rönesans Ruhu " dur. Buna karşılık enformasyon toplumunun manevî dayanağını, insanın hem beşeri çevresi, hem de tabii çevresiyle uyum halinde yaşamasını hedef alan global tutum teşkil edecektir.

— Sanayi toplumunda temel değerler maddî ihtiyaçların tatminine dayanır. Buna karşılık, enformasyon toplumunda tüm değerlerin kaynaklanacağı boyut, " anaçlara ulaşmanın verdiği tatmin " olacaktır. Bu bağlamda bir analogi yaparsak ; Maslovv'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde en son aşama olarak belirlediği kendini gerçekleştirme ihtiyacını insan, enformasyon toplumu yapılanmasında karşılayabilecektir. Dolayısıyla insan, enformasyon toplumunda, tüm ihtiyaçlarını karşılamış en üst seviye olan kendini gerçekleştirme ihtiyacını karşılamak için yapacağı uğraşlarla daha da gelişmiş bir aşamaya gelebilecektir.

21. yüzyıla girerken enformasyon toplumunun bu yapılanma temelinde oluşan kültürel eğilimleri analizimizde de ele aldığımız gibi, dünya düzlemindeki yeni kültürel yönelimleri şu şekilde özetleyebiliriz: İletişim araçları ve bilgi-işlem teknikleri vasıtasıyla dünya küçülmektedir, özellikle uydu yayınları sınır tanımamaktadır. Bu çerçevede

Mcluhan'ın iletişim araçlarının etkinliğiyle, dünyanın " evrensel bir köye " döneceği tezi önem arz etmektedir. Ancak, milletlerin kültürleri ve sosyal yapıları farklı farklıdır. Bütün toplumların aynı yapıya kavuşacakları söylenemez. Bununla birlikte, çağımızdaki kültür değişimleri çerçevesinde, iletişim araçlarının sınır tanımadan mesaj, haber ve bilgileri dünyanın her yerindeki insanlara erişirmesi sonunda, evrensel bir hayat tarzı imajı oluşmaktadır. Bu yapılanmada iletişim araçlarıyla, tek boyutlu olarak hâkim kültürün ürünleri aktarılmakta olduğu izlenmektedir. Bu anlamda teknolojik açıdan gelişmiş, enformasyon toplumu olarak nitelenen Amerika Birleşik Devletleri'nin zaten kendi kültürü de mozayik olan kültürel formları, iletişim araçları özellikle televizyon aracılığıyla diğer milletlere yansımaktadır. Dolayısıyla, dünya düzleminde A.B.D. merkezli yayınların etki alanları çerçevesinde " Hayat Alanlarının Amerikanlaştırılması " sürecinden söz edilebilir.

Kültürler mutlaka iletişim içinde olmalıdır. İletişim etkileşimi getirir. Değişimin temelinde etkileşim vardır. Ancak bu etkileşim, tek boyutlu olmamalıdır. Kültürler karşılıklı olarak alış verişte bulunabilmelidir. Bir ihtiyaç karşılama ve özümseme oranında yeni kültürel unsurlar kabul edilir.

21. yüzyıla girerken enformasyon toplumu yapılanmasında, ekonomik açıdan globalleşmeye doğru bir yönelimin olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, bir işletme, üretimin bir bölümünü bir ülkede, diğer bölümünü başka bir ülkede yapabilmektedir. Bu şekilde, üretimde koordinasyon sağlanabilmesi için iletişim araçları ve bilgi-işlem teknikleri önemli bir fonksiyon yüklenmektedirler. Enformasyon alış-verişi, gelişmiş

iletişim teknikleriyle ülkeler arasında, kıtalar arasında anında sağlanmaktadır. Telex, Telefax, telefon, tele-konferans, videotext, teletext, iki-yönlü kablolu televizyon, bilgisayar ve uydu aracılığıyla iletişim artmakta ve yoğunlaşmaktadır. Dünya apında Avrupa Topluluğu'nun (AT) kuruluğ ve gelişme süreci; AT (Avrupa Topluluğu) ile EFTA (Avrupa Serbest Mübadele Birliği) lkeleri arasında imzalanan ekonomik işbirliği anlaşması; Kanada ile A.B.D. arasında, Avustralya ile Yeni Zelanda arasında imzalanan serbest ticaret anlaşması; Türkiye'nin önderliğinde gerçekleşme aşamasına ulaşan KEİB (Karadeniz Ekonomik işbirliği Bölgesi) ... v.b. yapılanmalar ekonomik globalleşmenin somut belirtileridir.

Globalleşmenin hukukî boyutunda, AGİK (Avrupa Güvenlik ve işbirliği Konferansı) süreci ülkeler arasında ortak fikir oluşturmada önemli bir yapılanmayı ifade etmektedir. 1975 yılında Helsinki Nihai Senedi ile başlayan AGİK süreci, belli periyodlarla toplanarak alınan kararlar izlenmekte ve yeni gelişmelere göre yeni kararlar alınmaktadır.

21. yüzyıla girerken bireyin önemi daha da artmaktadır. Bu durum bireyin sadece kendi ıkart için hareket ettiği bir bireysellik değildir. Sosyal sorumluluk bilincinde bireyin, sanat, ticaret ya da bilim alanındaki başarıları önem kazanmaktadır. Bu çerçevede, sosyalist ülkeler bile 1990'dan başlayan bir süreçle, kolektif yapılarını terkederek bireysel girişimcilik, özel mülkiyet ve piyasa ekonomisine geçiş programı başlatmışlardır. Bireysel girişimciliği bilgisayarlar, hücreli telefonlar ve faks makineleri desteklemektedir. Girişimci bireyler, bu iletişim sistemleriyle dünyanın bütün ülkeleriyle bağlantı kurmaktadır. Bireyselleşme süreciyle, tüketicinin önceliği de artmış,

bilgisayarlı montaj fabrikaları ile ürünler, müşterinin beğenisi ve isteğine göre çeşitli olarak üretilebilmektedir.

Sanayi toplumunun büyük ölçekli işletmeleri, fabrikaları çerçevesindeki kitle üretimi yerine, yeni çağda küçük ve orta ölçekli işletmelerdeki üretim önerilmekte ve önem arz etmektedir. Bu durum üretimin mahallileşmesini getirmektedir. Devlet yatırımları ve işletmeleri özelleştirmektedir. Mahallileşme, cemaatleşmeyle de bağlantılı bir gelişmedir. Bu çerçevede sanayi toplumundaki kitle iletişim araçlarıyla oluşan kitle kültürü dağılmaktadır. İletişim araçlarının çeşitliliği, her cemaatin kendi yayınını yapmasına sağlamaktadır.

Dünya çapındaki ekonomik ve siyasal globalleşme yanında, diğer taraftan bir karşı yönelim olarak milliyetçilik hareketleri yoğun biçimde görülmektedir. Bu durum iletişim araçlarıyla özellikle A.B.D. kültürünün yaygınlaşmasına bir tepki olarak, her milletin kendi öz kültürünü yaşatması ile ilgili aldığı gibi, maddeleşmiş ve kültürsüzleşmiş bir dünyaya karşı her toplumun kendi öz kültürlerine yönelmeleri ile de ilgilidir.

Enformasyon toplumunu simgeleyen bilgisayarlar, üretimden tüketime, eğitimden sağlık alanına ve oyun oynamaya kadar sosyal ve kültürel hayatın her alanına girmektedir. İnsanlar, daha iyi yaşamak için aletler ve araçlar meydana getirmişlerdir. Bilgisayar, insanın zihinsel aktivitelerini aktardığı ve bilgi depolanabilen ve istenildiğinde kullanılabilen araçlardır. İnsanın meydana getirdiği bir araç olarak bilgisayar, insandan üstün değildir ve olamazlar. Bilgisayar insanın yapabileceği işlerin bir bölümünü, tanımlamak şartıyla daha hızlı yapabilen

bir araçtır. Yani, bilgisayarı kullanan insan olmayınca bir fonksiyonu kalmaz. Bilgisayarın, hayatın çoğu alanlarına girmesinin olumlu etkileri yanında olumsuz etkileri de vardır. Serbest zamanların çoğunu bilgisayar başında geçiren, özellikle çocuklar ve gençler sosyal hayattan kopma ve soyutlanma tehlikesiyle karşı karşıya gelmektedirler.

İletişim araçları ve bilgi-işlem tekniklerinin eğitimde kullanılmasıyla birlikte, eğitimin yapısı değişmektedir. Bu çerçevede bilgisayarlı eğitim sürecinde, öğretmen bir koordinasyon görevi üstlenecektir. Öğrenmeyi öğretmek önem kazanacaktır. Eğitim, okullarla sınırlı kalmayacaktır. Hızla değişen çağımızda okulda öğrenilen bilgiler yeterli kalmamaktadır. Bunun için, insanın kendisini sürekli yenilemesi, mesleği konusundaki gelişmeleri takip etmesi önem kazanmaktadır. Bu çerçevede, bilgisayarın etkin işlevi olacaktır.

Tarım toplumunun aile yapısını, geleneksel geniş aile modeli karakterize eder. Sanayi toplumuyla aile yapısı, çekirdek aile modeline dönüşmüştür. Enformasyon toplumunun aile yapısı ise, somut olarak tek bir modelle nitelendirilememektedir. Bu anlamda aile yapısı plüralist özellik göstermektedir. Aile, toplumun temeli ve toplumun sürekliliğini sağlayan sosyal bir kurumdur. 1960'larda özellikle Batı'da denenen aile alternatifleri hayat tarzları sonuçsuz kalmış, geniş ve kitlesel bağlamda ailenin alternatifsiz olduğu anlaşılmıştır. Bu anlamda gelişmiş Batı ülkeleri, aileye önem ve öncelik veren politikalar geliştirmektedirler.

Enformasyon toplumunda iletişim ve bilgi-iletim teknikleri ile enformasyon sektöründe çalışanlar için, çalışma hayatı ev merkezli hale gelebilecektir. Ancak bu durum sosyal hayatta olumsuz etkiler getirebilir. İş ve yaşama mekânlarının birleşmesi, rol karmaşasına yol

açabilecektir. İnsanın işindeki rolü ve hayat tarzı ile evdeki rolü ve hayat tarzı birbirinden tamamiyle farklıdır. Bu durum sorun oluşturabilir. Ev merkezli bir hayat, sosyal ilişkileri de etkileyecektir. Televizyonun toplum hayatına getirdiği etki çerçevesinde, elektronik iletişimin sosyal ve kültürel iletişimin yerini alması " toplumun mutlak atomlaşması " na yol açabilecektir. Televizyon ve bilgisayar bağlantılarıyla insan, gerçek dünyayla etkileşime girmemekte, sadece gerçekliğin yerine onun görüntüsünü, imajını bir bakına suretini ikame etmektedir.

Sanayileşme ile şehirleşme eğilimi artmıştır. Sanayi toplumu bir anlamda şehir toplumdur. Ancak, günümüzde şehirler artık yaşanmaz hale gelmiştir. Şehrin sosyal ve maddî şartları artmadan, nüfus yoğunluğu artmıştır. Yerleşimden ulaşma, çevre kirliliğinden sağlığa kadar sorunlar fazlalaşmıştır. Enformasyon toplumunda, iletişim araçları ve bilgisayarlar aracılığıyla mekân farklılığının önemli olmadığı çalışma alanlarına bağlı olarak, insanlar şehirden uzaklaşmaktadırlar. Şehrin yakınlarında uydu şehirler kurulmakta daha küçük şehirlere, kasabalara ve kırsal alanlarına yerleşim oranı ve eğilimi artmaktadır.

Enformasyon toplumunda siyasi yapıdaki muhtemel değişiklik, tele-demokrasi olacaktır. Herhangi bir siyasi karar alınırken merkezi bilgisayara bağlı kablolu televizyonun geri dönüş kanalıyla " elektronik plebisit " yöntemi uygulanmaktadır. Ancak bu plébisit türünün demokrasi-nin gereği olan tartışma ortamını ortadan kaldıracağı, aydınların da fonksiyonunu yerine getiremeyeceği öne sürülmektedir.

Sanayileşmenin sonuçlarından birisi, sanayi atıklarının çevreyi kirletmesidir. Bütün kaynaklar sonsuzmuş gibi sorumsuzca tahrip edilmiştir. Ormanlar kesilmiş, hava, su ve toprak kirlenmiş, tabii çevrenin dengesi bozulmuştur. Ozon tabakasının incilmesi, atmosferin ısınma tehlikesi, asit yağmurları ve nükleer kirlenme önemli çevre sorunlarıdır. Sanayi toplumunun maddî hedeflere yönelik mekanik zihniyeti, tüketimi teşvik eden reklamlar maddeleşmiş bir dünya meydana getirmiştir. Maddiyattan başka birşey düşünülmemesi sosyal ve kültürel çevrenin kirliliğini de beraberinde getirmiştir. Enformasyon toplumu yapılanmasında sanayi toplumu ve çevrenin sorumsuzca tahribi sorgulanmaktadır. Tabii kaynakların sonsuz olmadığı, tek bir yerkürede yaşandığının bilincine varan insanlar, çevre kirliliğini önlemek konusunda, ortak kararlar alma sürecine girmişlerdir. Ortak bir çevre bilinci oluşturmak amacıyla, 1972'de Birleşmiş Milletler'in düzenlediği I. Çevre konferansı Stockholm'de toplanmıştır. AGİK sürecinde çevrenin korunması ve çevre bilinci konusunda kararlar alınmıştır, son olarak 3-14 Haziran 1992 tarihlerinde Rio de Janeiro'da Birleşmiş Milletler'in düzenlediği, Dünya Çevre Zirvesi toplanmıştır.

Enformasyon toplumunda yeni bir epistemoloji ve etik oluşacaktır. 20. yüzyılda bilgi, özellikle bilimsel bilgi çok hızlı gelişmiş ve birikmiştir. Artık bu biriken bilgi denizi içinde neyi bilip neyi bilmediğimizi, hangi bilginin doğru hangi bilginin yanlış olduğunu bilemez duruma geldik. Bir " bilgi kirlenmesi " içerisindeyiz. Enformasyon toplumunda bilgisayarın işlevi ile bilgilerin dökümantasyonu, işlenmesi, sınıflandırılması ve anında erişilmesi sonucunda, " Amerika'yı yeniden

keşfetmeden " yeni bilgilere ulaşabileceğiz. Bu anlamda enformasyon toplumunda bilginin kirlenmesi, pürelektronize iletişim ve bilgisayarlaşma ile önlenebilecektir. Ancak enformasyon toplumu olmaya hazırlanan ülkelerin sorunu; bilgisayarlarla üretilen her bilginin bilimsel ve güvenilir olup olmadığı konusudur. Bu bağlamda, bunu denetleyecek bilim adamlarının yetkilerinin ve etkinliklerinin ne olduğu sorulabilir. Yine bilgilerin hepsine ulaşılabilinecek midir? Yoksa gelişmiş ülkelerin güdümlü tek boyutlu bilgi bombardımanına mı bağlı kalınacaktır ? Sadece bilgisayar sahibi olmak sorunu çözmez, önemli olan bilgisayarı verimli kullanabilmektir. Gelişmekte olan ülkeler, eğitilmiş insan yetiştirmeden, sadece bilgisayar ithal ederlerse, sürekli gelişen ve değişen bilgisayar pazarında, gelişmiş ülkelerin eski teknoloji bilgisayarlarının çöplüğü olma tehlikesiyle karşılaşabilirler. Önemli olan bütün bu biriktirilenlere yetkin olarak egemen olabilecek yetişmiş uzman insan unsurudur. Enformasyon toplumunda herşey eleştirci akıl süzgecin-den geçirilmelidir, herşey sorgulanmalıdır. Elbette bu çerçevede sosyal bilimlerin önemi ve sorumluluğu da artmaktadır.

Enformasyon toplumu etikinde, özel hayatın gizliliği önem kazanmaktadır. İletişim ve bilgi-işlem teknikleri aracılığıyla enformasyonun sınır tanımadan iletilmesi, insanların özel hayatlarına ilişkin özel bilgilerin başkaları tarafından elde edilmesini gündeme getirmektedir. Bunun önlenmesi için " özel hayatın gizliliği " kanunları, A.B.D.'den başlayarak, diğer ülkelerde de çıkartılmaktadır. Ancak bu konuda tam anlamıyla tatmin eder önlemler alınamamıştır.

Enformasyon toplumu uzak, hayali bir gelecek deşil, tıknı sanayi toplumu gibi evrensel etkileri olan ve somut gerçekliği artık tartısılmaz biçimde beliren yeni bir oluşumdur. Başlangıçta da belirttiğimiz gibi bu çalışma söz konusu oluşuma bilimsel bir yaklaşımla ve mevcut verilerden çıkarak genel bir çerçeve oluşturma amacını taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR

AKARSU, Bedi: Wilhelm Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı, İstanbul 1955

APPELEAUM, Richard P.: Toplumsal Değişim Kuramları, İş Bankası Yayınları
(Tarihsiz) Ankara.

ARON, Raymond: Sanayi Toplumu (Çeviren:Erol Gürsoy), Dergah Yayınları,
İstanbul 1978.

ARON, Raymond: Sosyolojik Düşüncenin Evreleri (Çev: Korkmaz Alendar),
İş Bankası Yayınları, Ankara 1986.

ATALAY, Beşir: Sanayileşme ve Geleneksel Yapı, DPT Yayını, Ankara 1984.

AVCI, Nabi: Kitle Kültürü Enformatik Cehalet, (2.Baskı), Rehber Yayını,
Ankara 1990.

AVCI N., TAŞCI C.K., KÖYMEN Ü.S., ERDOĞAN N., DERMAN D.: Enformasyon Toplumu
ve Eğitim Sistemlerine Etkileri, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir
1989.

Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı İştirakçi Devletleri'nin Tem-
silcileri Arasında Helsinki Sonuç Belgesinin Konferansın İzlenmesiyle
İlgili Hükümleri Uyarınca Yapılan Madrid Toplantısına Ait Kapanış Belgesi,
T.C.Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Madrid 1983.

BAUDRILLARD, Jean: Metinler ve Söyleşiler, (Çev: O. Adanır), İzmir 1988.

BAUDRILLARD, Jean: Sessiz Yığınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu,
(Çev: Oğuz Adanır), Ayrıntı Yayını, İstanbul 1991.

- BELL, Daniel: The Cultural Contradictions of Capitalism, New-York 1976.
- BİLGİSEVEN, A.Kurtkan: Sosyal İlimler Metodolojisi, Filiz Kitapevi,
İstanbul 1982.
- BİLGİSEVEN-A.K.: Genel Sosyoloji, Filiz Kitapevi, İstanbul 1986.
- BİLGİSEVEN, A.K.: Köy Sosyolojisi, Filiz Kitapevi, İstanbul 1988.
- BOTTOMORE, T.B.: Toplumbilim(Çev:Ünsal Oskay), Beta Yayını,İstanbul 1984.
- BOTTOMORE T.B., NİSBET R.: Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, (Çev:M.Tunçay,
A.Uğur), V Yayınları, İstanbul 1990.
- CAPRA, Fritjof: Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası (Çev:M.Armağan),İstanbul
1989.
- Childe, Gordon: Kendini Yaratan İnsan, (Çev:F.Ofloğlu),İstanbul 1988.
- Childe, G.: Tarihte Neler Oldu, (Çev:M.Tunçay,A.Şenel),Ankara (Tarihsiz)
- DEANE, Phyllis: İlk Sanayi İnkılabı (Çev:T.Güran), T.T.K. Yay.,Ankara 1988.
- DRUCKER, Peter: Yeni Gerçekler (Çev:B.Karanakçı),İş Bankası Yay.Ankara 1991.
- DÖNMEZER, Sulhi: Sosyoloji (7.Baskı), İstanbul 1978.
- DURA, Cihan: Bilgi Toplumu, Kültür Bakanlığı Yayını.,Ankara 1990.
- ECO, Umberto: Günlük Yaşamdan Sanata (Çev:E.Atakay),Adam Yay.,İstanbul 1991.
- Elbruz, Leyla: Karl Mannheim've Planlı Değişme,DPT Yayını.,Ankara 1982.
- ELİBOL, Sadettin: Sosyoloji Konuşmaları, Ece Yay.,Ankara 1991.
- Eliot, T.S.: Kültür Üzerine Düşünceler (Çev: S.Kantarcioglu),Kültür Bakanlığı
Yayınları, Ankara 1987.
- ERDOĞAN İrfan,ALEMDAR Korkmaz: İletişim ve Toplum, Bilgi Yayınevi,Ankara
1990.
- ERGÜN, Doğan: Türk Bireyi Kuramına Giriş. Türk Kültürünün Olanakları,
Gerçek Yayınevi, İstanbul 1991.

ERGÜN, Mustafa: Eğitim Felsefesi Ders Notları, İnönü Üniversitesi, Malatya 1985.

ERGÜN, Mustafa: Eğitim ve Toplum. Eğitim Sosyolojisine Giriş. İnönü Üniversitesi Malatya 1987.

ERKAL, Mustafa E.: Sosyoloji (Toplum Bilimi), Filiz Kitapevi, İstanbul 1983

ERKAL, Mustafa E.: İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri (2. Baskı), İst. 1991.

ERÖZ, Mehmet: İktisat Sosyolojisine Başlangıç, Filiz Kitapevi, İstanbul 1982.

ESERPEK, Altan: Sosyoloji, A.Ü.D.T.C.F., Yay. Ankara 1981.

ESSLIN, Martin: TV Beyaz Camın Arkası (Çev: M. Çiftkaya), Pınar Yay., İst. 1991.

FRANKEL, Boris: Sanayi-sonrası Ütopyalar, (Çev: K. Durand), Ayrıntı Yayınları İstanbul 1991.

FREYER, Hans: Endüstri Çağı, İstanbul 1954.

FROMM, Eric: Sağlıklı Toplum (Çev: Y. Salman, Z. Tanrısever), (2. Basım), Payel Yayınları, İstanbul 1990.

GALBRAITH, J.K.: Kriz Çağı (Çev: K. Aşçıoğlu-N. Himmetoğlu), Altın Kitaplar İstanbul 1989.

GORZ, André: Cennetin Yolları. Yaşanan Ekonomik Buhran Üzerine Tezler, (Çev: T. Ilgaz), Afa Yay., İstanbul 1985.

GORZ, André: Elveda Proletarya (Çev: H. Tufan), Afa Yay., İstanbul 1986.

GÖKALP, Ziya: Türkçülüğün Esasları, Toker Yay., İstanbul 1989.

GÖKBERK, Macit: Felsefe Tarihi (6. Basım), Remzi Kitapevi, İst. 1990.

GÜLER, Şevki: Çağdaş Sanayide İşçi-İşveren İlişkilerinin Sosyolojik Anlamı, A.Ü.D.T.C.F. Yay., Ankara 1979.

- GÜNGÖR, Erol: Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ötüken Yayını, İstanbul 1989.
- GÜVENÇ, Bozkurt: İnsan ve Kültür (4.Basım), Remzi Kitapevi, İstanbul 1984.
- İbni Haldun: Mukaddime, Cilt 1, (Çev:Z.K.Ugan), MEB Yay.İstanbul 1989.
- Illich, Ivan: Okulsuz Toplum (Çev:B.Üstün), Ankara 1985.
- Illich, Ivan: Şenlikli Toplum (Çev:A.Kot), Ayrıntı Yay., İstanbul 1988.
- Illich, Ivan: Tüketim Koleliği (Çev:M.Karavaşan), Pınar Yay., İstanbul 1990.
- KAPLAN, Mehmet: Kültür ve Dil, Dergah Yayınları, İstanbul 1986.
- KAPLAN, Yusuf: Enformasyon Devrimi Efsanesi, Rey Yay., İstanbul 1991.
- KAZGAN, Gülsen: İktisadi Düşünce, Remzi Kitapevi, İstanbul 1991.
- Kızıltan, Güven S.: Çağımızda Yabancılaşma Sorunu, İstanbul 1986.
- KONGAR, Emre: Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitapevi, İstanbul 1985.
- Krech-Crutchfield : Cemiyet İçinde Pert (Çev:M.Turhan), (2.Cilt, 2.Baskı), MEB Yayınları, İstanbul 1983.
- LASZLO, Ervin: Evrensel Düşünmek. Küçülen Dünyanın Yeniden Şekillendirilişi (Çev:İ.Serhat), İşaret Yay., İstanbul 1992.
- Leslie G.R., Larson R.F., Gorman B.L. : Introductory Sociology (3rd .edition) New-York 1980.
- Lundberg A., Schrag C., Larsen N.: Sosyoloji (Çev:Ö.Ozankaya), Işın Yayıncılık Ankara 1985.
- Magee, Bryan: Karl Popper'ın Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı, (Çev:M.Tunçay) Remzi Kitapevi, İstanbul 1990.
- Malinowski, Bronislaw: İnsan ve Kültür, (Çev:F.Gimüş), V yayını, Ankara 1990.
- Marcuse, Herbert: Tek Boyutlu İnsan (Çev:A.Yardımlı), İdea Yay., İstanbul 1990.

- MERİÇ, Cemil : Umrandan Uygarlığa, İstanbul 1977.
- MERİÇ, Cemil: Kültürden İrfana, İstanbul 1986.
- Remo-larousse, Cilt 2, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991.
- Mills, Writght C. :İktidar Seçkinleri (Çev:Ü.Oskay), Bilgi Yay. Ankara 1974.
- Naisbitt, John: 2000 Yılıının Sonrası.Sanayi-Ötesi Toplum, Tercüman Yayınları, İstanbul 1987.
- Naisbitt J.,Aburdene P.: Megatrends 2000. Büyük Yönelimler, Form Yayınları, İstanbul 1990.
- Nef, John: Sanayileşmenin Kültür Temelleri (Çev:E.Güngör),İstanbul 1986.
- OSKAY, Ünsal: Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri, Ankara 1982.
- ÖZKÖK, Ertuğrul: İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözülüşü, Tan Yayınları, Ankara 1985.
- POLOMA, Margeret: Contemporary Sociological Theory, New-York 1979.
- PORRIT, Jonathan: Yeşil Politika (Çev:A.Türker), 2.Baskı,Ayrıntı Yay., İstanbul 1989.
- ROSTOVV VV.VV.: İktisadi Gelişmenin Merhaleleri (Çev: E.Güngör),İst.1980.
- RUSSEL, Dora ve Bertrand: Endüstri Toplumunun Geleceği, (Çev:M.Ölçer), Bilgi Yayınevi., İstanbul 1979.
- SAYIN, Önal: İnsan Faktörünün Sosyal ve Ekonomik Gelişmelerdeki Yeri ve Önemi, İzmir 1983.
- Schement J.R., Lievrouw L.: Competing Visions, Complex Realities: Social Aspects of Information Society,New-Jersey 1987.
- Schumacher E.F.: Küçük Güzeldir (Çev:O.Deniztekin), Cep Kitapları,İst.1989.
- SEZAL, İhsan: Sosyoloji Yazıları, Ağaç Yayınları, İstanbul 1991.

Simonnet, Dominique: Çevrecilik (Çev:M.S.Şakiroğlu), İletişim Yay., İst.1990.

SOROKIN, Pitirim: Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri (Çev:M.Tunçay),

Bilgi yayınevi, Ankara 1972.

TEMİZ, Mustafa: Bilgi Toplumu, Seha Yay., İstanbul 1991.

TEZCAN, Mahmut: Sosyal ve Kültürel Değişme, Ankara 1981.

TOFFLER, Alvin: Gelecek Korkusu Şok (Çev:S.Sargut), Altın Kitaplar, İst.1981.

TOFFLER, Alvin: Üçüncü Dalga (Çev:A.Seden), Altın Kitaplar, İstanbul 1981

TOFFLER, Alvin: Ekonominin Çöktüğü Eko-Spazm, (Çev:M.Akçok), İnsan Yayınları

İstanbul 1991.

TOLAN, Barlas: Çağdaş Toplumun Bunalımı-Anomi ve Yabancılaşma, Ankara 1981

TOLAN, Barlas: Toplum Bilimlerine Giriş.Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji,

Adım Yayınları, Ankara 1991.

TURAL, Sadık K.: Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler, Kültür Bakanlığı Yay.

Ankara 1988.

TURHAN, Müntaz: Kültür Değişimleri, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 1987.

Viyana Kapanış Belgesi- AĞIK Helsinki Nihai Senedi'nin Konferansın İzlenmesine İlişkin Hükümlerine İstinaden Akdedilen ve Taraf Ülkelerin Temsilcilerinin Katıldığı 1986 Viyana Toplantısının Kapanış Belgesi, T.C.Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Viyana 1989.

WELLS, Calvin: Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası (2.Basım)

(Çev:B.Güvenç), Renzi Kitapevi, İstanbul 1984.

Winick, Charles: Dictionary of Anthropology, New -Jersey 1977.

Yeni Bir Avrupa İçin Paris Yasası, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınıdır, Ankara 1990.

MAKALELER

- Abadan-Unat, Nermin: "Sosyal Bilimlerde Yeni Gelişmeler: Modernizm Post-Modernizm" Toplum ve Bilim, 48/49 Kış-Bahar, İst.1990.
- Arslantunali, Mustafa : "...Eve Dönüş" Computerworld Monitör, Sayı 60, 31.Aralık.1990
- Berger, Arthur Asa: "Bir Terör Aygıtı Olarak Televizyon" Enformasyon Devrimi Efsanesi, (Ed:Y.Kaplan), Rey Yay., İstanbul 1991
- "Bilgisayar Çocukları" Bilgisayar-6, Cumhuriyet Gazetesi Özel Eki, 14.5.1983.
- "Bu Börolarda Çalışmak Zevk" Bilgisayar Dergisi, Sayı 81, Ocak 1988
- Çakıroğlu, Perihan: "Şimdi de Yiffie'lik Moda", Milliyet Gazetesi, 17.12.1991.
- Doğru, Necati: "EFTA, bir ekonomik dev...", Milliyet Gazetesi, 1.11.1991.
- Duran, Ragıp: "Bilgisayar Harfin Medeniyeti" Cumhuriyet Gazetesi Kitap Dergisi, Sayı:102, 8.2.1992.
- "Dünya Çevre Zirvesi" Hürriyet Gazetesi, 16.6.1992.
- Erdoğan, Mustafa: "Bilgi Çağı'nda Yaşamak" Milli Kültür, Sayı:76, Eylül 1990
- Göle, Nilüfer : "Türk Toplumunu ve Pozitivist Elit'in Etkinliği", Sosyoloji Konuşmaları, (Çev:S.Elilbol), Ankara 1991.
- Güvenç, Bozkurt: "Bilgi, Bilim ve Bilişim...", 8.Ulusal Bilişim Kurultayı Açılış Bildirisi, Monitör / Ek No:2, 24.Eylül.1990.
- Kellner, Douglas : "Reklam ve Tüketim Kültürü", Enformasyon Devrimi Efsanesi
- Kerr-Dunlop-Harbison-Myers: "Sanayileşmenin Mantığı", Sosyoloji Yazıları (Ed:İhsan Sezal), İstanbul 1991
- Kongar, Ercan: "Türkiye'de Değer Yozlaşması ve Tüketim Toplumu", Milliyet Sanat Dergisi, Sayı 268, 15.Temmuz.1991

Lintoh, Ralph: "Kültür Üzerine veya Halis Bir Amerikalı", Sosyoloji Yazıları
(Ed: İ.Sezal), İstanbul 1991

McPhall, Thomas L.: "Yanlış Bir Başlangıç: Kitle İletişim Araçları ve Gelişme
Kalkınma (Modernleşme) Konusundaki Araştırma Gelenekleri",
Enformasyon Devrimi Efsanesi, (Ed: Y.Kaplan), İstanbul 1991

McPhall, T.L.: "Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni", Enformasyon
Devrimi Efsanesi, (Ed: Y.Kaplan), İstanbul 1991.

Özkök, Ertuğrul: "Marcuse Üzerine", Yazı Dergisi, Sayı 6-7, Ankara 1979.

Floman, Edvard: "İletişim Devrimi Üzerine" (Der: N.Avcı), İlim ve Sanat,
Sayı: 1, (İletişim Özel Sayısı), Mayıs 1985.

Schiller, Herbert I.: "Dünya Ekonomik Sisteminin Ulusal Egemenlikleri Açındır-
ması", Enformasyon Devrimi Efsanesi, (Ed: Y.Kaplan),
İstanbul 1991.

Sever, Ahmet: "Türkiye'den AT'a Dolaylı Katılım", Milliyet Gazetesi, 25.10.1991.

Sezal, İhsan: "Aile: Bugünden Yarına Bir Sonuç Denemesi" Türkiye Aile Yıllığı
1990, Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara 1990.

Sezal, İhsan: "Enformasyon Toplumu ve Demokrasi" Sosyoloji Konuşmaları,
(Der: S.Elibol), Ankara 1991.

Uğur, Aydın : "Sanayinin Çözülüşü", Computervworld Monitör, sayı 47, Ankara
1.Ekim.1990.

Yayla, Atilla: "Bilgi Çağı Ve Bazı Sonuçları", Türkiye Günü, sayı 12, Ankara
1990.

Yazan, Ümid Keriç: "İleri Endüstri Toplumlarda Aile Kurumu Üzerine Bir
Araştırma", Aile Yazıları-I, (Der: B.Dikeçligil-A.Çiğdem),
Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

TEZLER

BERKAY, Fügen A.: Köy-Şehir İlişkileri ve Bu İlişkilerin Ülkemizdeki Görünümü

(Basılmamış Doçentlik Tezi), İstanbul 1981. İstanbul Üniv.

KAYA, Yaşar: Sosyal Değişmenin Yeni Bazı Boyutları, (Basılmamış Yüksek

Lisans Tezi), İstanbul 1985. İstanbul Üniversitesi.

KONUK, Osman: Bilgi Toplumu Eşiğinde Bilgi ve Sosyal Yapı İlişkisinin Sos-

yolojik Açıdan Analizine Giriş, (Basılmamış Yüksek Lisans

Tezi), Malatya 1988. İnönü Üniversitesi.

KONUK, Osman: Kültür Değişmesi ve Televizyon. Televizyonun Etkileri-Malatya

Uygulaması, (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya 1991. İnönü Üniv.

KORHAN, Abdullah: Şehirleşme ve Suç-Malatya Araştırması 1981-1985

(Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1988. İstanbul Üniv.

ÖZKUL, Metin: Sanayileşmeyi Etkileyen Sosyal Faktörler ve Malatya Uygulaması

(Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1990. İstanbul Üniversitesi.

UŞUR, Aydın: İletişim Alanında Gelişmeler. Yeni İletişim Teknolojilerinin

Toplumsal ve Siyasal Etkileri (Basılmamış Doktora Tezi)

Ankara 1986. Ankara Üniversitesi.

YALVAÇ, Mehmet: Türkiye'de Örf ve Adet Değişmeleri Açısından Küçük Yerleş-

me Birimlerinin Sosyolojik Görüntüsü, (Basılmamış Doktora

Tezi), İstanbul 1979. İstanbul Üniversitesi.